

Матеріали, представлені в цій збірці, призначені допомогти у підготовці до судового процесу та у розгляді кримінальної справи суддею, хоча багато з цих принципів застосовуються також і до цивільних справ. За виключенням статей, які присвячені показанням свідків, всі представлені матеріали є витягом із книги Томаса А.Мауї “Судові процеси: стратегія, навички та нові методи переконання” (2 видання, 2009 року, видавництво Аспен Паблішерз).

Ці матеріали не призначені для комерційного використання та повинні використовуватися виключно в навчальних цілях.

ЗМІСТ

1. Підготовка до судового процесу	3
2. Вступна промова	11
3. Прямий допит	27
4. Перехресний допит	72
5. Матеріали стосовно надання свідчень	
a. Стів Вайнберг “Бачити – означає вірити”	96
b. Річард Вайз, Мартін Сейфер, Баррі Кушман “Перехресний допит свідків – запитання стосовно достовірності їх показань”	108
c. Дороті Клей Сімс “Рекомендації щодо перехресного допиту експерта”	118
6. Заключна промова	127

I. ПІДГОТОВКА ДО СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

ПІДГОТОВКА ДО СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

1. Оберіть та підготуйте речові докази та наочні матеріали

В першу чергу необхідно обрати та підготувати речові докази та наочні матеріали, які будуть використовуватися протягом судового процесу. Ви збирали важливі речові докази протягом розслідування, але Ви можете бути обмеженими лише тими речовими доказами, які Ви вже перерахували протягом викладення матеріалів, здобутих під час досудового розслідування. Незважаючи на це, зараз необхідно творчо підійти до остаточного представлення Ваших речових доказів. Які докази є необхідними, або переконувачими для доказування відповідальності або нанесеної шкоди? Які докази підтверджуватимуть ключові показання важливих свідків?

На додаток до речових доказів, які будуть представлені при наданні доказів, необхідно творчо підійти до створення наочних матеріалів при представленні вступної промови, заключної промови та прямого допиту свідків, включаючи допит експертів. Такі наочні матеріали не входять до складу доказів, але вони відіграють важливу роль у візуалізації представлення доказів. Наприклад, у вступній або заключній промові Ви можете використати такі візуальні матеріали, як хроніку подій, організаційну структуру, підсумок завданої шкоди. Поміркуйте про використання графіків протягом прямого допиту експерта, показуючи, як виробляється продукт або як робиться хімічний аналіз.

Визначте необхідне підґрунтя для кожного з речових доказів та вирішіть, які свідки найкращим чином будуть обґрунтовувати кожний речовий доказ. Якщо речовий доказ може бути підкреслений або виділений, визначте, який із свідків може зробити це найкращим чином.

Зрештою підготуйте список речових доказів для всіх доказів, які Ви будете використовувати протягом судового процесу, та точно визначте статус кожного речового доказу: запропоновані, прийняті, не прийняті в якості доказів, вилучені, або “прийняті за вказівкою суду”. У більшості справ досудова ухвала суду вимагає представлення списку речових доказів. Таким чином, до початку судового засідання такий список слід підготувати.

Також готуйте список речових доказів щодо матеріалів іншої сторони, щоб Ви могли точно занотовувати їх статус протягом процесу.

2. Найчастіші проблеми у використанні речових доказів

2.1. Відсутність загальної стратегії використання наочних матеріалів

Речові докази є чимось більшим, ніж просто включеними у склад доказової бази. Вам необхідно розробити загальну візуальну стратегію представлення доказів та наочних матеріалів з початку вступної промови до заключної промови, яка візуально викладає Вашу позицію у справі, послідовно викладає інформацію та чітко вкладається в схему показань свідків. Зрозуміло, що таку стратегію необхідно добре обміркувати до початку судового процесу.

2.2. Речові докази та наочні матеріали не пройшли “Тест дошки оголошень”

Звичайною проблемою судових засідань є переобтяження інформацією, захаращеність та нездатність надати чітку інформацію протягом декількох секунд. Завжди пам'ятайте про тест дошки оголошень: чи надає наочний матеріал або речовий доказ одразу ж чітку інформацію для судді?

2.3. Занадто багато речових доказів

Простота та чіткість є запорукою переможних судових процесів. У процесах з великою кількістю документів необхідно протистояти бажанню надавати у якості доказу кожний папірець, який буде визнаний прийнятним. Навпаки, зосередьтеся на 10-20 документах, які є ключовими для Вашого процесу, та вирішіть, як представити їх найкращим чином для заволодіння уваги судді.

2.4. Не надання чіткого обґрунтування для судді

Обґрунтування має особливе значення. Юристи, які знають, як чітко та ефективно перетворити будь-який речовий доказ у прийнятний доказ, вражають суддів. Обґрунтування речових доказів ні в якому разі не можна розглядати як нудний, але необхідний ритуал. Це можливість справити враження на суддю.

2.5. Відсутність очікування заперечень та занадто раннє розкриття фактів

Очікуйте, що противна сторона буде заперечувати проти кожного речового доказу та наочного матеріалу, та підготуйте свої аргументи. Якщо заперечення має рацію, не підіймайте це питання, а знайдіть інший спосіб довести те, що Ви хочете. Якщо заперечення безглузде, будьте готові довести судді, що правила подання доказів були дотримані.

Підіймайте питання про допустимість доказів до початку процесу. Це повідомить суддю про можливі суперечки та надасть час для підготовки виваженої ухвали. Якщо суперечливі питання допустимості доказів виникають до процесу, це показує судді, що Ви підготовлені та впевнені у своїй позиції. Такі повідомлення завжди важливо надсилати якомога раніше.

3. Вирішуйте деякі важливі питання речових доказів до початку судового процесу

Вирішуйте всі відомі Вам важливі питання, що мають значення для доказів, до початку судового процесу. Це покаже судді та Вашому опоненту, що Ви підготовлені та впевнені у своїй позиції. Суддя буде здатний вирішити деякі питання до процесу, а це всім стане у пригоді. Навіть якщо суддя не може прийняти деякі рішення, він буде принаймні попереджений про такі питання та зможе краще врегулювати їх пізніше.

Уникайте ситуацій, коли прості питання вирішуються до процесу. Вони просто відвернуть увагу судді від важливих речей, які дійсно мають значення у справі, та на які суддя почне відволікатися, щоб уникнути вирішення “проблемних

питань”. Найкращим методом є повернути увагу до всіх *важливих* питань заздалегідь, щоб суддя сконцентрувався на них та приділив їм необхідну увагу.

Які питання є важливими? Які є важкими та складними? Питання про незаконні провокаційні докази зазвичай можуть підійматися раніше. Прийнятність особливостей характеру, інших дій, доказів звичайної поведінки, доказів згвалтування, виключення з режиму імунітету, відносини адвоката з клієнтом або доктора з пацієнтом – всі ці питання, як правило, можна вирішувати раніше. Також раніше можна розглядати питання, пов’язані із показаннями з чужих слів, особливо якщо оскаржується факт, чи є прийнятними покази або речові докази у відповідності з правилами показів з чужих слів, а найчастіше, саме так і відбувається, та чи застосовується правило про виключення з показів з чужих слів. Питання допустимості свідчень експерта також завжди необхідно вирішувати через клопотання на досудовій стадії.

Кінцем кінців, треба звернути увагу на питання, для вирішення яких потрібен час. Таким чином, необхідно вирішити питання допустимості стосовно записів свідчень, які зазвичай є прийнятними як зізнання сторони або попередні свідчення. Оскільки запис судового засідання (найбільш розповсюдженим є протокол-стенограма завірених нотаріусом показань свідка поза судом під присягою у цивільних справах та стенограм попередніх судових слухань у кримінальних справах) може бути прийнятним як такий, що не є показанням з інших слів, або бути виключенням з правила показань з інших слів, це не означає, що весь запис може бути визнаним прийнятним. Все ж таки можуть виникнути питання допустимості таких показань. Можуть виникнути заперечення щодо форми питань та щодо показань висловлювання власної невідповідної думки. Такі питання необхідно вирішувати до суду.

4. Обирайте та готуйте свідків

Ваші докази складатимуться з показань свідків та речових доказів. Із свідками треба вирішити три основних питання:

- Кого Ви викликати в якості свідків?
- Як Ви підготуєте цих свідків?
- Як Ви організуєте прямий допит таких свідків?

По-перше, кого треба викликати в якості свідків? Інколи треба викликати певних свідків, тому що вони необхідні для встановлення наявності достатніх доказів для порушення кримінального провадження щодо ваших вимог. Хоча, у більшості випадків у Вас буде існувати вибір. Яких свідків автомобільної аварії Ви викличете? Кого з офіцерів поліції, які були присутніми на місці події, Ви викличете? Яких експертів необхідно покликати для пояснення Вашої позиції? Все це треба брати до уваги при прийнятті рішення.

Використовуйте найсильнішого можливого свідка для доказування того, що Ви повинні довести, а потім зупинитесь. Для кожного важливого пункту доказу достатньо одного головного свідка та одного-двох допоміжних свідків. Занадто багато доказів у справі робить її нудною. Також може скластися враження, що Ви не впевнені у свідках, яких Ви викликаєте. Якщо це можливо, уникайте викликання слабких свідків (зазвичай це є можливим). Крім того, не викликайте свідків для доказування другорядних фактів. Завжди намагайтесь спочатку викликати *незацікавленого* свідка для доказування факту, а потім *зацікавленого* свідка для підтримки Вашої версії, а не навпаки.

Будьте уважними та не викликайте занадто багато експертів для “доказування” своєї версії. Експерти є поганим заміником представлення переконливих фактів.

Не будуйте захист на тому факті, що найцінніший свідок залишається для стадії судових дебатів. Використовуйте цього свідка при побудові версії протягом допиту свідка, коли саме цей свідок може мати вплив. До стадії судових дебатів більшість суддів вже буде мати чітке уявлення про справу, а свідок буде мати значно менший вплив. Коротше кажучи, Ваша версія повинна бути простою та ефектною, використовуйте тільки сильних свідків, та доказуйте лише ті факти, які Ви повинні доказувати.

По-друге, підготуйте свідків для надання показів. Підготовка свідків означає, що Ви вже знаєте, що свідок *може* сказати, та вирішення, *що саме* свідок скаже на судовому процесі. Це є селекцією: треба відібрати ключову інформацію, відому свідку, для доведення того, що Ви маєте довести. У чому різниця між процесом дослідження та судовим процесом? При дослідженні необхідно отримати всю можливу інформацію. У судовому процесі необхідно взяти лише ключові 10-20% цієї інформації та переконливо представити її судді. Вам потрібно скоротити показання кожного свідка, щоб важлива інформація була викладена протягом 15-20 хвилин, поки не розсіялася увага судді.

Бесіди між адвокатом та його/її клієнтом захищені від розкриття змісту адвокатською таємницею. Якщо свідок не є клієнтом, Ваші бесіди не є захищеними. Тому при підготовці таких свідків до судового процесу необхідно пам'ятати, що все, що ви обговорюєте, пізніше може бути відтворено на процесі. Пам'ятайте, що Ви не можете примусити зустрічатися з Вами для підготовки свідків, які не співпрацюють з правоохоронними органами. Вашим єдиним правом є визвати їх до суду повісткою та допитати у суді.

Підготовка свідка до надання показів у судовому процесі складається з роз'яснення свідку, чому ці показання є важливими, визначення найважливіших показань, які будуть надані протягом прямого допиту, підготовки свідків бути ефективним співрозмовником та підготовки свідків до ймовірного перехресного допиту. Щоб це було добре зроблено, необхідний час. Часто юристи не виділяють достатньо часу перед судовим процесом для підготовки свідків та інших осіб, що співпрацюють з правоохоронними органами. Той юрист, що буде проводити прямий допит, повинен готувати свідків до процесу. Ви зможете відчувати свідка, зрозуміти, як свідок розмовляє, звучить та діє, зможете використовувати цю інформацію для розробки чітко направленою та впевненою свідчення тільки після особистої зустрічі із свідком та перевірки свідчень. Дайте знати свідку, що для Вас (та інших юристів у цій справі) є цілком прийнятним зустрічатися із свідком для визначення, яким буде свідчення.

Після того, як Ви організуєте, що свідок буде говорити на прямому допиті, Вам необхідно потренувати такий допит, щоб свідок розумів, що буде відбуватися, та став впевненим та розслабленим. Попрактикуйте невербальну поведінку протягом перших хвилин, коли свідок заходить до зали суду, приносить присягу та сідає у крісло для надання свідчень, оскільки саме у той час судді оцінюють свідка та роблять свої перші висновки стосовно свідка. Крім того, необхідно попрактикувати з клієнтом, як сидіти та діяти за столом захисту протягом процесу. Далі необхідно попрактикувати сам допит. Задавайте свої реальні питання прямого допиту та спостерігайте, як на них відповідає свідок. Потім зосередься на тому, як свідок повинен відповідати на Ваші питання, як він/вона підтримуватимуть зоровий контакт з Вами, як вони повинні голосно відповідати на питання та як вони повинні сидіти та діяти у кріслі свідків. Попрактикуйтесь у своєму офісі, у порожній судовій залі, а також у реальній судовій залі, якщо Ви зможете. Робіть це поки свідкам не

буде зручно у залі, з усім, що і як буде відбуватися, та поки вони не стануть обізнаними, підготовленими та приязними.

Якщо свідок буде надавати речові докази або показувати що-небудь на речових доказах, це необхідно попрактикувати. Перегляньте базові питання стосовно речових доказів. Попрактикуйте, як свідок залишить своє місце для надання показів та буде стояти біля речового доказу. Відпрацюйте, як свідок буде використовувати кольорові фломастери, та які відмітки та символи він/вона будуть використовувати для підкреслення та відмічання на речових доказах.

Підготовка свідків також повинна стосуватися підготовки для перехресного допиту. Свідок повинен переглянути всі свої попередні заяви. Перевірте, чи є якісь розбіжності між тим, що каже свідок зараз та що він казав попередньо. Якщо такі розбіжності будуть виявлені, чи будуть свідки змінювати свої показання, щоб весь час говорити одне й теж саме, або свідок буде наполягати, що саме зараз він каже правду. У такому випадку Вам необхідно пояснити та продемонструвати, як юрист протилежної сторони може дискредитувати свідка у попередніх неправдивих заявах. Вам необхідно в такій ситуації дізнатися, чи є пояснення такої невідповідності, щоб можна було пояснити її протягом повторного прямого допиту.

Організуйте репетицію перехресного допиту, використовуючи такий же саме стиль поведінки та відношення протягом перехресного допиту, як юрист протилежної сторони зазвичай проводить його у судовій залі. Свідки досить обґрунтовано хвилюються стосовно проведення перехресного допиту та як його буде проводити юрист протилежної сторони. Нагадайте свідку, що він/вона повинні відноситися до юриста іншої сторони у такий же самий спосіб, як вони відносяться до Вас. Нагадайте свідку, що вони можуть контролювати темп питань шляхом прохання дати їм час на відповідь, якщо це є необхідним. Якщо на питання неможливо дати просту відповідь “так” чи “ні”, свідки повинні заявити про це. Запевніть свого свідка, що, якщо юрист протилежної сторони зробить щось неприйнятне протягом перехресного допиту, Ви це владнаєте.

Підготуйте всі можливі заперечення щодо показань свого свідка. Більшість заперечень стосовно доказів у судовому процесі виникають протягом прямого допиту свідків. Припустити, що юрист протилежної сторони буде заперечувати все сказане. Якою буде Ваша реакція стосовно заперечень? Добре підготовлені юристи не будуть захоплені цими запереченнями зненацька. Вони їх передбачають та мають підготовлені відповіді.

5. Визначте порядок надання доказів

Список свідків є необхідним для підтримання зв'язку з Вашими свідками до та під час судового процесу. Судові повістки підкажуть Вашим свідкам, що їм потрібно бути у суді у дату, на яку призначений судовий розгляд, та “у інший час, як призначить суд”. Вам необхідно повідомити свідків, коли їм необхідно бути у суді, щоб у Вас завжди під рукою були свідки, але щоб Ви не тримали свідків у суді протягом декількох часів або протягом цілого дня, коли вони Вам не потрібні. Коротше кажучи, Ви повинні бути у постійному контакті з Вашими свідками, щоб інформувати їх, як просувається процес та коли вони будуть потрібні.

Це означає, що контактна інформація про свідків у Вашому списку свідків повинна бути акуратною та повною. Вам необхідно брати до уваги інші справи свідків, які заважатимуть їм прибути до судової зали (плани на відпустку, запис до лікаря). Це є особливо важливо стосовно свідків-лікарів та інших експертів, у яких вірогідно будуть інші професійні зустрічі протягом судового процесу. Дуже важливо вчасно інформувати свідків про перебіг судового процесу та коли їм необхідно прибути до судової зали. Часто цим займаються помічники.

Як визначити найкращий прядок надання доказів? Ваші докази надходять від свідків, речових доказів та припущень. Ви маєте контролювати, в якому порядку представляти ці докази. Хоча суддя має повноваження здійснювати розумний контроль над порядком допиту свідків та представленням речових доказів, судді рідко використовують це повноваження, крім надання дозволу стороні процесу викликати свідка поза встановленої черги, тому що існують конфлікти призначення зустрічей. Таким чином, ключовим питанням є: який порядок надання доказів зробить представлення справи найбільш переконливим? Наступні міркування визначають цей порядок.

По-перше, розкажіть про Вашу справу чітко та у логічному порядку. У більшості випадків це означатиме у хронологічному порядку. Суддям відомий спосіб розповіді у хронологічному порядку та він добре спрацьовує у більшості випадків. Це найважливіше міркування, яке зазвичай превалює над всіма іншими.

Починайте з сильного доказу. Першим викликайте сильного свідка – того, хто створить добре враження, може розповісти про справу та не буде вразливим протягом перехресного допиту. Часто це означає викликати в якості першого свідка позивача або експерта у цивільній справі або потерпілого у кримінальній справі. Якщо так не можливо організувати процес або це не спрацьовує у Вашій конкретній справі, викличте надійного свідка. (Цей сильний перший свідок не обов'язково повинен бути людиною, яка найбільше знає про справу, або була найбільше залучена до справи). Останнім свідком також має бути сильний свідок, який закінчить Вашу справу на мажорній ноті. Перше та останнє враження мають значення у справі, так же, як і у житті.

Не намагайтесь занадто доказувати справу. Викличте надійного свідка, що співпрацює із слідством, або надайте підтверджуючі речовий доказ для головного аргументу, а потім зупинитесь. Якщо це можливо, спочатку викликайте *незацікавленого* свідка, а вже потім *зацікавленого*, *переконливого* свідка. Викликайте переконливого свідка одразу після свідчення основного свідка.

Концентруйтеся на тому, що Вам потрібно довести або спростувати. Судовий процес не є можливістю представити в якості доказів все, що Вам вдалося встановити про справу протягом розслідування. Судовий процес – це Ваш шанс довести необхідні елементи Вашої справи та спростувати аргументи захисту за допомогою важливих фактів. Треба бути сконцентрованим на доказуванні Вашої позиції стосовно найважливіших оскаржуваних подій, зустрічей та розмов.

Треба зосередитися на доведенні, що Ваша сторона у процесі є гарними хлопцями у білих капелюхах, а Ваші опоненти є поганими хлопцями з невідповідною поведінкою та мотивами. Це є емоційною основою Вашої справи, що буде мотивувати суддю прийняти рішення на Вашу користь, та є важливим як у кримінальних, так і у цивільних справах.

Зберіть всі важливі речові докази та покажіть їх судді якомога раніше. Люди розуміють та пам'ятають те, що вони бачили, краще, ніж те, що вони почули. Де це можливо, після надання свідчень судді надайте речовий доказ, який підкреслює свідчення, та візуалізує важливу інформацію. Зокрема, використовуйте наочні матеріали, що підсумовують Ваші докази по основним моментам та роблять ці докази великими, кольоровими та драматичними. Це означає використання фотографій, діаграм, моделей, відеоплівків та комп'ютерних відтворень місця подій, речей та подій. Це означає використання крупних планів та підсумовуючих схем для вузького направлення презентації документарних речових доказів.

Вирішіть, як Ви будете представляти необхідні, але нудні речові докази. Читання показань під присягою та інших документів може бути виснажливим. Намагайтесь оживити письмові показання, щоб гарний свідок зачитав відповіді попередніх показань під присягою як доказ. Ще краще показати записані на

відеоплівку попередні показання під присягою та показувати тільки основні моменти. Намагайтесь виділяти необхідні речення у документах, щоб вони негайно впадали в очі судді. Якщо необхідні свідчення технічних експертів, дізнайтесь, чи збирається їх допитувати протилежна сторона. Якщо ні, зробіть їх прямий допит якомога коротшим.

Показання експертів взагалі повинні бути короткими та сфокусованими. Візуалізуйте їх, використовуючи фотографії, діаграми, інші наочні засоби для ілюстрації того, про що каже експерт.

Наприкінці, будьте гнучкими у порядку своїх доказів. Судові процеси завжди мають проблеми в останню хвилину та у плануванні (наприклад, хвороба свідків або необхідність судді розглядати термінові клопотання в інших справах). Ви просто повинні пристосовуватися, коли це відбувається.

Коли Ви визначили порядок надання доказів, організуйте список своїх свідків у відповідності з цим порядком. Далі Ви зможете поінформувати своїх свідків, коли вони будуть потрібні, щоб Ви ніколи не залишилися без свідків (що дратує суддів) та щоб свідки марно не чекали декілька годин біля судової зали перед наданням своїх свідчень (що дратує свідків).

II. ВСТУПНА ПРОМОВА

ВСТУПНА ПРОМОВА

Кримінальний процесуальний кодекс України, що вступив в силу у листопаді 2012 року, не вимагає від прокурора, захисника, або обвинуваченого у кримінальній справі робити вступну промову. Однак Стаття 321 надає суду широкі повноваження щодо проведення судового засідання для “забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження”. Для ефективної презентації своєї позиції прокурори та адвокати повинні бути готовими, що суддя попросить їх виступити з вступною промовою. Якщо ініціативи судді не буде, вони повинні попросити слова для короткого пояснення суду суті справи, чого вони очікують від наданих доказів та для спрямування уваги судді на тому, як кожна сторона хоче вирішити найважливіші аспекти справи. Звичайно, не повинно бути вимоги, щоб адвокат захисту або обвинувачений робили вступну промову, якщо вони відмовляються, тому що на боці захисту немає тягаря доказувати будь-що.

1. Вступ

По одягу зустрічають, по розуму проводжають. Цей вираз є коректним у звичайному житті та у проведенні судових засідань. Вступна промова кожної сторони є першою можливістю розповісти судді, про що буде справа з її куту зору, та чому суддя повинен прийняти сприятливе для цієї сторони рішення. Вступна промова формує платформу, базуючись на якій суддя буде оцінювати докази, сторони та юристів до кінця судового процесу. Саме тому вступна промова має потужний вплив на остаточне рішення судді.

Щоб вступна промова мала дієвий результат, юристи – учасники судового процесу – повинні знати застосоване законодавство, точку зору судді, як обирати та використовувати теми та визначення, що посилять необхідні емоційні повідомлення, а також техніку оповідання, що зачіплює серця та душі слухачів, розповідає “що трапилося насправді” з їх точки зору та показує, що їх сторона процесу є хорошою та заслуговує на підтримку судді. Якщо вступна промова є добре підготовленою, це є ефективним засобом попереднього знайомства із справою, що створює упередження (у позитивному сенсі) судді до цієї сторони, створюючи перевагу, що впливатиме на розгляд суддею доказів, які будуть надані пізніше. Якщо вступна промова підготовлена недбало, вона тільки заплутує та робить суддю ворожим або нудьгуючим.

2. Процедура

Звичайною процедурою є порядок, коли прокурор, на якому лежить тягар доказування, першим робить вступну промову, а потім виступає адвокат захисту.

Чи може сторона захисту зробити вступну промову перед початком виступу захисту при представленні своєї версії, що висувається при допиті свідків, що були викликані стороною захисту? Знову ж таки, це вирішується на розсуд судді, але судді часто надають змогу захисту відтермінувати вступну промову. Обвинувачені, особливо якщо це стосується кримінальних справ, не хочуть попереджувати прокурорів про стратегію захисту. Проголошення вступної промови пізніше допоможе зберегти цю інформацію в таємниці. Але деякі судді вимагають проголошення вступної промови на початку судового засідання, або зовсім не робити її.

Інколи судді обмежують час проголошення вступної промови, тоді як в інших випадках час обмежується тільки у складних справах. У випадку обмеження часу, найчастіше таке обмеження сягає 15-60 хвилин.

3. Зміст

У вступній промові сторони процесу розповідають судді, що вони очікують довести протягом процесу за допомогою свідків та речових доказів. Також вступна промова повинна включати аргументи та позицію сторін щодо фактів, які ставляться під сумнів. Вступна промова є важливим інструментом для надання судді інформації про факти справи та питання, які ставляться під сумнів.

Вступна промова повинна стосуватися тільки очікуваних доказів. Такі докази повинні бути прийнятними, а сторони повинні забезпечити, щоб докази були визнані прийнятними протягом процесу. Якщо у Вас є сумніви стосовно прийнятності свідчення або речових доказів, підніміть це питання до початку процесу та, якщо можливо, отримайте ухвалу судді. Це є надзвичайно важливим щодо речових доказів, які Ви намагаєтеся використовувати протягом своєї вступної промови. Якщо Ваші речові докази визнають прийнятними до або на початку судового слухання, Ваш опонент не зможе заперечити їх використанню протягом Вашої вступної промови.

4. Неприпустимі вступні промови

Що таке неприпустима вступна промова? Нижче ми наведемо приклади неприпустимих вступних промов:

- згадування неприйнятних доказів;
- згадування доказів, які неможливо довести;
- сперечання;
- висловлення особистої думки;
- обговорення законодавства;
- згадування справи опонента;
- звернення до питань симпатизування або упередженості.

А. Згадування неприйнятних доказів

Вступна промова не може містити неприйнятні докази. Стандартом тут є добросовісність: чи Ви маєте розумну та добросовісну віру, що докази, про які Ви зараз згадуєте, будуть визнані прийнятними пізніше? Якщо так, Ви можете згадувати цей доказ у вступній промові.

Це означає, що докази, про які згадується у вступній промові, повинні відноситися до справи, бути надійними (відповідати правилам показів з інших слів) та коректними (відповідати правилам допиту свідків та презентації речових доказів).

Майте на увазі, що відповідність контролюється судовими дебатами.

Б. Згадування доказів, які неможливо довести

У вступній промові не можна згадувати докази, які неможливо довести. Юрист, який згадує будь-який факт у вступній промові, потім зобов'язаний надати докази цього факту у ході судового розгляду. Якщо Ви не можете довести, Ви не можете згадувати такий факт. Наприклад, якщо Ви знаєте, що факт не можна довести, тому що неможливо визвати необхідного свідка, або необхідний речовий доказ не був знайдений, або не пройде процедуру допустимості в якості доказу, Ви

не можете згадувати такий факт у своїй вступній промові. Якщо Ви це зробите, це серйозно вплине на відношення до Вас судді та юристів, з якими Ви розглядаєте справи, як до людини, якій не можна довіряти.

В. Сперечання

Неписаним правилом є заборона вживати “сперечання” у вступній промові. Менш зрозумілим є визначення такого факту для сперечання, який неможливо використовувати. Деякі судді обмежують вступну промову тим, що скаже свідок або покаже речовий доказ, та запобігають намаганням охарактеризувати достовірність таких свідків та речових доказів. Інші судді розглядають цю проблему більш широко. Межа між допустимим та недопустимим є розмитою та найчастіше визначається особливостями юрисдикціями або відношенням конкретного судді.

Г. Висловлення особистої думки

Юрист ніколи не може висловлювати особистої думки, як то ручатися за достовірність або відсутність достовірності будь-яких свідчень, або заяви про власне знання фактів. Фрази “Я вірю”, “Я знаю” та “Я думаю” необхідно вилучити із словника юриста. Багато судів не вбачають шкоди в таких фразах, якщо головна увага приділяється очікуванню доказам, а не думці юриста про ці докази. Однак взагалі власні думки прокурорів та адвокатів є невідповідними та повинні бути виключені з вступної промови.

Д. Обговорення законодавства

Інколи є корисним сказати судді, яке потрібно застосовувати законодавство, тому що пізніше суддя повинен прив’язати докази до законодавства для вирішення справи. Це відноситься до елементів справ та стратегії захисту. Однак у вступній промові необхідно уникати детальних або дуже довгих посилань на законодавство. Зазвичай у кримінальних справах адвокати захисту згадують про тягар прокурора довести справу поза розумним сумнівом.

Є. Згадування справи опонента

У вступній промові юристи повинні згадувати виключно про факти, які вони добросовісно збираються довести із застосуванням прийнятних доказів. Потім з’ясується, що юристи повинні уникати коментарів щодо справи опонента, оскільки цей юрист не має контролю над тим, що робить у справі опонент.

Ж. Звертання до питань симпатизування або упрежденості

Пряме звернення до симпатизування, упрежденості або інших емоцій судді є завжди неприпустимим. У вступних промовах прямі нападки щодо характеру представників сторін та свідків є неприпустимими.

5. Зміст ефективної вступної промови

Ефективна вступна промова повинна досягнути декілька цілей. Вона повинна заволодіти увагою суддів; показати їм, що являє собою злочин з Вашої точки зору; закріпити деякі факти та питання справи, щоб суддя їх запам’ятав; розповісти всім особам, що приймають участь у судовому процесі, історію, що приверне та буде підтримувати інтерес судді; створити сприятливе враження про Вас у уявленні судді та Вашого клієнта. Більше того, усе це необхідно робити швидко та ефективно.

Ефективна вступна промова повинна драматизувати, олюднювати та організовувати процес. Це не є переказуванням очікуваних показань свідків. Ніколи це не повинно бути повторенням заяв “Докази доведуть”. Вона повинна ввести суддю у справу, залучити його серце та розум, щоб можна було “побачити”, що трапилося з Вашої точки зору та зробити переваги для Вашої сторони.

- Міркуйте як суддя
- Оберіть свою позицію
- Оберіть свої аргументи та визначення
- Сконцентруйтеся на людині, а не на проблемі
- Використовуйте особливі техніки оповідання
- Сконцентруйтеся на основних моментах, що оскаржуються

Пам’ятайте, що Ви, адвокат, відіграєте роль режисера постановки. Хоча Ви обмежені доказами, що будуть прийняті судом (свідченнями та речовими доказами), та застосовним правом, у Вас є багатий вибір щодо того, як Ви будете зображати та представляти свою справу. Ефективні адвокати використовують вступну промову як творчий процес. Які теми ефективно підсумовують мою справу? Яким чином можна найбільш переконливо презентувати мою точку зору суддям – що в дійсності сталося з моєї точки зору? Яким чином мені треба якнайкраще представити мою справу? Якими методами оповідання необхідно користуватися для зацікавленої позиції судді? На яких основних моментах мені потрібно зупинитися? Як всі добрі оповідання, вступна промова має початок, середину та кінець.

1. Впливовий початок

У Вас є всього одна-дві хвилини для того, щоб зацікавити суддю. Як необхідно безпосередньо впливати? Ви повинні вирішити як найкращим чином та в якому порядку робити першочергові три речі: заволодіти увагою, висловити свою позицію та надати коротенький опис справи, який приверне увагу судді до справи. Як би Ви не почали, Вам потрібно чітко донести одне повідомлення: Я вартий того, щоб мене слухали. У будь-якій справі прокурор та захисник повинні донести це повідомлення.

З чого починається хороший впливовий початок? З Вашої творчості, хоча можна отримати вказівки від професіоналів. Дивиться телевізійні новини та рекламні роліки. Читайте перші декілька абзаців газет або короткий зміст на обкладинці паперових книжок. Відмітьте перші два-три речення. Всі вони призначені для досягнення однієї мети: привернути Вашу увагу та підтримати Ваш інтерес.

а) Представте коротке відтворення справи

Одним способом привернути увагу є негайне відтворення головної події. Це є ефективним, коли головною подією судового процесу є якась драма, що є частим явищем у кримінальних справах. Робіть відтворення видовищним та приземленим, як Ви це бачите.

Приклад (обвинувачення у справі озброєного розбою):

Панове, поверніться до подій 1 червня 2005 року. Дев’ята година ранку. Два співробітника та відвідувач знаходяться у кафе Курячий закусок. Зненацька до кафе через скрипучі двері входить чоловік з пістолетом та у масці. Обвинувачений є тим самим чоловіком, людиною, що тримала пістолет, що казала ці слова. Ця особа сидить прямо поруч з Вами.

Приклад (захист у справі про напад):

Боббі Лакі є щасливцем. Він є щасливий, що живий. Він живий тільки тому, що він захистив себе, коли інший чоловік без попередження та без причини напав на нього з києм. Боббі зробив одну річ для збереження свого життя: він використав зброю та застрелив чоловіка, який намагався вбити його. Це була необхідна оборона. Ось чому Боббі сьогодні живий, замість того чоловіка. Тому Боббі не винний – не винний у вбивстві та не винний у будь-якому іншому злочині.

б) Представте свої аргументи

Іншим способом, мабуть найбільш поширеним, є розпочати з тем, які були Вами обережно відібрані та вичищені до суду. Більшість процесів мають щонайменше дві теми. Це стосується таких ключових моментів як достовірності та мотиву. Головні теми розповідають суддям, про що є справа, відбирають Ваші аргументи з Вашої точки зору та показують чому Ваша сторона заслуговує на виграш справи.

Звідки походять хороші аргументи? Вони є простими, універсальними та вічними. Вони про людей, їх мотиви, як реально проходить життя. Хороші аргументи походять з різних джерел. Традиційними джерелами є байки Езопа, традиційні приказки та цитати з Шекспіра та інших відомих авторів. Їх можна знайти у поточних подіях, популярних прислів'ях та навіть рекламних оголошеннях. Хороші аргументи впадають на слух, приводять до яскравих та практичних асоціацій та посиляють чітке повідомлення. Вони закінчують речення: “Ця справа про _____”, “Це трапилось тому що _____”, “Обвинувачений є _____”, “Ми виграємо, тому що _____”.

Аргументи можуть бути у простих але виразних словах: любов, ненависть, помста, страх, обман, жадібність, влада. Вони можуть бути короткими: брати на себе відповідальність, грати за правилами, змінювати правила після початку гри, махлювати, дохід вище за безпеку, поспішай повільно, Давид проти Голіафа, скористався маленьким хлопчиком, зрізуючи кути, т.п. Це можуть бути риторичні питання: Чому цей чоловік не почекав? Чому він все взяв в свої руки?

Добрий аргумент легко запам'ятовується, а коли Ви знайдете вірні аргументи для Вашої справи, Ви періодично будете їх повторювати у вступній промові, від трьох до п'яти разів. Недосвідчені юристи часто зазначають свої аргументи на початку вступної промови та ніколи не повертаються до них. Це хороший знак, що Ви ще не знайшли своїх найкращих аргументів. Нездоланні аргументи благають про їх повторення.

Приклад (прокурор у кримінальній справі):

Це справа про помсту. Ви бачите, з того моменту, коли Френк Норт побив обвинуваченого три тижні тому, обвинувачений планував свою помсту. Та 1 червня, о 2 ранку у темній алеї обвинувачений таки помстився.

Приклад (захист у кримінальній справі):

Ще раз, це відбулося. Невинну людину обвинувачують у серйозному злочині, що спричинено помилковою ідентифікацією та низькопробною роботою поліції.

в) Представте наростаючу напругу

Ще одним способом привернути увагу є використати сильні детальні образи та нарощувати напругу. Людський конфлікт, суть хорошої історії, завжди привертає інтерес та вичавлює емоції. Звідки беруться добрі образи? Знову ж таки, подивіться на популярні журнали та романи. Подивіться програми телевізійних новин. Люди обожнюють емоційно залучатися до життя інших. Зверніть увагу, як починається

кожна книга та стаття. В них завжди на початку присутній гачок, який привертає увагу та підтримує інтерес.

Привернути увагу особливо важливо для обвинуваченого. Вступна промова захисту слідує за промовою обвинувачення. Стороні захисту необхідно вибрати суддю з атмосфери вражень та концентрації, які були створені обвинуваченням. Їй потрібно поставити під сумнів розповідь обвинувачення та негайно дати знати судді, що дійсно сталося з точки зору захисту. Загальним підходом тут є брати аргументи обвинувачення та перенаправляти увагу судді на те, що є “справжніми проблемами”.

У деяких юрисдикціях стороні захисту дозволяється проголошувати вступну промову на початку презентації позиції захисту. Це робиться у рідких випадках, майже завжди у кримінальних справах, де у захисту є нерозслідуваний аргумент, що спростовує позицію обвинувачення, та захист хоче зберегти елемент сюрпризу. Однак, практично у всіх випадках захист бажає проголошувати вступну промову відразу ж після прокуратури. В іншому випадку суддя матиме враження, що позиція прокуратури по справі не оскаржується захистом.

Приклад (обвинувачений у кримінальній справі):

Прокуратура хоче, щоб Ви повірили, що ця справа про ідентифікацію очевидцями. Але це не так. Ця справа про практику роботи поліції – низькопробну, недостовірну та невідповідну роботу, яка призвела до арешту невинної людини за злочин, якого він не скоював. Тільки Ви можете все виправити.

Зрозуміло, що для вступної промови дуже важливо заволодіти увагою. Незважаючи на те, як Ви почнете – представите свої аргументи, викладете підсумування фактів з Вашої точки зору або створите напругу – та яку сторону справи Ви представляєте, вступна промова є ефективною тільки якщо Ви привернули увагу судді до оповідання та змусили його/її бажати почути більше.

Робити ефективну вступну промову означає створити необхідний настрій. Відступити від всіх деталей та погляньте на докази з відстані витягнутої руки. Створення захоплюючої вступної промови вимагає розуміння, що суддя мало знає про справу та йому/її потрібно показати велику картину. Почніть з початку. Визначить основні факти, які Ви доказуватиме за допомогою показань свідків та речових доказів. Необхідно відокремити, які з цих фактів буде оскаржувати опонент. Далі необхідно скласти Вашу версію основних фактів у захоплюючу історію, яка одразу стане зрозумілою для судді. Це Ваша версія справи, перекладена у народну історію, що містить основні факти, які Вам потрібно довести або оскаржити. Суддя повинен зрозуміти, що Ваша сторона представляє гарну людину, яка помилилася, щоб він був на Вашому боці та був мотивований виправити помилки за допомогою вироку.

Приклад (обвинувачення у справі озброєного пограбування банку):

Другий банк федеральних збережень має невеликий філіал на розі вулиць Централ та Стейт. Він виглядає як типова банківська будівля: одноповерховий цегляний будинок із скляними оглядовими вікнами з боку вулиці Централ, двома проїздами та парковкою з усіх боків.

День 1 червня 2005 року розпочався для менеджера Сари Хьюз, трьох касирів та секретарки як звичайний та типовий. Всі вони зайшли до банку близько 8-30 через службовий вхід та готовилася до відкриття о 9-00.

О 9-00 пані Хьюз відчинила центральний вхід та повернулася до свого офісу біля віконця касира. Пройшло декілька хвилин. Вона розбирала папери, коли вона почула таке, що менеджер банку ніколи не хотів би почути. Вона почула чоловічий

голос, який орав: “Всі, на пол”. Пані Хьюз негайно включила сигнал тривоги, вийшла з офісу та увійшла у вестибюль.

Вона побачила чоловіка, який наставив пістолет на її касирів. Касири вже лежали на полу. Чоловік подивився прямо на пані Хьюз, яка була в 3 метрах від нього. Це був стрункий білий чоловік, із зростом приблизно 178 см, який важив близько 70 кг. Він був одягнений у голубі джинси, білу футболку та кросівки. На ньому не було маски. Його обличчя нічим не було закрито. Він був без вусів та бороди, з короткими коричневими волосами. Він не мав помітних шрамів та татувань. Цим чоловіком, пан суддя, був обвинувачений, людина, яка сидить за цим столом (показує). Потім обвинувачений наставив пістолет на пані Хьюз і сказав: “Ти також. На пол.” Пані Хьюз лягла на пол.

Потім обвинувачений переліз через прилавок касира, взяв готівку з кожної шухляди, перестрибнув через прилавок. Лежачи на полу, пані Хьюз могла бачити, як обвинувачений пересувався від одного робочого міста касира до іншого, забираючи всі гроші та складаючи їх до сумки. Одна з касирів, Джейн Сміт, лежала на полу за прилавком та могла добре бачити все, що робив обвинувачений.

Потім обвинувачений сказав: “Залишайтеся на полу”, вибіг через центральний вхід, сів у машину та поїхав. Машина, голубий чотирьохдверний седан, виглядала старою.

Через 2-3 хвилини під їхала поліція. Пані Хьюз та Джейн Сміт описали обвинуваченого та машину, на якій він поїхав. Це було передано на поліцейське радіо.

Через годину поліцейський офіцер Вілсон затримав машину за перевищення швидкості у декількох милях звідси. Це був голубий седан Форд 1998 року. Офіцер Вілсон помітив, що водій поведився нервово. Це був стрункий білий чоловік приблизно 178 см на зріст та який важив близько 70 кг. Він був у голубих джинсах та білій футболці. Він підходив під опис банківського грабіжника. Офіцер Вілсон спитав його: “Де Ви були о 9-00?”, а обвинувачений не відповів. Офіцер Вілсон, вважаючи, що це може бути банківський грабіжник, одягнув на нього наручники та відвіз у поліцейський відділок. Інший офіцер приїхав туди, відігнав машину обвинуваченого до поліцейського відділку та обшукав її. Ані грошей, ні пістолету у машині не було.

Того ж дня поліція провела впізнання. На ньому був обвинувачений та п’ять інших молодих білих людей. Ви побачите фотографії впізнання. Кожна особа повинна була сказати слова “Всі на підлогу” та повернутися. На впізнанні були присутніми пані Хьюз та три касири. Після впізнання кожна з них була окремо опитана. Два касира не змогли провести впізнання, тому що вони не бачили грабіжника, лежачи на полу. Але менеджер пані Хьюз та третій касир пані Сміт могли бачити все, що коїлося. Обидві впізнали в обвинуваченому чоловіка, який з пістолетом пограбував їх цього ранку.

Приклад (сторона захисту у тій же самій справі):

Суддя, Френк Джонсон є жертвою жахливої помилки, кошмарної помилки, скоєною поліцією. 1 червня був звичайним робочим днем для Френка. Він прокинувся у своїй квартирі о 8-30. Він одягнувся, випив чашку кофе, з’їв декілька кексів та підготувався до роботи.

Приблизно о 9-30 Френк залишив свою квартиру та поїхав на машині, голубому седані Форд 1998 року, на роботу до садового центру. Робота знаходиться приблизно в п’яти милях від його квартири, але в західному напрямку, протилежному від того банку.

Ви розумієте, Френк працює садівником вже три роки з моменту закінчення середньої школи. Йому дуже подобається працювати з рослинами та працювати на

свіжому повітрі. Він був одягнутий у жовті черевики, голубі джинси та білу футболку. Такий одяг він носить кожного дня протягом теплого сезону. Цього дня він приїхав на роботу у 9-30, звичайний початок робочого дня. До цього моменту все було як завжди. Шеф дав Френку та іншому робочому завдання, вони сіли у свої машини та поїхали виконувати роботу.

Близько 10-00 по дорозі на своє завдання попереду машини Френка зупинилася поліцейська машина з проблосковими вогнями. Френк зупинився та негайно поцікавився, що трапалося, оскільки він не перевищував швидкість. Поліцейський попросив в нього права та реєстраційні документи, та Френк віддав їх. Френк спитав: “Офіцер, що трапалося”, та офіцер не відповів. Офіцер поговорив по радіо, але Френк не чув про що. Він сподівався, що затримка не буде тривалою, щоб він зміг дістатися місця роботи та почати працювати. Потім офіцер сказав Френку: “Будь ласка, вийдіть з машини, підійдіть до багажника та покладіть руки на багажник”. Френк продовжував запитувати, “Що відбувається?”, але офіцер відмовлявся відповідати. Френк спитав: “Офіцер, Ви можете мені сказати, що сталося?” Немає відповіді. Коли Френк пішов до багажника, офіцер раптом надягнув на нього наручники, штовхнув його до поліцейської машини та наказав сісти до неї. Френк весь час запитував: “Чому Ви це робите?” Офіцер відмовився відповідати.

По дорозі до відділку офіцер спитав його, де він був о 9-00, та Френк відповів. Френк сказав йому правду: що він готувався йти на роботу та вийшов з квартири близько 9-00. Офіцер спитав, де Френк мешкає, і Френк відповів. У відділку Френк був прикований наручниками до стільця, який був прикручений до полу, та допитувався іншими поліцейськими у цивільному одязі. Френк продовжував повторювати їм те ж саме. До сих пір ніхто не пояснив йому, що це було. Він не знав, що відбувалося, та його ігнорували кожного разу, коли він питав.

Приблизно о 15-00, *п'ять* годин після арешту, після зняття відбитків пальців, фотографування та допиту, поліція сказала, що Френк братиме участь у впізнанні. Знову Френк спитав, чому, та знову йому ніхто не відповів. Впізнання відбувалося у кімнаті з великим дзеркалом. У кімнаті був поліцейський. Він наказав всім, хто приймав участь у впізнанні, зробити крок вперед, повернутися та сказати “Всі, на пол”. Всі так і зробили, а потім всіх, крім Френка, забрали. Через декілька хвилин зайшов інший поліцейський та сказав: “Вас щойно впізнали як особу, що пограбувала цього ранку Другий банк федеральних збереень”. Нема потреби говорити, що Френк був шокований.

Суддя, це перший момент, коли Френк навіть дізнався про пограбування банку того ранку. І це той самий момент, коли Френк дізнався про жакливу помилку. Його звинуватили у скоєнні злочину, який він не скоював.

2. Закінчення

Закінчення, остання хвилинка вступної промови, також швидко повинна досягти декількох цілей: ще один останній раз повторити аргументи, підсумувати всі докази вини або невинуватості, прив'язуючи основні факти до основних обвинувачень або аргументів захисту, розповісти судді, що Ви хочете від його/її вироку та наприкінці мотивувати суддю, нагадуючи, що він слугує справедливості та що у суді вершать правосуддя.

Приклад (обвинувачення у кримінальній справі):

Оскільки обвинувачений планував це заздалегідь, та тому що він умисно вистрелів та вбив Боббі Вілсона із помсти, наприкінці слухання справи ми

повернемося та попросимо Вас зробити те, чого вимагатимуть докази та справедливість: визнати обвинуваченого винним у умисному вбивстві.

Приклад (сторона захисту у тій же самій справі):

Коли Ви почуєте всі докази – докази обвинувачення та такі ж важливі наші докази, Ви побачите, що ця справа йдеться про низькопробну роботу поліції, про помилкове впізнання та поспішні висновки. Докази свідчитимуть про тільки один висновок: Френк не є винним у будь-якому злочині, він не є винним у пограбуванні.

3. Додаткові міркування

Впливовий потужний початок, цікава розповідь та блискуче закінчення є основними ознаками успішної вступної промови. Крім того, необхідно мати на увазі наступне.

а) Щиро відноситься до слабостей та уникайте перебільшення доказів

Вступна промова вимагає відвертості стосовно всіх доказів, а не тільки доказів, які підтримують версію Вашої сторони процесу. Загальною помилкою недосвідчених юристів є ігнорування важливих фактів, які заважають Вашій версії. Кожна справа, що розглядається у судовому процесі, матиме слабкі місця. Відверте поведження з цими слабостями мінімізує їх вплив та підтримуватиме Вашу достовірність перед суддею. Мінімізуйте докази, що не свідчать на Вашу користь, розкриваючи їх, навіть включити їх у Вашу історію. Порядок, у якому Ви будете їх розкривати є важливим. Якщо розповідати про докази, що не свідчать на Вашу користь, у середині після створення позитивного загального враження, це зменшить їх вплив.

Відверто поводитися із слабостями особливо важливо для прокурорів, які виступають першими. Якщо прокурори уникатимуть або замовчуватимуть невігідні для них факти, обвинувачуваний негайно вкаже на це у вступній промові сторони захисту. Вступні промови не є найкращим місцем для ставлення під сумнів своєї достовірності та відвертості.

Не потрібно ненавмисно створювати слабкості шляхом перебільшення Ваших доказів. Недосвідчені юристи часто краще виголошують вступну промову, аніж представляють докази, які потім підтверджують версію справи. Досвідчені юристи роблять детальні нотатки вступної промови протилежної сторони, а протягом заключного виступу вказують, що опонент обіцяв представити докази, але не зміг цього зробити. Завжди впевнитися, що Ви можете довести те, про що Ви заявляєте у вступній промові, та що Ви це довели.

Приклад (захист у кримінальній справі):

Життя не завжди було приязним до Боббі. Його батько залишив родину, коли він був маленьким хлопчиком. Його мати намагалася надати дім для Боббі та його двох сестер. В них ніколи не було досить грошей, навіть на базові потреби. Але Боббі навчався у школі, важко працював та отримав свідоцтво про закінчення середньої школи. Протягом останнього року навчання Боббі попав у халепу з законом. Він та його однокласники попалися з наркотиками на вечірці та були обвинувачені у володінні амфетаміном. Боббі зізнався та був отримав 3 роки умовного покарання. Він успішно виконав це умовне покарання. З того часу Боббі ніколи не попадав у халепу, у нього стабільна робота, нещодавно він одружився. Боббі навчився на своїх помилках та став солідним членом нашого суспільства.

б) Використовуйте речові докази та наочні засоби

Завжди використовуйте речові докази та наочні матеріали протягом вступної промови. Ви можете використовувати будь-який доказ, який Ви вважаєте буде прийнятий протягом судового процесу, та будь-який наочний засіб, який точно відображає прийнятний доказ. Однак гарною ідеєю є показати речові докази та наочні матеріали, які Ви плануєте використати у Вашій вступній промові, іншій стороні прямо перед тим, як Ви плануєте їх показати, для того, щоб уникнути заперечень, які можуть перервати Вашу вступну промову, та щоб будь-які заперечення могли бути вирішені суддею до початку Вашої промови.

Візуалізація інформації підсилює її вплив та сприйняття, що є особливо важливим на початку процесу. У випадках з численними обвинуваченими для судді буде корисним приготувати схему, на якій буде показано обвинувачених, їх позицію у справі та фамілії свідків, які будуть викликані протягом судового процесу, включаючи дату кожної події, та діаграму місця пригоди. Такі речові докази, схеми та діаграми допомагатимуть судді зрозуміти, про що ця справа, допоможуть йому зрозуміти Вашу вступну промову та показати себе як джерело корисної інформації.

Наочні засоби повинні бути ясними, зрозумілими та професійно зробленими. Сьогодні багато юристів використовують формат презентацій для підготовки своїх вступних та заключних промов.

в) Тривалість вступної промови

Скільки повинна тривати успішна вступна промова? Якщо суддя встановлює часові рамки, це визначить тривалість. Пам'ятайте, що вступна промова повинна враховувати обмежену увагу судді та обмежені можливості абсорбувати інформацію та розуміти факти. У звичайних судових процесах, які тривають 2-4 дні, більшість вступних промов тривають 10-30 хвилин. Цього часу достатньо для розповіді, про що буде справа з Вашої точки зору, але й не занадто довгою, щоб суддя загубив інтерес до справи, або був переповнений деталями.

4. Вступна промова сторони захисту

У сторони захисту є відчутний недолік – вони виступають другими. Є небезпека, що коли суддя спочатку почує вступну промову сторони обвинувачення, він/вона сприйме версію обвинувачення стосовно того, що трапилося, перед тим, як сторона захисту буде мати змогу представити своє бачення. Як потрібно відноситися до цього?

Одним з рішень є нагадати судді, що вони чули тільки версію обвинувачення, та що їм потрібно почути сторону захисту, щоб вони дізналися про всю історію цілком. Сторона захисту виступає другою, але ця друга половина є такою ж самою важливою.

Приклад:

Ви вже чули вираз “У кожній історії є дві сторони”. Це є правдою. Сторона обвинувачення розказала Вам одну сторону справи, яку вона хотіла, щоб Ви почули. Але Вам необхідно вислухати обидві сторони перед тим, як Ви зможете дізнатися, що насправді трапилося того вечора. Ось чого Ви дізнаєтеся, коли у нас буде змога надати докази.

Приклад:

Суддя, тільки що Ви почули версію обвинуваченого про те, що сталося, таким чином, Ви почули тільки половину того, що насправді трапилося. Це інша половина, про яку Вам не розповіла сторона обвинувачення.

Ще одною можливістю є явно спростовувати обвинувачення прокуратури, а потім відразу розповісти версію сторони захисту.

Приклад:

Прокуратура хотіла б, щоб Ви повірили, що Боббі застрілив Френка Сміта умисно. Це може гарно виглядати, але проблема в тому, що все трапилося не так. Коли прийде наша черга, ми покажемо Вам, що ...

Якщо прокурор опустил важливий факт, чітко вкажіть на це.

Приклад:

Прокурор щойно розповів Вам, що трапилося о 14-00 1 червня. Це частина того, що сталося, але тільки частина історії. Щось дуже важливо трапилося того дня між 10-00 та 14-00. Це саме та частина, про яку Вам не розповів прокурор, та яку Вам потрібно знати для розуміння того, що дійсно сталося того дня.

Якщо обвинувачення не казало про тягар доказування, це завжди є благодатним ґрунтом, особливо в кримінальних справах, де тягар доказування є високим.

Приклад:

Суддя, найважливішим моментом, який Вам необхідно запам'ятати в цій справі, є те, про що прокурор навіть не згадав у своїй вступній промові. Це кримінальна справа. У відповідності з нашою Конституцією тягар доказування лежить на прокурорів. Вони повинні все довести поза розумним сумнівом.

Перш за все, пам'ятайте, що вступна промова сторони захисту не може бути оборонною. Хоча захист повинен змиритися з фактом, що він виступає другим, та повинен стежити за пропущеними обвинуваченням будь-якими важливими фактами, сторона захисту не може просто відповідати на виступ прокуратури. Вступна промова сторони захисту повинна розповідати позитивну та впевнену історію, зацікавити суддю, та нагадати йому/їй, що їх докази, які вони побачать тільки після представлення справи обвинуваченням, є такими ж важливими та необхідними, щоб суддя міг повністю зрозуміти, що трапилося.

Мабуть, найбільш трудною вступною промовою для сторони захисту є ситуація, коли в кримінальній справі захист не представлятиме доказів. Тоді сторона захисту часто говорить по презумпцію невинуватості, що стандартом тягарю доказування у кримінальній справі є поза розумними сумнівами, що захист не повинен нічого доводити та таке інше. Також захист часто розмірковує про версію справи, аргументи та вказує, що докази захисту будуть представлені протягом перехресного допиту свідків прокуратури. Це є ефективним підходом, тому що він концентрує увагу судді на питаннях, які допомагають захисту, не включає тривалого обговорення юридичних концепцій та прив'язує юридичні концепції до доказів. Привертаючи увагу судді до слабких сторін прокуратури, вказування йому, на що звертати увагу при надаванні показів свідками та при перехресному допиті, та показуючи, чому ці речі є важливими, також допомагає обговоренню аргументів захисту у заключній промові.

Приклад (захист у кримінальній справі):

Свідчення свідків прокуратури викликає багато сумнівів у тому, чи вірна особа була заарештована. Прислухайтесь протягом перехресного допиту до цих

свідків. Ви дізнаєтесь від цих свідків протягом перехресного допиту стільки ж нового, скільки і під час прямого допиту. Чи мали вони хороші можливості розгледіти грабіжника, Як темно було в цій алеї? Як швидко це трапилося? Як вони все описували? Слухайте протягом перехресного допиту поліцейських офіцерів. Чи були простежені у пана Вільямса будь-які вкрадені протягом розбою речі? Чи були будь-які фізичні докази, які прив'язували б пана Вільямса до грабежу? Чи було надійним впізнання? Коли Ви почуєте всі докази, включаючи Ваші перехресні допити, якщо Ви будете в будь-чому впевнені, - Ви будете впевнені, що обвинуватили не того, та що відбулася серйозна несправедливість.

6. Проголошення ефективної вступної промови

Проголошення вступної промови є настільки ж важливою, як і її зміст. Загальною помилкою недосвідчених юристів є приділення занадто мало зусиль та уваги до процесу проголошення.

По-перше, демонструйте позитивне відношення. Коли суддя каже: “Радник, Ви можете розпочинати вступну промову”, негайно підведіться, подякуйте судді, впевнено та напористо підійдіть до точки, що знаходиться в 1 метрі від судді (якщо Ви не повинні виступати за трибуною), та починайте. Завжди демонструйте впевнений та послідовний образ: Ви компетентні, щирі та справедливі; Ви дійсно переймаєтесь цією справою; та Ви очікуєте перемоги.

По-друге, уникайте виступів за трибуною, якщо суд прямо не вказує на це. Трибуна є фізичним бар'єром між Вами та суддею. За трибуною Ви не будете використовувати виразну мову тіла, жести та зоровий контакт, особливо якщо Ви підглядаєте у свої нотатки. Якщо промову вимагається виголошувати за трибуною, намагайтеся стояти з одного боку, з якого суддя Вас бачитиме на весь зріст. Якщо Вам подобається безпека трибуни, практикуйте обходитися без неї, щоб Ви все ж таки змогли виголошувати промови без неї.

По-третє, висловлювайтесь простою мовою, а структура речень повинна бути чіткою. Ефективні вступні промови використовують мову усних оповідань: проста, чітка образна та глибина розповідь. Письмова мова є більш формальною: у ній використовується мудрована лексика і речення складної структури. Може письмовий виклад краще читати, але на слух він неприродний. Замість цього, переверніть процес с голови на ноги: намагайтеся виголошувати вступну промову, використовуючи слова та фрази, які Ви зазвичай вживаєте у розмові з іншими, а потім вже занотуйте цю промову.

По-четверте, тренуйтеся проголошувати вступну промову без нотаток, або, в крайньому випадку, з планом на одну сторінку великим шрифтом. Нотатки є серйозною перешкодою до переконливої промови. Нотатки заважають Вам зосередитися на тому, як Ви проголошуєте вступну промову, не дадуть Вам встановити зоровий контакт та стримуватимуть мову тіла, яка підкреслює те, що Ви кажете. Нотатки нагадують судді, можуть нагадати судді, що все, що Ви кажете, Вами заплановане і задалегідь записане, а не йде від Вашого серця. Якщо Ви проголошуєте промову без нотаток, це несе позитивний заряд про Вас та Вашу віру у правильність Вашої позиції. Це важливо особливо для вступної промови. У той же самий час, якщо Вам потрібні нотатки, це може нести підсвідому інформацію, що Ви розумієте, що ця справа є серйозною та що Ваша інформація повинна бути точною.

Зрештою, ефективні юристи використовують ефективні навички спілкування. Вони вчаться використовувати слова та фрази, що запам'ятовуються, оскільки саме вони мають вплив. Зміст інформації – потужна, чітка, проста мова, позбавлена

безладу та відволікань. Ефективні адвокати вчаться використовувати підкреслюючи мовні прийоми, тому що манера проголошення настільки ж важлива, як і суть справи. Невербальне проголошення – зміна голосності, темпу, ритму, висоти тембру, артикуляції, вимови, паузи та тиша – надає текстури та глибини вербальному змісту. Пунктуація та підкреслення певного змісту, що завойовує та підтримує інтерес, також є невербальним проголошенням. Ефективні юристи вчаться застосовувати підкреслюючу невербальну систему спілкування. Мова тіла – відповідний одяг, зачіска, контроль дихання, поза, позиція, вираз обличчя, зоровий контакт з суддею, жести руками та верхньою частиною тулуба та контрольовані рухи – надає додатковий наголос та привертає увагу. Мова тіла повинна підкреслювати вступну промову, а не змагатися з нею. Коли Ви говорите, не ходіть, коли Ви ходите, не говоріть. Коли говорите, повертайтеся обличчям до судді та підтримуйте з ним/нею зоровий контакт. Використовуйте вираз обличчя, жести руками, та рухи верхньої частини тіла для підкреслення Ваших слів. Всі три компоненти – вербальний зміст, невербальне проголошення та мова тіла – повинні працювати разом, щоб вступна промова була переконливою.

7. Загальні проблеми

Якими є основні проблеми, з якими стикаються недосвідчені юристи протягом вступної промови.

1. Слабка перша хвилина

Перша хвилина повинна привернути увагу судді, визначити основні теми та надати короткий огляд справи з Вашої точки зору. Вона повинна представити Вас як юриста, до якого суддя захоче прислухатися протягом процесу.

2. Слабкі аргументи, які не були повторені достатньої кількості разів

Найбільш важливою частиною вступної промови є намагання, щоб суддя запам'ятав Ваші аргументи. Тому їх слід повторити у вступній промові три-п'ять разів. Коли юристи цього не роблять, це зазвичай означає, що їх аргументи є слабкими. Сильні аргументи буквально просяться, щоб їх повторили.

3. Слабкі визначення

Визначення передають враження: про сторони процесу, подію, та інші питання, які є важливими у справі. Коли Ви називаєте обвинуваченого “мій клієнт”, це створює інше враження, ніж коли Ви називаєте її “Хелен Джонсон”. Коли Ви називаєте обвинуваченого “ця корпорація”, це відрізняється від визначення “Компанія пана Сміта”. “Зіткнення” передає трошки інше значення, ніж “автомобільна аварія”. “Вантажний автомобіль” не є теж самим, що “25 000 кілограмовий автомобіль з 18 колесами”. Такі визначення поряд з аргументами, необхідно уважно підібрати до судового процесу для створення сильних образів, які потім послідовно будуть використовуватися у процесі.

4. Відсутність оповідання

Судді цінують цікаві історії про людей, щоб вони могли побудувати емоційні зв'язки із справою. Недосвідчені юристи часто надають суддям серію фактів, але вони не складають їх разом у струнку цікаву версію. Саме ця історія є важливою, а не факти, які складають цю історію.

5. Невпевнене проголошення

Проголошення промови є настільки ж важливим, як і зміст промови. Недосвідчені юристи часто витрачають дуже багато часу на підготовку формулювань своєї вступної промови, але не мають часу на тренування потужного проголошення. В результаті вступна промова дуже добре читається у судовому протоколі, але не вражає суддю у залі судового засідання. Не хвилюйтесь за точні формулювання та відійдіть від своїх нотаток, а кажіть промову від серця.

6. Не ставитися до слабкостей із щирістю

Якщо суддя вирішить, що Ви не щирі та не чесні з усіма доказами, як на Вашу користь, так і з тими, що свідчать проти Вас, це зменшить Вашу достовірність. Дієва вступна промова охоплює всі докази. Вона вплітає погані докази у Вашу версію та щиро розкриває їх, таким чином, мінімізуючи їх вплив та підтримуючи позитивний настрій в цілому.

7. Забути, що суддя знає про справу дуже мало, або взагалі нічого

Судді знають про Вашу справу дуже мало, або взагалі нічого, тому Ваша вступна промова повинна розпочинатися з самого початку. Інколи недосвідчені юристи забувають про це, тому що вони обмірковували цю справу місяцями та розмовляли з тими, хто вже був обізнаний про справу. Добра вступна промова включає цікаву розповідь, а цікава розповідь завжди бере до уваги, що слухачі починають з білого листа.

8. Не використовувати наочні матеріали

Візуальне сприйняття завжди покращує розуміння. Це спрацює завжди, включаючи у судовій залі, та це є особливо важливим у вступній промові, коли судді швидко складають перше враження про справу. Багато юристів не хочуть використовувати речові докази та наочні матеріали протягом вступної промови, вважаючи, що якщо вони продемонструють їх зараз, ці докази вже не будуть свіжими та цікавими протягом розгляду справи. Це занепокоєння можна вирішити, використавши тільки деякі речові докази та наочні матеріали у вступній промові, а інші – протягом процесу. Якщо є сумніви, включайте речові докази та наочні матеріали у Вашу вступну промову.

9. Порухення правил надання доказів

Врешті решт, протягом вступної промови необхідно уникати частих порушень у наданні доказів. Найбільш серйозні з них стосуються ставлення під сумнів достовірність свідків (це є належним тільки у заключній промові); робити

неправдиві заяви стосовно застосовного права з питань відшкодування, захисту або тягаря доказування; та передбачення та обговорення, які докази протягом процесу надасть інша сторона (прокурор у кримінальній справі ніколи не може так вчиняти, тому що обвинувачений має конституційне право не надавати свідчення або не надавати доказів).

Робіть заперечення протягом вступної промови Вашого опонента тільки якщо Ваш опонент робить серйозні помилки у праві, або якщо тягар доказування невідповідним чином зміщується на Ваш бік. Заперечення повинні бути впевненими та швидкими. Будьте уважні, тому що Ви можете здаватися грубими або занадто захисним стосовно справи.

III. ПРЯМИЙ ДОПИТ

ПРЯМИЙ ДОПИТ

1. Вступ

Прямий допит – це найскладніша частина судового розгляду. Саме в цей момент починають діяти правила доказування; цей допит вимагає відповідної підготовки й роботи зі свідком з метою забезпечення надання ним чітких, ефективних показань, які не забудуться; у цей час адвокат відходить на задній план, відпускає контроль і дає свідкові можливість побути зіркою.

Ефективний прямий допит не просто розповідає присяжним, що сталося. Скоріше, він відтворює те, що сталося, з позиції свідка, а присяжні переживають те, що свого часу пережив свідок. Переконливий допит проникає в саме серце і душу присяжних і дозволяє їм не лише зрозуміти, що відбувалося, але і вступити в емоційний контакт зі свідком і пройти через те, через що той пройшов.

Для забезпечення ефективного прямого допиту, захисник повинен знати чинне законодавство і розуміти, як такий допит сприймається присяжними. Він повинен взяти до уваги інтереси, потреби, обмежену тривалість концентрації уваги присяжних. Присяжні хочуть знати, що трапилося, як, чому, та як усе це побачив свідок. Вони хочуть “відчути”, що відбулося, проникнути в суть того, що пережив свідок. Вони хочуть “побачити”, що трапилося, скласти для себе картину події у ході розповіді. Вони хочуть, щоб ця розповідь була недовгою, зрозумілою і наочною. Вони хочуть бачити перед собою обізнаного, безстороннього і динамічного свідка.

Якщо прямий допит організований належним чином, він дозволяє присяжним зазирнути в життя іншої людини, проникає в їхні серця та душі і дозволяє їм пережити ті події, які пережив свідок. Якщо ж ні - прямий допит пригнічує, спантеличує або перевантажує присяжних непотрібними деталями.

2. Законодавство

Прямий допит повинен відповідати вимогам чинних правил доказування. Свідок, запитання адвоката і відповіді свідка повинні витримати процес перевірки та оцінки доказової інформації та її правдивості.

Для надання показань свідок повинен відповідати певним вимогам.

Запитання адвоката.

Загалом вважається, що під час прямого допиту не ставляться навідні запитання. Водночас, навідні запитання можуть ставитися за необхідності уточнення показань свідка, а також свідкові протилежної сторони і протилежній стороні. На практиці це правило застосовують ще ширше, і судді, як правило, дозволяють ставити навідні запитання свідкові стосовно загальних відомостей про нього, кола питань, що вирішуються в процесі підготовки до судового розгляду і вступного етапу, питань, що не є об'єктом спору, уже доведених фактів і правомірності речових доказів. Судді визнають, що навідні запитання щодо питань такого роду – це ефективний спосіб отримання інформації. Однак, коли пояснення переходить до сутнісних та спірних питань, адвокати повинні ставити запитання не навідного порядку. Коротко кажучи, Ви можете вести допит запитаннями стосовно загальних відомостей про особу, кола питань, що вирішуються в процесі підготовки до судового розгляду і вступного етапу, питань, що не є об'єктом спору, питань

обґрунтованості тверджень, упередженому свідкові, свідкові протилежної сторони, недосвідченому, неуважному свідкові. Але Вам не дозволяється вести допит звичайного свідка, коли Ви підходите до самої суті його показань.

Запитання під час прямого допиту не можуть порушувати інших правил “форми”. Окремого правила доказування щодо цього питання не існує, але суд не дозволяє ставити альтернативні запитання, неконкретні або нерозбірливі запитання; запитання, які схиляють свідка до припущень чи здогадок; або запитання, якими припускаються бездоказові факти.

Запитання під час прямого допиту можуть підвести звичайного свідка (не експерта) до надання показань у формі власного судження. Звичайний свідок може свідчити у формі “судження чи логічного висновку” у тому випадку, коли показання “помірковано ґрунтується на сприйнятті свідка”, а його “висновок” “допомагає” присяжним краще зрозуміти пояснення і дослідити фактичні обставини у справі.

Запитання під час прямого допиту допоможуть свідкові освіжити в пам'яті події. Якщо свідок не може чогось пригадати, його можна запитати, що могло б йому допомогти пригадати дані обставини й показати той документ чи речовий доказ, який на думку свідка, допоможе йому пригадати відповідні обставини. Після того, як свідок пригадав відповідні обставини, він може продовжувати пояснення уже без того документу чи речового доказу, які допомогли йому пригадати дані обставини. Якщо для нагадування використовуються записи, вони мають свою ціну, оскільки існує вимога про те, що “при використанні свідком записів, які допомагають йому згадати відповідні обставини”, протилежна сторона як правило “має право на представлення цього запису на слуханні, на його дослідження, на перехресний допит свідка на предмет запису, на долучення запису до доказів в тих частинах, які пов'язані з показанням свідка”.

Врешті-решт, запитання під час прямого допиту можуть призвести до висловлення недовіри до свідка (дискредитації свідка). Правдивість показань свідка може зазвичай ставитися під сумнів будь-якою стороною, і в тому числі – стороною, яка викликала цього свідка. Це означає, що прямий допит може передбачати висловлення недовіри, і це “жало” висловлення недовіри може “вжалити” під час прямого допиту.

Показання свідка

Показання свідка повинні бути належними. Це виходить з аналізу за двома пунктами: по-перше, свідчення повинне “мати на меті” формування факту, який має “з більшою чи меншою вірогідністю” відношення до справи. Якщо показання доводить чи спростовує будь-яке питання по суті справи, воно є належним. По-друге, якщо показання має відношення до справи, за іншими правилами щодо допустимості доказів ці показання можуть визнати недопустимими. Ці правила передбачають і вимогу FRE (Федеральне правило доказування) 403, яка може визнати відповідний доказ недопустимим у тому випадку, якщо його “доказову силу переважає небезпека ущемлення прав, поплутання фактів, що підлягають доказуванню, або введення в оману присяжних”, чи з міркувань економії. Ці правила охоплюють також правила про особливості характеру, правило поширення дії інших законів, правило характерної для особи поведінки, правила щодо недопустимості доказів у встановленому порядку, правила щодо замаху сексуального характеру, правила про недоторканність.

Показання також має бути правдивим. Правдивість базується на правилах, що регулюють показання з чужих слів. Якщо свідка просять повторити в суді фразу, сказану за межами суду, таке показання повинне витримати перевірку правилами про недопустимість показань з чужих слів. Така фраза може і не належати до

показань з чужих слів, оскільки вона не є твердженням, проголошується протилежною стороною, або ж має доказову силу, оскільки була проголошена (її доказова сила не залежить від правдивості сказаного). Як загальний приклад заяв, що не належать до показань з чужих слів, можна навести визнання протилежною стороною; узгоджені слова, слова, що дискредитують, слова дозволу; заяви, що розкривають психологічний стан слухача. Також заява може належати до показання з чужих слів (її доказова сила залежить від правдивості сказаного), але підпадає під дію загальноновизнаних винятків щодо допустимості показань з чужих слів. Як загальний приклад винятків у питанні допустимості показань з чужих слів, можна навести чуттєве враження, хвилювання, заяви щодо медичного діагнозу чи лікування.

У зв'язку з тим, що більшість правил доказування починають діяти під час прямого допиту, Ви повинні відповідно їй підготуватися. Припустімо, що на кожне запитання, що Ви поставите, будуть висуватися заперечення, а Ви будьте морально готові показати, чому це запитання має право на існування.

Припустімо, що на кожну відповідь свідка будуть висуватися заперечення, а Ви будьте морально готові показати, чому ця відповідь має право на існування. Якщо заперечення щодо запитання чи відповіді приймається, будьте готові подолати заперечення таким чином, щоб Ви могли отримати всі важливі пояснення від кожного свідка.

3. 3 позиції присяжних

Коли суд викликає свідка, присяжні пошваблюються. Вони спостерігають, як відчиняються двері, як свідок іде проходом між рядами, приводиться до присяги секретарем або розпорядником суду, сідає на місце свідка у залі суду. Коли присяжні за цим спостерігають, вони хочуть знати три моменти: хто ця особа? навіщо він сюди прийшов? чи можна йому вірити? Присяжні хочуть скоріше отримати відповіді на ці запитання, бо і враження для себе вони складають швидко – в перші хвилини будь-якого прямого допиту.

У своїй більшості присяжні хочуть слухати показання у формі простої розповіді, яка викличе у них емоційний відгук і дасть змогу зазирнути в життя іншої людини. Саме такого роду показання зачіпає за живе більшість присяжних і не забувається. Найкращі свідки - ті, хто дає пояснення в доступній формі і чия розповідь викликає емоційний відгук. Присяжні хочуть чути розповідь свідків у теперішньому часі, щоб ця розповідь була живою, і вони могли побачити і відчувати, що сталося, могли встановити емоційний зв'язок зі свідком та подією. Це також означає, що під час показань свідка слід за будь-якої можливості використовувати речові докази та наочні матеріали, які ілюструватимуть те, що чують присяжні.

Й нарешті, присяжні підсвідомо порівнюють розповідь свідка з тією картиною, яка склалася у них під час вступних промов. Якщо показання свідка збігаються з цією картиною, вони вважатимуть такого свідка правдивим і приймуть показання. Якщо ж вони не збігаються, то пояснення свідка або відкидаються, або перекручуються. В такий спосіб присяжні підсвідомо звіряють показання свідків з тим, що вони вже собі уявили.

Умілі адвокати розуміють, що прямий допит може дати набагато більше, ніж просто виклад свідком того, що він бачив, чув, робив. Переконливий прямий допит відповідає інтересам, очікуванням, потребам присяжних. Він проходить швидко, організовано і легко сприймається. Прямий допит відтворює подію, що дає можливість присяжним уявити картину події і з допомогою свідка пережити те, що сталося. У прямих допитах лунає розповідь мовою відчуттів, образів, які притягують увагу присяжних, використовуються предмети і наочні матеріали, які

роблять пояснення живим. Під час прямого допиту присяжні чують історію, якою підтверджується розуміння присяжних, що так і відбувається все в реальному житті.

Планування й проведення прямого допиту, який забезпечить досягнення усіх зазначених цілей – це важка робота, але кожен аспект судової роботи так само важкий. Однак, при цьому прямий допит добре підготовлених, переконливих свідків, які знаходять контакт з присяжними, нерідко впливає на результат судового розгляду.

4. Структура прямого допиту.

Прямий допит – це спрямований допит. Він повинен мати просту, чітку, логічну структуру. Він має ділитися на прості розділи, в яких розповідається про те, де ми були, де ми є, і йдемо в такому-то напрямку. Він повинен бути ефективним, адже концентрації уваги присяжних вистачає приблизно на 20 хв. прослуховування, і в тому числі – прямого допиту. Існує два основних способи побудови прямого допиту: хронологічний і прицільний.

Хронологічний спосіб

Здебільшого розповідь складається в хронологічному порядку. Саме так все відбувається в житті, і саме в такому руслі ми звикли чути оповіді. Суд має справу з подіями у їх послідовності, тож виклад подій в тому порядку, в якому вони відбувалися, має сенс. Саме цього очікують присяжні.

Прямий допит, побудований на хронології, зазвичай ділить допит на декілька простих для сприйняття пунктів.:

- Вступ
- Загальні відомості
- Місце
- Подія
- Допоміжні речові докази
- Наслідки
- Закінчення

Недосвідченим адвокатам важко розпочинати прямий допит і переходити від одного пункту до іншого. Саме тут приходять на допомогу вступні й перехідні запитання. Вони виконують задачу відповідно до своєї назви: ними запроваджується новий пункт, і вони переносять нас від одного пункту до іншого.

Приклад:

З.: Пане Джоунз, розпочнімо з вашого ім'я та прізвища, місця проживання – прошу назвати.

З.: Пане Еверетт, ми розпочнемо з Вас – розкажіть про себе, потім переходьте до місця зіткнення, а тоді розкажете, як сталося зіткнення.

З.: А зараз перейдемо до наступної зустрічі, яка відбулася між Вами і обвинуваченим.

Вступні й перехідні запитання допомагають присяжним орієнтуватися – вони розділяють прямий допит на добре зрозумілі етапи в такий спосіб, що присяжні завжди знають, що один етап завершено, і тепер ми переходимо до наступного.

А. Вступ

Перша хвилина будь-якого прямого допиту повинна справити враження. Як тільки свідок заходить до зали суду, приводиться до присяги, сідає на місце для свідка, присяжні переймаються трьома запитаннями: хто він? для чого прийшов? чи маю я йому вірити? Перша хвилина має дати відповідь на ці запитання.

Пам'ятайте про те, що перша хвилина будь-якого прямого допиту великою мірою буде невербальною. Присяжні спостерігають, як відчиняються двері зали суду, особа заходить, проходить вперед, приводиться до присяги, займає місце свідка. Все це відбувається до того, як свідок почне відповідати на перше запитання. Як свідок з'являється, як заходить до зали суду, як поводить під час приведення до присяги, як сідає на місце для свідка – все це має важливе значення для присяжних: вони оцінюють свідка, оскільки враження складається швидко. Здебільшого присяжні так і залишаються при своєму першому враженні.

Після закінчення першої невербальної хвилини розпочинається прямий допит. Традиційний спосіб початку прямого допиту не відповідає потребам присяжних: запитання такого роду як “просимо назвати своє ім'я та прізвище для протоколу, місце проживання, місце роботи” - формальні і незграбні. На сьогоднішній день у прямому допиті ефективні адвокати одразу беруться до справи і орієнтуються на потреби присяжних.

Приклад (з кримінальної справи):

З.: Просимо назвати своє ім'я та прізвище і місце проживання.

В.: Мене звати Джек Андерсон, місце проживання: 234, вул. В'язів у цьому місті.

З.: Це поруч з магазином “Коло К” у центрі “В'яз та клен”?

В.: Мій будинок знаходиться на відстані одного кварталу від магазину.

З.: Де Ви знаходилися 1 червня 2005 року близько 9-ї вечора?

В.: Я йшов від свого будинку, і саме в той момент, коли порівнявся з рогом магазину “Коло К”, сталося пограбування.

З.: А Ви бачили саме пограбування?

В.: Просто крізь вітринне скло.

Такого роду вступ одразу повідомляє присяжним про роль даного свідка у справі, що розглядається. Саме в цьому вони хочуть розібратися через декілька хвилин.

Чи з кожним свідком потрібно саме таким чином організувати вступну частину? Звісно що ні. Коли викликається позивач і відповідач, присяжні вже знають про ті ролі, які вони відіграють у справі. А тому такий вступ може бути непотрібним. Коли в цивільній чи кримінальній справі до суду викликають поліцейського, присяжні, як правило, можуть здогадатися, навіщо офіцера поліції викликають у якості свідка. А от для більшості звичайних свідків такого роду вступ себе виправдовує.

Б. Загальні відомості

Третє запитання, яке ставлять перед собою присяжні, коли свідок сів на місце – а чи маю я йому вірити? Найбільшу довіру викликають виховані, обізнані, безсторонні свідки. Довіра ґрунтується на загальних відомостях про свідка, на тому, як він поводить під час надання показань, його розповіді – наскільки вона має сенс у світлі інших доказів і життєвого досвіду присяжних.

Більшу довіру викликають свідки, які ведуть відповідальний і стабільний спосіб життя, беруть участь у житті громади, мешкають в цьому районі тривалий час, служать на благо своєї громади чи країни. До таких свідків присяжні ставляться

доброзичливо, адже вони “такі як і ми”. До відомостей загального характеру можна віднести дані про місце проживання, сім'ю, освіту, роботу, військову чи державну службу.

Приклад (обвинувачений у кримінальній справі):

З.: Боббі, розкажи нам про свою сім'ю.

В.: Моя сім'я – це мама, я та дві мої сестри.

З.: Де ти мешкаєш?

В.: В квартирі у багатоквартирному комплексі Келлера – це житлово-комунальний комплекс на вулиці Тейлор.

З.: Ким працює твоя мати?

В.: Вона – технічний працівник в готелі поблизу аеропорту.

З.: Протягом якого часу вона там працює?

В.: Декілька років. Скільки пам'ятаю – вона там працює.

З.: Розкажи нам про сестер.

В.: Їх звати Карен – їй 16 років і Катерина – 12 років. Обидві ходять до загальноосвітньої школи.

З.: А як вони вчаться у школі?

В.: Добре. А Карен вчиться майже на “відмінно”.

З.: Боббі, а як у тебе зі школою?

В.: Я закінчив середню школу минулого року і отримав атестат.

З.: А як ти вчився?

В. Я вважаю, нормально. Був посереднім учнем.

З.: А ходив на спортивні заняття чи в гуртки?

В.: Я дуже люблю спорт. Я ходив на баскетбол і легку атлетику.

З.: А в баскетбольній команді ким був?

В. Був у захисті. Протягом останніх двох років.

З.: А в легкій атлетиці?

В.: На 200-метровці і в естафеті.

З.: А працював, коли ходив до школи?

В.: Аякже. Ми всі працювали. Я був технічним працівником у Гранд Юніоні, працював після школи і в суботу.

З.: А влітку?

В.: Так само. Я працював у Гранд Юніоні влітку протягом трьох років.

З.: Боббі, які були в тебе плани після закінчення школи?

В.: Я планував іти служити в морську піхоту.

З.: І що сталося з цими планами?

В.: Мене заарештували, тепер треба чекати, коли це скінчиться.

Звісно, що не вся ця інформація безпосередньо впливає на довіру до свідка, але судді, як правило, поблажливо ставляться до її надання (якщо лише не затягувати такі розповіді), оскільки розуміють, що присяжні хочуть знати такі відомості про ключових осіб у справі.

В. Місце події

Під час прямого допиту в хронологічному порядку після коротенького вступу і належних загальних відомостей про свідка замальовується місце події. Присяжні зрозуміють, що сталося, лише тоді, коли будуть мати чітке уявлення про місце даної події. Це як на виставі – перш ніж розпочнеться дійство, оформляється сцена.

При переході від загальних відомостей про свідка до місця події слід вдатися до перехідних запитань. Присяжним слід дати зрозуміти, що Ви покінчили з одним пунктом і переходите до наступного.

Приклад:

З.: А зараз давайте перейдемо до місця події, де сталося зіткнення – перехрестя Головної вулиці і вулиці В'язів.

З.: Дозвольте мені перенести Вас у 1 червня 2005 року у підсобне приміщення бару “Чотири тузи”.

З.: Давайте перенесемося до зали засідань Ради директорів компанії “Побутова хімія” 1 червня 2005 року.

Такі перехідні запитання будуть ефективними, оскільки присяжні зможуть переключитися з попереднього пункту (загальні відомості про свідка) на наступний пункт (місце події). Ці запитання більш ефективні, ніж традиційний спосіб (напр., “Дозвольте привернути Вашу увагу до перехрестя Головної вулиці і вулиці В'язів – Вам воно знайоме?” або “Вам знайомий ріг Головної вулиці і вулиці В'язів?”). Хоча в цих запитаннях немає нічого негожого, і вони спрямовані на те, що свідок знає безпосередньо, вони звучать надто формально і не сприяють процесові формування картини того, що сталося.

Вам потрібно, щоб свідок обов'язково продемонстрував, що безпосередньо знає, що сталося на місці події у відповідний день і час, якщо це має важливе значення. Якщо маєте сумніви, демонструйте таке знання у всій конкретиці.

Приклад:

З.: Ви знаходилися 1 червня 2005 року у залі засідань компанії “Побутова хімія” під час засідання Ради директорів?

З.: Ви знаходилися 1 червня 2005 року об 11-й вечора у підсобному приміщенні бару “Чотири тузи”?

Як Вам діяти – дати можливість свідкові розповісти про місце події чи пред'явити речовий доказ: фотографію чи схематичне зображення місця події? Кожен з цих пунктів має свої “за” і “проти”, а тому слід продумати всі плюси та мінуси кожного з цих підходів. Найбільша перевага речового доказу полягає в тому, що присяжні швидко і чітко побачать місце події. Крім того, без речових доказів свідкові часом важко розповідати про деякі ситуації, а присяжним часом важче зрозуміти таку розповідь.

Але існують і важливі міркування проти використання речових доказів. По-перше, вони притягують увагу до себе і відтягують її від свідка – а це не є добре, якщо перед нами виступає важливий свідок. Як тільки у залі судового засідання з'являється речовий доказ, увага присяжних буде прикута до нього, а не до свідка. Коли свої показання дає Ваш головний свідок, Вам потрібно, щоб увага була прикута до нього, а не до речового доказу. По-друге, речовий доказ також відволікає увагу свідка. Як тільки у залі з'являється речовий доказ, свідок буде дивитися і звертатися у своїй розповіді на нього, а не до адвоката чи присяжних.

По-третє, чимало адвокатів пов'язують надання свідком показань з речовим доказом, і навіть просять свідка стояти поруч з речовим доказом. Як правило, це відволікає увагу від самого пояснення. Здебільшого свідки – а вже недосвідчені так напевно – і почуваються, і виглядають незграбно поруч з таким речовим доказом, і точно надали б перевагу надання пояснень з місця для свідка. По-четверте, речові докази мають тенденцію відволікати увагу від хвилюючої розповіді. Присяжним краще слухати розповідь свідка – тоді вони можуть переживати ті події, крізь які

пройшов свідок, але для цього їм треба зосередити свою увагу на свідкові, а не відволікатися на наочні матеріали. І зрештою, більшість адвокати вважають, що розповідь про місце події – це можливість заспокоїти свідка і викликати до нього довіру перед тим, як переходити до більш серйозного моменту - з'ясування обставин того, що сталося. Зрештою, якщо свідкові вдається чітко змалювати місце події, це викличе довіру до нього і всього, про що він розповідатиме далі.

З цих причин більшість адвокатів не вдаються до пред'явлення речових доказів з самого початку, коли показання свідка мають важливе значення, а його розповідь сповнена драматизму. Вони пред'являть речові докази після сповненої драматизму розповіді свідка, оскільки речові докази в той момент справді висвітлюють, нагадують і створюють візуальне зображення ключових обставин події. Наприклад, позивач у серйозній ДТП із зіткненням, потерпілий у нападі за обтяжливих обставин можуть давати показання про зіткнення чи напад без речових доказів, а от одразу після їх розповіді речові докази можуть підкреслити і нагадати про головні моменти їх пояснення.

Наступні свідки, головне завдання яких полягатиме в тому, щоб підтвердити розповідь попереднього свідка, можуть надавати показання з використанням речових доказів. Наприклад, офіцери поліції у цивільних і кримінальних справах нерідко дають показання з використанням речових доказів. Присяжні уже знають про саму подію, офіцери поліції, як правило – досвідчені і звичні свідки і не почуваються незграбно через одночасне пояснення і пред'явлення фотографій чи схематичних зображень.

Якщо Ви вирішите, що свідок буде давати показання без речових доказів, свідок (якщо його викликали першим) повинен розповісти про місце події, де все відбувалося. Перед дійством потрібно оформити сцену. Як Ви будете це робити?

Подумайте про розповідь про місце події, як про об'єкти камери: спочатку він охоплює широкий план і показує загальну картину, а тоді камера наводиться на головні деталі і збільшує їх до такого масштабу, коли глядачі можуть чітко їх розгледіти. Так само у людей в уяві формується картинка. Спочатку створюється загальна картина, а тоді висвітлюються окремі зображення головних моментів на місці події, які мають важливе значення. Вони дають зображення достатнє для того, щоб “побачити” місце, де все відбувалося. Подивімося, як з'являються сцени на екрані кінотеатру або телевізора. Починається все зі зйомки загального плану, яка покаже глядачам, де загалом буде відбуватися подальше дійство. Далі наводиться ближній фокус на головні місця та об'єкти, які мають важливе значення для сюжету.

Досвідчені захисники в суді роблять те саме, коли їх свідки дають пояснення. Вони переходять від загального до крупного плану, від зображення з відстані до зображення зблизька. Зосереджуються лише на важливих моментах – і роблять це ефективно.

Приклад (у кримінальній справі):

З.: Пане Вільямс, в якій частині міста знаходиться Ваша таверна “Лакі Страйк”?

В.: На Четвертій вулиці ближче до проспекту Портера.

З.: А що це за район?

В.: Це старий квартал: повно маленьких крамничок на вулицях, а будинки дво- та триповерхові.

З.: Якщо стояти на Четвертій вулиці навпроти таверни “Лакі страйк” і дивитися на Вашу таверну, що там можна побачити?

В.: Моя таверна – типовий одноповерховий цегляний будинок, з вулиці – вітрина. Ліворуч – “Ремонт взуття”, а праворуч – магазин секонд-хенду. По всьому кварталу такі крамнички, а таверна розташована десь посередині кварталу.

З.: Коли зайти до таверни через центральний вхід, що ми побачимо?

В.: Двері саме знаходяться по центру, тож коли Ви заходите, ліворуч знаходиться барна стійка і приблизно вісім стільців. Вздовж правої стіни – чотири столи, взагалі-то це як окремі кабінки.

З.: І це єдина зала в таверні?

В.: Ні. Наприкінці проходу між баром і кабінками знаходиться арка, яка веде ще до однієї зали на декілька столів в глибині, а також там є комора праворуч і туалет ліворуч.

З.: Яке освітлення в центральній залі таверни?

В.: Як у всіх барах. У кожній кабінці своя лампа, лампи над барною стійкою, лампи на пляшках на стіні. На стелі на протилежну від входу стіну висить телевизор.

З.: Пане Вільямс, якщо Ви стоїте за стійкою у центральній залі, і заходить Ваш постійний відвідувач, Ви можете його впізнати?

В.: Аякже. Світла достатньо. Досить, щоб упізнати людину.

З.: А в день пограбування освітлення було як завжди?

В. Так.

За одну-дві хвилини свідок може розповісти про місце події, і присяжні отримують достатньо інформації, щоб скласти у своїй уяві картину і далі простежувати те, що сталося. Якщо для даної події важливе значення мають погодні умови, освітлення чи щось конкретне, розповідайте про це, але коротко. Викладайте перед присяжними лише ті обставини, які допоможуть їм зрозуміти, де сталася подія, і візуально уявити це місце.

Також відзначте для себе, що розповідь про місце події формує довіру до свідка. Якщо свідок чітко змальовує місце події і пам'ятає подробиці, резонно складається враження, що він згадає і подробиці того, що сталося.

Г. Подія

Критичною частиною прямого допиту є сама подія. Більшість адвокатів дають свідкові можливість розповісти присяжним, що сталося, але умілий адвокат дасть свідкові можливість показати, а не розповісти, що сталося. Їхній свідок відтворює подію, і присяжні переживають її такою, якою вона була в реальності і якою її побачив свідок. Розповідь свідка - ілюстративна і реалістична, вона викликає емоційну реакцію і змушує присяжних проникнути ся нею. Вони неодмінно дадуть пояснення на підтримку своєї теорії про суть справи, своїх тематичних ліній і своїх висновків.

Законодавство вимагає безпосереднього знання свідком обставин у справі, в рамках якої він дає показання. Якщо цей факт викликає запитання, чітко з цим визначайтеся.

Приклад:

З.: Ви бачили, як сталося зіткнення на перехресті Головної вулиці та вулиці В'язів 1 червня 2005 року близько 3-ї години дня?

З.: Де знаходилися Ви на момент перестрілки в центральній залі таверни “Лакі страйк?”

Переконливі свідки відтворюють подію в залі суду. Але як це відбувається? Умілі адвокати мають для цього декілька інструментів.:

- Думка свідка
- Теперішній час

- Темп
- Мова відчуттів
- Демонстрація свідком
- Вибіркове повторення
- Запитання до свого свідка

Думка свідка. По-перше, розповідь можна вести в такому ключі, як саму подію побачив свідок – схоже на те, як камера знімає подію з позиції особи, яка знімає фільм. Це можна зробити, якщо чітко висвітлити перед присяжними ту перспективу, що постала перед свідком. Якщо присяжні побачать подію очима свідка, то вони скоріше за все приймуть розповідь свідка.

Приклад:

З.: Пане Едгертон, розкажіть, що Ви бачили через вітрове скло свого автомобіля, коли їхали Бродвеєм того дня.

З.: Пані Хендерсон, коли Ви стояли біля банківського терміналу і подивилися в напрямку вестибюля банку, що Ви побачили?

Коли присяжні побачать подію очима свідка, вона оживе перед їх очима і викличе емоційний відгук.

Теперішній час. По-друге, розповідь можна вести в теперішньому часі. Теперішній час робить розповідь живою і дозволяє присяжними переживати подію в реальному часі. Теперішній час дозволяє присяжним переживати те, що відбувається, викликає емоційний зв'язок з подією і з тим, що пережив свідок.

Наприклад (кримінальна справа):

З.: Чи бачите Ви інших відвідувачів зі свого місця в барі?

В.: Звісно, бо мій стілець крутиться.

З.: Якими були перші незвичні звуки, що Ви почули?

В.: Я чую, як хтось гучним голосом кричить “Агов, ти, панку!”

З.: І яка Ваша реакція?

В.: Я повертаюся на стільці кругом, щоб подивитися, що там відбувається.

З.: І що Ви бачите?

В.: Бачу двох молодиків, що стоять один перед одним на відстані кількох футів від мене.

З.: І що вони роблять?

Теперішній час у запитаннях адвоката і відповідях свідка дозволяє сприймати і відчувати подію так, ніби вона відбувається безпосередньо зараз. Як правило, це діє набагато ефективніше, ніж традиційний підхід коли запитання ставляться в минулому часі (напр., “що ти побачив?”, “що ти почув?”), і свідок також відповідає в минулому часі (напр. “я побачив...”, “я почув...”).

Темп. По-третє, у прямому допиті також можна тримати під контролем його темп. Темп – це важливий аспект відтворення того, що сталося. Інколи Вам потрібно показати, що все відбувалося швидко. В такому випадку Вам потрібно у своїх запитаннях і відповідях свідка віддзеркалити таку раптовість. Тут Ви можете подію в одному-двох запитаннях і пояснити, як швидко й раптово все сталося. Наприклад, у справі про зіткнення на перехресті позивач, як правило, хоче показати, як швидко все відбулося, і в нього просто не було часу на уникнення зіткнення.

Інколи Вам потрібно змалювати подію в повільному темпі. Наприклад, у справі про пограбування прокурор бажатиме показати, що пограбування тривало достатньо часу для того, щоб потерпілий добре розгледів нападника.

Приклад:

З.: Коли цей чоловік каже “віддавай гаманця!”, на якій відстані від Вас він знаходиться?

В.: Не більше трьох-чотирьох футів.

З.: І що Ви в ньому помічаєте?

В.: Він десь мого зросту і ваги. Білий. Волосся коротке, пряме, темне – темно-каштанове чи чорне.

З.: А борода чи вуса?

В.: Ні.

З.: Має сережки чи прикраси?

В.: На обличчі – ні.

З.: А татуювання?

В.: На обличчі чи шиї я не побачив татуювання.

З.: А в чому він одягнений?

В.: На ньому біла футболка, чорні штани.

З.: Після того, як він каже “віддавай гаманця!”. Що Ви робите?

В.: Витріщаюся на нього й кажу “Що?”

З.: Що далі каже чи робить чоловік?

В.: Він каже “кажу тобі – давай гаманець!”, суне руку в кишеню і дістає ніж.

З.: З якої кишені?

В.: Правої кишені спереду.

З.: А яким тоном він це каже?

В.: Низьким, і промовляє дуже неквапливо.

З.: Щось є незвичне в його голосі?

В.: Ні, немає акценту чи чогось незвичного.

З.: А що відбувається далі?

В.: Я виймаю гаманця з задньої кишені.

З.: А що в цей час робить чоловік?

В.: Стоїть переді мною, дивиться на мене, тримаючи ніж у руці.

Тут пограбування замальовується крок за кроком, щоб показати, що свідок мав достатньо часу на те, щоб розгледіти і скласти враження про чоловіка, який його пограбував. А також - вселити віру в те, що він правильно встановить особу грабіжника. (При перехресному допиті захист буде намагатися показати, що пограбування відбулося швидко, при поганому освітленні, і що за таких обставин важко упізнати особу).

Приклад (кримінальна справа):

З.: Пане Вілсоне, коли обвинувачений кидається на Вас з монтуванням у руці, розкажіть, як це відбувається.

В.: Він тримає монтажну шину в правій руці, піднімає руку над головою і замахується просто на мене.

З.: Що Ви робите?

В.: Я виставляю перед собою руки, намагаюся визначити напрямок удару, щоб захиститися.

З.: І виходить?

В.: Не зовсім. Удар монтажною шиною припадає на мою ліву руку, на мізинця, і той хрускає ніби гілка. Перш ніж я встигаю відреагувати, монтажна шина б'є мене по голові.

З.: І що Ви відчуваєте?

В.: Мене пронизає біль, дуже різкий, як удар струмом. Я відчуваю, як кров тече по обличчю. Тоді мої ноги згинаються і я падаю. Це – останнє, що я пам'ятаю.

Запитання щодо відчуттів – про те, що свідок бачив, чув, запах, смак, відчуття – природно викликають реакцію органів чуття. Вони мають набагато ефективнішу дію, ніж не спрямовані запитання загального характеру (напр., “що сталося?”, “а що сталося далі?”), які передбачають просту голослівну відповідь (напр., “мій автомобіль врізався в його машину” чи “мене поранило”).

Демонстрація свідком. Крім розповіді, свідок може фізично показати чи продемонструвати важливі речі. Позивачів у цивільних справах часом просять підійти до присяжних і показати шрами чи обмежену рухомість у суглобах. Потерпілих у кримінальних справах часом просять показати, як під час нападу на них спрямували зброю, або як змусили лягти на підлогу під час пограбування. Така демонстрація вочевидь справляє більше враження, ніж просто розповідь.

Приклад:

З.: Ваша честь, прошу дозволити Панові Джексону підійти до присяжних, а я ставитиму свої запитання.

Суддя: Дозволю. (Свідок стає перед присяжними).

З.: Ви щойно розповіли про шрами на обличчі – можете показати їх присяжним?

В.: Звісно. Один шрам проходить від лівого вуха (показує), заходить під щелепу і на шию (показує). Ще один шрам – на маківці голови: звідсіля і до сюди (показує). Зараз важко побачити, бо волосся віросло, але не в тому місці, де шрам.

З.: Дякую, пане Джексон. Прошу Вас пройти до свого місця. (Свідок повертається до свого місця).

Приклад:

З.: Ваша честь, прошу дозволити Панові Джефферсону вийти вперед.

Суддя: Дозволю.

З.: Пане Джефферсон, прошу Вас підійти до присяжних. [Свідок стає перед присяжними]. Прошу показати присяжним, як Ви можете зігнути вперед.

В.: Я можу зігнути (демонструє) лише так, що ледь торкаюся пальцями колін.

З.: А якщо Ви намагаєтеся зігнути більше?

В.: Мене пронизає різкий біль у попереку. Я через цей біль ніколи так не згинаюся.

Така демонстрація має ефективну дію, оскільки свідки показують, а не просто розповідають про те, що сталося, і ці враження закарбуються в пам'яті присяжних. Вам слід потренуватися заздалегідь, щоб під час такої демонстрації показати саме те, що Ви задумали. При цьому демонстрація не повинна бентежити ні свідка, ні присяжних, а її результат має бути зафіксований.

Приклад:

АДВОКАТ: Ваша честь, я прошу зафіксувати це в протоколі: пан Джексон показав червоний шрам, що починається на шиї біля мочки лівого вуха і закінчується на шиї під вухом. Довжина шраму становить приблизно шість дюймів.

СУДДЯ: Чи є заперечення у протилежної сторони?

АДВОКАТ ПРОТИЛЕЖНОЇ СТОРОНИ: Немає, Ваша честь.

Вибіркове повторення. Повторення – це ефективний інструмент, якщо ним не зловживати. Наприклад, повторення ключового моменту в частині низки споріднених запитань може переконати в тому, що саме в даному твердженні полягає суть питання.

Приклад:

- З.: Коли Ви вперше побачили відповідача, у що він був одягнений?
В.: На ньому були мішкуваті штани й мішкувата спортивна футболка..
З.: Коли Ви вперше побачили відповідача, що він робив?
В.: Він кричав на іншого чоловіка.
З.: Коли Ви вперше побачили відповідача, що він казав?
В.: Він сказав: “Я до тебе доберуся, коли це все скінчиться”.

У цьому прикладі застосування таких паралельних запитань робить наголос на тому факті, що свідок бачив відповідача.

Інколи Ви можете підводити свідка до повторення однієї тієї ж відповіді на низку різних, але споріднених між собою запитань.

Приклад:

- З.: Офіцере, коли Ви побачили пана Майлза на 20-му кілометрі, як він їхав?
В.: Він їхав зі швидкістю понад 80, а це була зона максимальної швидкості 55 миль за годину.
З.: А на 21-му кілометрі як він їхав?
В.: Він і там їхав зі швидкістю понад 80.
З.: А коли Ви йому дали сигнал зупинитися на 22-му кілометрі, як він їхав?
В.: Він і там їхав зі швидкістю понад 80.

Таке повернення до попереднього – це теж ще один метод повтору. Коли Ви отримуєте влучну відповідь, можете формувати наступне запитання на основі цієї відповіді.

Приклад:

- З.: А що чоловік зробив далі?
В.: Він дістав пістолет і тицьнув ним мені в обличчя.
З.: Коли він тицьнув пістолетом Вам в обличчя, що він сказав?
В.: Він сказав “давай гроші”.

Повторення і повернення – це корисні методи, але ними слід користуватися обережно і вдаватися до них лише для висвітлення ключової інформації. Якщо вдаватися до цих методів частіше, вони починають набридати і навіть докучати.

Запитання до свідка на уточнення. Коли свідок починає говорити про те, що суперечить здоровому глузду або здається неправдоподібним, у присяжних можуть виникати сумніви. Скористайтеся цим моментом для зміцнення довіри до Вас і до свідка. Ставте своєму свідкові запитання, які б поставили присяжні, якби мали таку можливість.

Приклад:

- З.: Пане Вільямсе, коли пролунав постріл, що Ви зробили?
В.: Просто стояв.
З.: А чому не втікали?
В.: Я заціпенів.
З.: Ви викликали поліцію?

В.: Ні.

З.: Чому?

В.: На той момент я просто заляк на місці.

Приклад:

З.: Пане Адамс, коли автомобіль почав виконувати поворот перед Вами, чому Ви не натиснули на гальма?

В.: Забрало часу. На момент, коли я зміг би відреагувати, він уже врізався в мій автомобіль.

Д. Речові докази.

Речові докази – це ще одна можливість проілюструвати пояснення, і це допомагає присяжним зрозуміти, пережити і запам'ятати те, що сталося. Як уже зазначалося, речові докази слід долучати до прямого допиту тоді, коли вони посилять розповідь, а не відволікатимуть від неї увагу. Коли йдеться про головного свідка, більшість адвокатів спершу підводять їх до розповіді про місце події й саму подію, а вже тоді пред'являють докази, які повторюють основні моменти, висвітлюють і підкреслюють пояснення.

Речові докази мають велику психологічну силу. Деякі з них мають високу емоційну цінність – наприклад, фотографії з місця аварії чи потерпілих від злочину. Інші мають інформаційну цінність – наприклад, схеми і моделювання аварій та місць злочину. Частково їх цінність залежить від того, як окремі присяжні реагують на різні види інформації. У більшості присяжних домінує права півкуля мозку (емоційне сприйняття), і вони надають перевагу тому, щоб почути інформацію - особливо якщо йдеться про драматичну розповідь - безпосередньо від свідка. На них емоційні речові докази матимуть більший вплив, ніж інформаційні речові докази. У меншості присяжних домінує ліва півкуля (когнітивна), й вони, як правило, надають перевагу отриманню інформації через речові докази, які можна аналізувати. На них більший вплив справлять схеми, макети і графіки, в яких інформація подається організовано і наочно.

У складі колегії присяжних будуть представники як правої, так і лівої домінуючої півкулі, і ефективно планування прямого допиту буде орієнтуватися на обидва типажі залежно від їх каналів сприйняття. Усне пояснення – зокрема, стосовно драматичних чи травматичних подій – і графічні матеріали матимуть вплив на присяжних, у яких домінує права півкуля. А такі матеріали як схеми, макети, карти, графічне зображення вплинуть на присяжних, у яких домінує ліва півкуля. Таким чином, якщо Ваш свідок розповість про те, що сталося, а далі основні моменти показань будуть підкріплені фотографіями, схемами, макетами, графічними матеріалами – це буде ефективно сприйматися й матиме вплив на обидва типи присяжних.

Формування наочної стратегії і прийняття рішення про те, які речові докази й наочні матеріали використовувати на різних етапах судового розгляду – це ключова частина стратегії в суді. Рішення про те, як поєднати речові докази з прямим допитом – це важлива складова побудови прямого допиту будь-якого свідка.

Е. Наслідки

Після самої події настає черга наслідків. Деяких свідків викликають свідчити лише стосовно самої події, оскільки вони не брали участі у тому, що відбувалося після події, яка розглядається у суді. Головні свідки – наприклад, позивач і офіцер поліції, який здійснював арешт, а також обвинувачений у кримінальній справі – також можуть давати показання щодо того, що відбувалося

після зіткнення або арешту. У цивільних справах такі показання, як правило, нерідко стають критично важливим доказом при визначенні розміру завданої шкоди. У кримінальних справах такі показання нерідко містять доказ винуватості і відомості про поведінку обвинуваченого.

Як завжди слід ставити перехідні запитання, які повідомлять присяжним, що Ви переходите до наступного пункту.

Приклад:

З.: Пане Джонсон, а зараз перейдемо до розгляду того, що відбувалося безпосередньо після зіткнення.

З.: Офіцере О'Брайен, давайте перейдемо до того, що відбувалося безпосередньо після проведеної Вами процедури упізнання.

З.: Пане Вільямс, зараз ми зосередимося на часі від того моменту, як Ви вийшли з лікарні, до моменту, коли Ви повернулися на роботу.

У справах із тілесними ушкодженнями особи показання позивача (і сім'ї позивача) про життя позивача від моменту одержання тілесних ушкоджень до теперішнього часу повинні надаватися переконливо. Ці показання мають важливе значення для визначення декількох елементів завданої шкоди включно з такими пунктами як біль і страждання, ступінь і невиліковність травми, витрати на лікування в минулому і на майбутнє, втрата доходів. Позивачеві потрібно давати показання щодо деяких із цих пунктів, але робити це в позитивному ключі і намагатися викликати повагу присяжних. Ніхто не любить людей, котрі скиглять і скаржаться; а ті, хто намагається щосили впоратися з важкою ситуацією, викликають захоплення. Присяжним подобається допомагати тим, хто зробив усе можливе, щоб допомогти собі самому, і це особливо актуально у справах про тілесні ушкодження позивача.

Відповідно, прямий допит повинен показати, що пережив позивач на шляху до видужання. Він повинен показати невиліковні фізичні та психічні наслідки, і як те, що сталося, змінило ситуацію на роботі і в особистому житті особи. Прямий допит повинен звучати в позитивному ключі – навіть на підйомі – у розповіді про те, що пережив позивач. Головне – це розуміти, що присяжні відчувають до позивачів та інших потерпілих; якщо останні зробили все можливе для того, щоб відновити сили наскільки можливо і звести завдану шкоду до мінімуму, присяжні потурбуються про решту. Применшення, а не прибільшення – ось дієвий спосіб викладення наслідків з боку позивача.

Те, що відбувалося після події, також може мати важливе значення для захисту. Наприклад, у справах з тілесними ушкодженнями захист може показати, що обвинувачений водій залишався на місці, викликав поліцію та швидку допомогу, намагався надати допомогу водієві-позивачеві, співпрацював з поліцією і медиками, які прибули на місце. У кримінальній справі захист може показати, що обвинувачений не намагався втекти з місця події, залишався на місці до прибуття поліції, співпрацював з поліцією і добровільно надав пояснення щодо того, що сталося.

Є. Закінчення

Закінчення на сильній ноті не менш важливе, ніж початок. Причина полягає в принципі першої і останньої тези. Найкраще запам'ятовується сказане на початку й наостанок. Отже, останнє, що скаже свідок під час прямого допиту – це найважливіше і ще бринітиме довго у вухах слухачів, і кожен присяжний запам'ятає ці слова.

Отже, якими мають бути останнє запитання й остання відповідь? Це залежить від того, що важливо. Яку найважливішу тезу може означити свідок під час прямого допиту – так, щоб присяжні його ніколи не забули? Після того, як Ви визначитеся з тезою, нехай вона пролунає у вашому останньому запитанні. Наприклад, якщо головне, що Вас турбує – це матеріальна відповідальність, ставте ключове питання щодо такої відповідальності; якщо це завдана шкода, ставте ключове запитання щодо завданої шкоди; якщо встановлення особи – закінчуйте на цьому питанні. Після надання свідком відповіді, Ви даєте час на те, щоб ця відповідь вклалася у свідомості, а тоді повідомляєте судді, що Ваш прямиий допит добіг кінця.

Приклад:

З.: Пані Свейн, чи впевнені Ви в тому, що обвинувачений – той чоловік, що сидить он там – це саме той чоловік, який Вас пограбував під дулом пістолета того дня?

В.: Я певна. Я ніколи не забуду його обличчя.

З.: (Пауза) Дякую, пані Свейн. У мене все на прямому допиті.

Чимало прямих допитів закінчуються просто через те, що в адвоката скінчилися запитання. Умілі адвокати визначають ключові факти, спірні питання і будують прямиий допит таким чином, що останнє запитання завжди виносить ключовий факт, який має важливе значення для даного пункту. Саме це останнє запитання й останню відповідь запам'ятають присяжні.

Ж. Не цурайтеся слабких сторін і пам'ятайте про перехресний допит

Люди від природи схильні наголошувати на позитиві й ігнорувати негатив. Адвокати – не виняток. Однак, протилежна сторона має можливість викласти всю негативну інформацію як під час перехресного допиту, так і на захист версії, висунутої протилежною стороною при допиті викликаних нею свідків чи при наданні контрдоказів. Отже, буде краще передбачити подання такої інформації і внести її в тези прямого допиту. Адвокати в суді називають це “висуненням жала”. Оскільки правилами дозволяється виголошувати недовіру будь-якому свідкові, в процесі доказування не існує перешкоди, яка б завадила викладенню неприємних фактів або висловленню недовіри Вашому свідкові. А від того, коли та як це відбувається, може багато що змінитися.

Порядок подання Вами інформації – *ефект порядку* – має важливе відношення до формування враження. Люди схильні складати враження швидко, і для цього їм не потрібні великі обсяги інформації. Якщо вже враження склалося, людина буде неохоче його змінювати – навіть перед фактом появи по суті протилежної інформації. Крім того, присяжні очікують і цінують щирість адвокатів. Як тільки у них складеться думка, що адвокат розповідає їм частину історії - і саме сприятливу частину – адвокат втратить довіру і будь-яку можливість впливу на присяжних.

Висновок зрозумілий. Адвокатам потрібно щиро розповідати про слабкі сторони і робити це в такий спосіб, який зведе до мінімуму шкоду від подання неприємних фактів. Найкращий підхід – викладати неприємні факти і подавати їх у розповіді, але лише після того, як у присяжних уже склалося попереднє доброзичливе враження про свідка.

Іноколи слабкі сторони стосуються загальних відомостей про свідка. Найчастіше мова йде про засудження в кримінальному порядку, яке, згідно з вимогами правил законодавця, може стати приводом для висловлення недовіри свідкові. В такій ситуації адвокати, як правило, порушують питання про наявність

попередньої судимості під час прямого допиту, але спершу наводять факти, які дозволяють скласти приємне враження. У більшості судів дозволяється наводити дані про дату, місце і злочин, за скоєння якого особа була засуджена; в багатьох інших наводити такі факти забороняється.

Приклад:

У даній справі важливий свідок-очевидець від позивача був засуджений за крадіжку у великих розмірах. Під час прямого допиту адвокат присвятив час для створення позитивного враження про минуле свідка. А далі все відбувається так.

З.: Пане Джонсон, перш ніж ми продовжимо розмову про Вашу сім'ю і роботу, давайте обговоримо той час, коли Ви мали проблеми з законом. Коли це сталося?

В.: Це сталося вісім років тому, коли я навчався у старших класах середньої школи.

З.: В чому Вас звинувачували?

В.: Крадіжка. Я вкрав комп'ютер з магазину електронних товарів.

З.: І що було далі з цим звинуваченням?

В.: Я визнав свою вину, і мене дали умовний строк три роки.

З.: І Ви відбули цей термін пробації?

В.: Так. Насправді, термін пробації скоротили.

З.: А з того часу що відбувалося у Вашому житті?

В.: Таких дурощів я вже не робив, це точно. Я одружився і створив сім'ю – я вже розповідав про це. Я пішов вчитися у профтехучилищі, отримав свідоцтво автомеханіка, працюю на станції техобслуговування компанії Дженерал Моторз останні сім років.

З.: Вам подобається Ваша робота?

В.: Ще б пак. Це хороша робота, і компанія хороша теж.

Інколи слабкі сторони стосуються розповіді свідка. Нерідко свідок сідає за кермо в нетверезому стані, і це призводить до зіткнення. В такій ситуації адвокати наводять факт вживання алкогольного напою під час прямого допиту, це стає частиною пояснення, і вони показують, що вживання спиртних напоїв не мало жодного відношення до зіткнення.

Коротко кажучи, виносьте неприємні факти, робіть їх частиною розповіді, і коли виносите їх, намагайтеся не справляти такого враження, ніби Ви виправдуєтеся. Якщо у присяжних вже склалося гарне враження щодо свідка, вони зведуть до мінімуму значення неприємних фактів і оцінять щирість. Звісно що Ви не можете зробити так, щоб неприємні факти щезли. Але добровільне і щире їх надання під час прямого допиту зменшить їх вплив, а цього б не відбулося, якби вони впливли під час перехресного допиту.

Прицільність

Прямий допит у хронологічному порядку – це найбільш поширений спосіб побудови прямого допиту. Утім, існує ще й інший спосіб: прицільний прямий допит. У прицільному прямому допиті драматичне твердження лунає з самого початку допиту, захоплює і утримує увагу присяжних. Після того, як повідомляється таке драматичне свідчення, прямий допит повертається до інших елементів у хронологічному порядку.

До такого прицільного підходу, як правило, вдаються з головними свідками травматичної події, при допиті обвинувачених у кримінальних справах. Ідея для позивача полягає в тому, щоб привернути до себе увагу присяжних і скласти стійке враження. Для обвинуваченого ідея полягає в тому, щоб відвернути увагу присяжних від версії позивача й показати події з кута зору обвинуваченого. Вочевидь, свідка потрібно ретельно підготувати, щоб драма розгорталася відповідно до Вашого задуму.

Приклад:

Свідок – це обвинувачений, який обвинувачується в озброєному пограбуванні магазину алкогольних напоїв. Захист побудований на помилковому впізнанні.

П.: Боббі, Вас обвинувачують у тому, що Ви використали пістолет 38-го калібру для пограбування магазину “Cut Rate Liquors” 1 червня 2005 року об 11 годині вечора. Ви дійсно це зробили?

В.: Ні, сер, я цього не робив.

П.: Чи знаходились Ви неподалік цього магазину у вказаний час?

В.: Ні, сер.

П.: Чи знаєте Ви, хто пограбував магазин?

В.: Ні, але я знаю, що це був не я.

П.: Розкажіть присяжним засідателям, де Ви знаходились о 23:00 1 червня 2005 року.

В.: Я був удома.

Після потужного початку прямого допиту можна повернутися назад, розвинути тему біографії свідка, а потім дотримуватись хронологічного підходу протягом усього допиту. Вважайте, що сильна сторона допиту починається тоді, коли свідок починає давати показання, які привернуть увагу присяжних. З точки зору захисту такий момент настає, коли Ви хочете позбавити присяжних засідателів вражень, які вони отримали від виступу основного позивача.

5. Мова прямого допиту

Прямий допит – це взаємодія між юристом і свідком, яка покликана вплинути на присяжних засідателів. Це тристороння розмова, у якій присяжні беруть мовчазну участь. Як запитання юриста, так і відповіді свідка повинні використовувати мову ефективного прямого допиту, яка включає в себе форму та зміст.

- **Питання юриста**

По-перше, питання юриста повинні бути належної форми. Загальне правило полягає в тому, що питання юриста мають бути ненавідними, але з цього правила є низка винятків. Зазвичай дозволяється ставити навідні питання щодо біографії свідка, щодо попередніх та ввідних тем, речей, які не оспорується та вже доведених речей, а також стосовно обґрунтування для речових доказів. Навідні питання можуть бути використані у разі, якщо це свідок протилежної сторони, якщо він молодий, ворожо себе поводить або весь час все забуває. На практиці правило ненавідних питань є справою вибору. У більшості випадків під час прямого допиту свідка особа, що проводить допит, може ставити навідні неспірні питання, але

водночас зобов'язана ставити ненавідні питання, коли свідчення торкається важливих та спірних фактів.

Навідне питання – це таке питання, яке передбачає бажану відповідь.

Питання можуть бути навідними за своїм змістом, але вони також можуть бути навідними через їхню тональність. Той факт, що питання має докладний зміст, не робить його навідним. Наприклад, питання “Чи були Ви в Лас-Вегасі в 2005 році?” не є навідним питанням, оскільки воно не передбачає бажану відповідь. На відміну від нього запитання “Ви були в Лас-Вегасі в 2005 році, чи не так?” ясно вказує на бажану відповідь і є неналежно навідним. Тональність запитання також може зробити його навідним. Наприклад, питання “Вам 38 років?”, поставлене з висхідною інтонацією і яке супроводжується кивком голови, вказує на бажану відповідь і є неналежно навідним.

Успішні юристи рідко висловлюють один одному заперечення під час проведення прямого допиту у зв'язку із навідними питаннями, оскільки успішні юристи рідко ставлять неналежно навідні питання. Вони знають, що ставити такі питання під час прямого допиту не є ефективним методом, оскільки навідні питання зменшують довіру як до свідка, так і до юриста. Присяжні завжди будуть думати: “Цей юрист не довіряє своєму власному свідку, інакше б він не годував йому з ложечки правильні відповіді”. Також присяжні завжди будуть питати себе: “Чи сказав би взагалі свідок всі ті речі, що він сказав, якщо б цей юрист не вклав такі слова в його вуста?”. Навідні запитання заважають свідку зробити найважливішу річ прямого допиту – розповісти усю історію по-своєму, своїми словами та за мінімального контролю з боку юристів.

По-друге, питання успішного юриста короткі, особливо коли свідчення переходять до основних, спірних питань. Сприймайте прямий допит як правило співвідношення 10 до 90 відсотків. Юрист повинен ставити запитання 10 відсотків часу, а свідок повинен відповідати на них 90 відсотків часу. Хорошою перевіркою того, наскільки добре проходить прямий допит є питання того, як багато говорить юрист. Коли юрист ставить лише прості зрозумілі питання і просто скеровує свідка від однієї теми до іншої, то увага присяжних засідателів прикута до свідка, як це і має бути. Простими є питання “хто, що, де, коли, як і чому”, які ми використовуємо в повсякденному житті. Вони є непрямими і водночас примушують свідка говорити, що має основоположне значення для ефективного прямого допиту.

Крім того, ефективні питання складаються з простих слів. Це означає, що судові юристи повинні використовувати звичайну мову, а не юридичну лексику. Коли юристи використовують юридичну лексику, відбуваються дві речі: присяжні не розуміють питання і присяжні вважають, що юрист зверхньо до них ставиться. Також погано, якщо свідки вирішать, що відповідати на запитання їм також потрібно за допомогою юридичної лексики. Пригадайте, як Ви зазвичай розмовляли до того, як вступили до юридичного коледжу та перекладіть юридичну лексику на мову звичайних людей. Типові приклади:

Юридична лексика

Перед тим як
У наступному
Що стосується
Чи була у Вас нагода зробити щось
Залиште транспортний засіб
Хто є Вашим роботодавцем
Зазначте Ваше повне ім'я

Звичайна мова

До
Після
(уникайте фрази)
Чи Ви зробили щось
Виходьте з машини
Де Ви працюєте
Як Вас звать

Завжди запитуйте себе: як би я поставив це питання, коли ще був “звичайним”, до того як вивчив мою нову юридичну лексику? Тоді ставте питання відповідним чином. Присяжні віддають перевагу простій англійській мові з боку усіх людей, в тому числі юристів.

По-третє, юристи повинні ставити питання, які передбачають точні суттєві відповіді. Юристи не можуть ставити запитання, які примусять свідка давати тривалі відповіді, оскільки такі відповіді не дадуть іншій стороні реальний шанс опротестувати неналежні показання. Наприклад, питання “Розкажіть нам, що Ви бачили, чули та робили цього ранку?” є недопустимим, оскільки свідок може виголосити довгу безладну промову у відповідь. Більш того, такі питання, як правило, неефективні, тому що вони жадають отримати дуже багато інформації і занадто швидко.

Виходом з цієї ситуації є питання, які спровокують короткі точні відповіді. Іншими словами, це 10-15 секундні відповіді, які подають показання легко засвоєваними шматками. Це означає, що питання не орієнтовані на тривалу розповідь, а навпаки більш чіткі. Наприклад, замість питання “Що Ви бачили у час, коли сталася аварія?” питайте “Що найперше привернуло Вашу увагу?”, “Що Ви відмітили у зеленому автомобілі?” і “Що після цього зробив водій червоного автомобіля?”.

По-четверте, юристи повинні ставити жваві питання, тому що ці питання провокують щирі візуальні відповіді. Пам'ятайте, що показання свідків повинні створити словесні образи. По мірі того, як свідок дає показання, присяжні малюють уявні картини свідчень і структурують ці картини в історію. Чуттєві запитання так само використовують п'ять органів почуттів. Замість того щоб запитувати “Що відбувалося далі?”, запитайте “Що Ви побачили після цього?” і “Яка була наступна річ, що Ви почули?”. Замість того щоб запитувати “Що з Вами трапилось?”, запитайте: “Що Ви відмітили стосовно себе?” і “Що Ви одразу відчували?”.

Зрештою, виявіть зацікавленість у свідку та його показаннях. Усі присутні в залі суду, в тому числі присяжні, знають, що прямий допит був завчасно запланований та заздалегідь розіграний, принаймні, однією зі сторін. Тим не менш, це не означає, що прямий допит повинен проходити ніби за написаним сценарієм. Енергія, ентузіазм та динамізм мають значення. Успішні судові юристи розуміють, що суд присяжних у розмові природно займає позицію більш активних її учасників. Якщо Ви проводите прямий допит і виглядаєте природно зацікавленим у свідку, то в ньому так само будуть зацікавлені й присяжні. Якщо Ви щиро здивовані деякими з показань, так само будуть здивовані й присяжні. Якщо Ви підтримуєте зоровий контакт зі свідком і використовуєте зміцнюючі жести та мову тіла, це буде впливати на присяжних. У той же час, Ви також впливатиме на свідка, який підсвідомо прийме Ваше відношення і поведінку. І хоча Ви багато разів тренувалися проводити прямий допит, у судовій залі (так як і на сцені) допит повинен виглядати упевненим та справжнім.

• **Відповіді свідка**

Відповіді свідків також повинні використовувати мову ефективного прямого допиту. Це означає кілька речей. По-перше, свідки повинні надавати показання, використовуючи свій власний словниковий запас і вирази, так як тільки вони будуть звучати природно в залі суду. Однак словниковий запас свідка не повинен містити як жаргону, так і пишномовних виразів. Дослідження показують, що присяжні воліють чути просту англійську: проста лексика, правильна граматики, короткі речення. Жаргон (наприклад, “Він все “красиво” зробив”), поліцейська лексика (наприклад, “Я вийшов з мого транспортного засобу та наблизився до

суб'єкта”) і юридична лексика (наприклад, “Наступним етапом після цієї розмови я знову з ним контактував”) – усі вони зменшують довіру до свідка.

По-друге, переконайтеся, що ключові слова й описи вперше будуть озвучені свідком, а не юристом. Показання мають вплив, коли вони походять від свідка, а не з припущень юриста. Наприклад, запитання до свідка “Чи швидко їхав автомобіль?” не так ефективно, як запитання “Яка була швидкість автомобіля?”, на яке свідок відповідає “Велика”. Переконайтеся, що ключове слово “велика” вперше буде сказано саме свідком. Коли свідок використав ключове слово або опис, то Ви можете використовувати його в подальших питаннях. Наприклад, Ви питаєте свідка: “Як виглядав ніж?”, а свідок відповідає: “Він виглядав, як мисливський ніж довжиною шість дюймів”. Тоді Ви можете запитати: “Що обвинувачений зробив цим мисливським ножем?”

По-третє, намагайтеся отримувати відповіді свідка у вигляді коротких 10-15 секундних фрагментів, які дозволять присяжним засвоїти інформацію. Такі короткі відповіді можна отримати, ставлячи такі ж самі короткі точні питання.

По-четверте, спробуйте зробити так, щоб відповіді свідка створювали словесні образи за допомогою чуттєвих слів, а не припущень. За великим рахунком, цей процес контролюється питаннями. На запитання “Що трапилося?” свідок, як правило, надасть м'яку, невпевнену відповідь. Запитання “Що Ви бачили?”, “Що Ви чули”, “Що Ви відчували?” і “Яку першу річ Ви відмітили стосовно себе?” – як правило, одержують щирі яскраві відповіді.

Нарешті, свідок повинен надавати відповіді у чіткій, позитивній, впевненій спосіб. Як саме відповідають свідки настільки ж важливо, як і те, що вони говорять; це розуміння приходить з практикою.

6. Підготовка свідків і самого себе

Частиною судового розгляду, яку важко добре реалізувати, є прямий допит. Зокрема, це зумовлено тим, що прямий допит – єдина частина судового процесу, під час якої юрист уступає своє місце для промови свідку, який постає в центрі уваги. Частково це відбувається тому, що проведення якісного прямого допиту потребує значного часу на підготовку від юриста і свідка. Вражаючих прямих допитів не буває лише тому, що у Вас є хороші свідки – вони відбуваються завдяки плануванню і підготовці.

1. Підготуйте себе

По-перше, Ваша організація тих речей, про які говоритиме свідок, повинна відповідати Вашій теорії справи, версіям та варіантам. Недосвідчені юристи часто радять свідкам розповідати все, що вони знають по справі під час прямого допиту; у той же час ефективний прямий допит є набагато більш цілеспрямованим. Свідок дає показання лише стосовно тих фактів, які зможуть переконати присяжних прийняти Вашу теорію, підтримати Ваші версії та погодитись з Вашими варіантами. Коротше кажучи, Ви повинні розглянути все те, що свідок *може* сказати, спираючись на Ваші знання, отримані під час досудового розкриття інформації, і потім вирішити, що *саме* свідок свідчитиме. Це передбачатиме скорочення зі 100 відсотків об'єму інформації, яку свідок знає, аж до 20 відсотків речей, що є досить важливими для проведення прямого допиту. Тільки після цього можна переходити до наступного кроку: вирішення того, як об'єднати свідчення в єдину і захоплюючу історію. Всі вказані дії необхідно виконати до Вашої зустрічі зі свідком, під час якої ви будете готувати його до виступу у суді.

Наприклад, уявіть собі важливого очевидця, який надав трьохгодинні досудові свідчення. Ви повинні розглянути їх, а також будь-які інші джерела інформації, визначити факти, щодо яких свідок може давати показання, а потім вирішити, які з цих фактів достатньо важливі, щоб озвучити їх під час прямого допиту свідка. Ці три години повинні бути структуровані та стисло викладені в двадцятихвилинній історії. Присяжні засідателі мають обмежену тривалість концентрації уваги і обмежену здатність поглинати інформацію. Ефективний прямий допит враховує ці реалії шляхом структурування допиту таким чином, щоб зосередитись на ключовій інформації, яка буде мати значення для присяжних засідателів.

По-друге, юрист повинен мати правильний тип мислення. Прямий допит вимагає від Вас розміститись у залі та надати свідку можливість бути в центрі уваги. Думайте про себе як про режисера, чия робота полягає у тому, щоб переконатися, що свідок ефективно переходить від однієї теми до іншої і свідчить переконливо, так щоб присяжні створювали уявні образи відповідно до почутих свідчень. Для цього Вам необхідно показати щирий інтерес до свідка, активно слухати його і ставити відповідні питання, підтримувати контакт очей, використовувати зміцнюючі жести і мову тіла, так щоб свідок ставав більш впевненим та динамічним.

Прямий допит – це тристороння розмова, в якій беруть участь присяжні засідателі, хоч вони і є її пасивними учасниками. Пам'ятайте про мову тіла, яку Ви використовуєте, коли говорите з іншою людиною, а в цей час до Вас приєднується третя особа. Ви змінюєте Вашу позицію відповідним чином. Ви використовуєте жести і мову тіла, щоб показати зацікавленість у третій особі, щоб переконатися, що вона слухає та відчуває себе задіяною, хоча і не бере активну участь у розмові. Ефективні прямі допити завжди залучають присяжних засідателів, роблячи їх учасниками розмови між Вами і Вашим свідком.

2. Підготуйте свідка

Далі, Ви, як юрист, повинні підготувати свідка. Як саме це повинно бути зроблено залежить, зокрема, від того, ким є свідок і що Ви будете використовувати для підготовки. Ваші конфіденційні бесіди з клієнтом є привілейованими і захищеними від розкриття, тому Ви можете вільно обговорювати що завгодно з клієнтами. На протигагу цьому, Ваші розмови з іншими свідками не є привілейованими. Говоріть зі свідками, які не є Вашими клієнтами, так, якби присяжні були присутні і слухали, тому що Ваші розмови з цими свідками можуть бути оприлюднені під час перехресного допиту. Крім того, жоден свідок не зобов'язаний працювати з Вами до початку судового процесу у підготовці для дачі показань у суді. І хоча свідки, які налаштовані на співробітництво, залюбки Вам допоможуть, нейтрально чи ворожо налаштовані свідки можуть і часто відмовляються співпрацювати. Ви лише вправі вимагати викликати таких свідків вже до зали суду та допитати їх.

Підготовка свідка також включає його ознайомлення з документами, записами та іншими письмовими речами. Будьте обережні з тим, що ви показуєте свідку – як Вашому клієнту, так і будь-якому іншому свідку. Відповідно до законодавства, якщо свідок перед судом використовує будь-які записи, щоб освіжити пам'ять з метою дачі показань, ці записи (на розсуд суду) можуть бути передані іншій стороні, яка потім зможе використати їх для перехресного допиту свідка, а також представляти частини цих записів у якості доказів. Правило вимоги про розкриття зазвичай є важливіше за результат роботи та може навіть перевершити заяви на привілеї. Якщо Ви покажете документ будь-якому свідку в

процесі підготовки до дачі показань у суді, він може в кінці кінців опинитися у протилежної сторони. Таким чином, показуйте свідкам лише ті документи, записи, стенограми досудових свідчень, речові докази та наочні посібники, які інша сторона отримала в процесі досудового взаємного розкриття інформації, або якщо Ви не проти, щоб вони опинилися у іншої сторони.

Поясніть свідку, якою є Ваша мета підготовчої зустрічі з ним. Багато свідків не розуміють, що розмова юриста зі свідком з метою його підготовки до дачі показань у суді є абсолютно природною. По суті, навіть у правилах для присяжних є відповідні інструкції на цей рахунок. Поясніть свідку, що Вам необхідно дізнатись, що буде казати свідок під час судового засідання; покажіть, наскільки його показання є важливими для Вашого доказування; допоможіть свідку бути обізнаним, неупередженим та динамічним. Тільки свідок знає, про які факти він надаватиме показання. Тільки Ви знаєте, яка частина знань свідка є важливою для презентації по Вашій справі. Ваша задача під час прямого допиту – оприлюднити важливі факти таким чином, щоб вони були чітко та переконливо представлені присяжним.

Дізнайтеся про цілі і занепокоєння свідка. Наприклад, співробітник корпорації може бути стурбований тим, як його свідчення будуть розцінюватися керівниками. Деякі свідки можуть бути стурбовані певною частиною своїх свідчень. Прямий допит буде більш успішним, якщо мати на увазі, що у свідків теж є потреби, які повинні бути враховані.

Свідки виглядають переконливо завдяки тому, *що* вони говорять (зміст) і *як* вони це говорять (подача). Ключем до ефективного свідчення слугуватиме те, що зміст походить від свідка, а не від юриста. Розробляйте показання за допомогою власного словникового запасу і простої англійської мови. Поставте чуттєві питання (наприклад, “Що Ви бачили, відчували, чули, відчували запах і смак?”), а не припущення (наприклад, “Що трапилось?”). Головне не пропонуйте конкретні слова, які свідок може використовувати, тому що вони Ваші, а не свідка, і тому не будуть здаватися справжніми в судовій залі. Замість цього, спонукайте свідка до використання його власної чуттєвої мови.

Приклад (адвокат готує клієнта):

ЮРИСТ: Джон, опишіть своїми словами, як сталася аварія.

КЛІЄНТ: Його машина проїхала на червоне світло, вдарила мою машину, в результаті чого я постраждав.

АДВОКАТ: Джон, це тільки початок, але ми повинні показати присяжним, що сталося, так щоб вони могли бачити те, що Ви бачили, чули, що Ви чули, і відчути те, що відчули Ви. Давай поговоримо про те, як його автомобіль ударив Ваш. Ви щось чули?

КЛІЄНТ: Звичайно. То була величезна аварія.

ЮРИСТ: І який був звук?

КЛІЄНТ: Гучний хрускіт, звук металу, що хрустить.

ЮРИСТ: Який саме метал?

КЛІЄНТ: Крила, бампер, решітка радіатора – усі вони були розчавлені, і радіатор теж був розбитий.

ЮРИСТ: Ви реально могли бачити те, що відбувається?

КЛІЄНТ: Звичайно. Це відбувалось прямо переді мною.

ЮРИСТ: Що Ви бачили?

КЛІЄНТ: Передня частина його автомобіля врізалась в ліву передню частину моєї машини точно на рівні моєї лівої фари.

ЮРИСТ: Ви бачили, що саме трапилось з двома машинами?

КЛІЄНТ: Лівий перед моєї машини був розтросщений, моє ліве крило зігнулося назад, фари розбилися; я чув дзвін, як ламалась решітка, бампер – все було розбите вщент. Те ж саме відбулося з автомобілем іншого хлопця, крім того у нього капот піднявся. А, так, його сигнал заклинило і він працював весь час.

АДВОКАТ: Джон, це добре. Присяжні можуть отримати набагато краще уявлення про те, що трапилося, коли ми говоримо про те, що Ви насправді бачили, чули і відчували. Давайте ще раз повторимо все це так, ніби все це відбувається насправді і зараз.

На те, щоб вдихнути життя в показання може піти багато часу. Це вимагає неодноразового повторення частин свідчення та використання природної мови свідка, так щоб присяжні могли побачити, почути та відчувати те, що трапилось.

Після того як Ви розробили зміст показань, працюйте над подачею. Як саме свідки говорять і як вони виглядають в той час, коли говорять, так само важливо як і зміст. Невербальне спілкування починається тоді, коли свідок вперше заходить до зали суду і закінчується тільки тоді, коли свідок йде.

Вирішіть, який одяг свідку необхідно вдягнути. Не кажіть свідку “вдягнутись відповідно для суду”, тому що свідок може не знати, що це означає. Запропонуйте костюм або штани і піджак для чоловіків, діловий костюм або спідницю і блузку для жінок. Якщо свідок працює в поліції або служить в армії, запропонуйте йому вдягнути службову форму. Якщо свідок є дитиною або підлітком, запропонуйте прості брюки та сорочку, або схожий одяг. Уникайте ювелірних прикрас крім годинника, обручки та інших базових речей. Уникайте надмірного макіяжу або екстремальних зачісок. Дізнайтеся точно, як свідок буде виглядати в суді; не гадайте. Свідки повинні відчувати себе комфортно, але вони також повинні показати за допомогою свого одягу та зовнішнього вигляду, що вони сприймають суд та їх роль в якості свідка серйозно.

Проведіть репетицію перших хвилин появи свідка в залі суду, яка є в основному невербальною. Як свідок входить до зали суду, як він йде до місця дачі показань, як він присягається говорити правду, як він встановлює зоровий контакт з іншими людьми, і те, як він сидить у кріслі свідка – всі ці речі відсилають потужні сигнали в моменти, коли присяжні чутливі до таких сигналів. Свідки, які виглядають впевненими, знаючими та динамічними викликають більшу довіру. Нехай свідок знає, наскільки важлива перша хвилина.

Тренуйте невербальні аспекти надання показань. Те, як вимовляються слова є настільки ж важливим, як і їх зміст. Доречна гучність, швидкість мови, артикуляція і паузи примусять свідка виглядати більш впевненим та сильним. Працюйте над визначенням слабких місць у мові, таких як використання слів-паразитів (“дуже”, “дійсно”, “ви знаєте”), невпевненості (“я думаю”, “ну, е-е”) і виразів невизначеності (“здавалося, що”, “типу того”). Нарешті, практикуйте мову тіла. Постава свідка, контакт очей, міміка, жести і рухи тіла повинні зміцнювати, а не применшувати показання свідків.

Навчайте свідка, куди він має дивитись. Більшість свідків виглядають найкраще, коли вони дивляться на особу, що проводить прямий допит, відповідаючи на питання, які ставить останній. Однак, якщо у Вас є особливо важливе питання, свідок має обернутися і подивитися на присяжних під час відповіді. Наприклад, після запитання обвинуваченого у грабежі, чи він пограбував жертву, обвинуваченому краще дивитись на присяжних, коли він буде рішуче заперечувати звинувачення. (“Боббі, скажіть присяжним засідателям, чи це Ви пограбувати Хелен Сміт 1 червня 2005 року?”). Коли просите експерта пояснити щось, знову ж таки попросіть його звертатись під час відповіді безпосередньо до присяжних засідателів. (“Доктор Адамс, поясніть нашим присяжним, чому пан Джонсон ніколи знову не

зможє працювати тєслею.”) За таких умов звертання до присяжних засідателів виглядає природним, і свідок встановлює зоровий контакт з присяжними засідателями під час ключових питань .

Недосвідчені юристи зазвичай витрачають занадто багато часу на словесний зміст показань свідка і занадто мало часу на подачу. Для присяжних засідателів те, як свідок говорить і виглядає, коли він свідчить, принаймні так само важливо, як і те, що говорить свідок по суті. Однак тут необхідно зробити застереження. Деякі свідки будуть говорити і виглядати відмінно, а інші не будуть. У другому випадку можна зробити лише наступне. Визначте одну або дві вади у їхньому виступі, які виділяються і працюйте над їх вдосконаленням. Наприклад, багато свідків дуже тихо виступають і дуже сильно понижують голос в кінці речення. Багато свідків сутуляться та приховують руки під час дачі показань. Ці проблеми, як правило, можна вирішити. Водночас, намагання виправити занадто багато речей часто призводить до того, що свідок стає розгубленим і збентеженим.

Нарешті, займайтесь зі свідком. Справді займайтесь! Практика означає репетицію прямого допиту прямо в залі суду. Якщо свідок має важливе значення, візьміть його до зали суду, де відбудеться судове слухання, і відпрацюйте з ним на практиці вхід до зали суду і надання показань з місця свідка, якщо зала суду у цей час не буде використовуватись (при необхідності отримайте дозвіл судді на використання зали). Якщо зала суду не доступна, практикуйтесь в кімнаті, яка була створена для реплікації обстановки зали суду. Візьміть свідка до справжньої судової зали під час якогось судового засідання, щоб свідок міг бачити як все у ній розташовано, суддю, судового репортера, стенографіста, пристава та інших людей.

Практика означає репетицію прямого допиту з юристом, який буде проводити прямий допит в ході судового розгляду. Якщо хтось інший, ніж судовий юрист проводить практичні заняття, ані свідок, ані сам юрист не отримує відчуття один одного, і це важливо. Під практикою маються на увазі також реальні питання, які юрист ставитиме, та реальні відповіді, які надаватиме свідок. Це означає, що достатньою є така практика, коли свідок розуміє, як давати показання, розуміє, які саме теми Ви піднімете в ході прямого допиту і чому Ви це робите. Він також має розуміти, як відповідати на питання впевнено і чітко, поки свідок комфортно почуває себе у цій ролі. Тим не менш, практика не повинна тривати так довго, щоб показання свідка виглядали розіграними або вивченими напам'ять. Однак у більшості випадків ворог ефективних прямих допитів – це недостатня підготовка, а не надмірна підготовка.

7. Свідки – очевидці події

Свідки-очевидці є найбільш поширеним типом свідків у цивільному та кримінальному судочинстві. Ключовою концепцією у випадку зі свідками-очевидцями є відтворення події таким чином, щоб присяжні відчували, що вони залучені до неї і сприймали те, що відбулося з точки зору свідка. Це означає, що показання повинні швидко привернути увагу присяжних засідателів, швидко відтворити місце події і використовувати інструменти відтворення – точку зору, напругу, темп і чуттєву мову так, щоб присяжні зрозуміли, що сталося і відчували те, що пережив свідок. Наступні приклади ілюструють ефективні прямі допити свідків-очевидців.

Приклад (потерпілий у кримінальній справі)

Вступ та біографічні факти.

П.: Пан Епплтон, назвіть себе нашим присяжним.

В.: Мене звати Марк Епплтон.

П.: Де Ви живете?

В.: Тут, у місті.

П.: Як довго?

В.: Все моє життя. Я до сих пір живу вдома зі своїми батьками.

П.: Ви тут ходили у школу?

В.: Середня школа Сентрал, випуск 2000 року.

П.: Чим Ви займалися після закінчення середньої школи?

В.: Я вчився бути каменярем у компанії, яка займається кладкою, і саме цим я займався протягом останніх п'яти років.

Місце події.

П.: Давайте перейдемо до того місця, де все сталося – Таверни Country. По-перше, де вона знаходиться?

В.: Це на Бродвеї, недалеко від Парку.

Тут прокурор вирішує, щоб свідок описав місце події замість того, щоб надавати докази.

П.: Що це за місце?

В.: Це місцева таверна з баром, ігровою кімнатою, а на вихідних у них грає жива музика в стилі кантрі.

П.: Ви часто туди заходите?

В.: Я б не сказав, що я постійний відвідувач, але я, ймовірно, заходжу туди може бути два рази на місяць, як правило, коли у них грає жива музика.

П.: На що схожа ігрова кімната?

В.: Вона знаходиться позаду барної зали. У ній розташовані два більярдні столи і купа машин з відеоіграми на стінах.

Освітлення дуже часто важливо.

П.: Яке освітлення в ігровій кімнаті?

В.: Дуже добре. Прямо над більярдними столами розташовані лампи, а відеоігри теж досить яскраво світяться. Ви можете побачити, що там відбувається без жодних проблем.

Діяння.

П.: Давайте повернемося тепер у 1 червня 2005 року, близько 10 години того вечора. Де Ви були в той час?

В.: Я грав у більярд в ігровій кімнаті.

П.: Як довго Ви там були?

В.: Напевно, годину.

У цей момент піднімається тема про вжиття спиртних напоїв до того, як особа, що проводить перехресний допит, може перейти до цієї теми.

П.: Чи вживали Ви спиртні напої?

В.: Звичайно, пиво.

П.: Скільки пляшок пива Ви випили у ту ніч?
В.: Дві. Я практично завершив пити другу, коли це сталося.
П.: Яке пиво?
В.: Bud Lite, пляшкове.

Прокурору необхідно, щоб свідок ідентифікував обвинуваченого на певному етапі.

П.: Коли Ви вперше помітили обвинуваченого?
В.: Він стояв біля стола, чекаючи, щоб пограти.
П.: Як Ви це знаєте?
В.: Він сказав, що хоче грати з переможцем.
П.: Ви бачили його раніше?
В.: Я так не думаю.
П.: Чи були інші люди в ігровій кімнаті в цей час?

Зверніть увагу на деталі події, які надає свідок у своїх показаннях. Це свідчить, що він добре пам'ятає цю подію.

В.: Так, напевно, шість чи сім. Я знаю, що інший більярдний стіл був зайнятий, а також два чи три чоловіки грали у відеоігри на машинах.
П.: Що Ви сказали обвинуваченому?
В.: Я сказав йому, що він може зіграти з переможцем, коли хтось з нас виграє.

П.: Що він сказав?
В.: Нічого. Він просто стояв біля стіни, спостерігаючи за грою.
П.: Ви не помітили нічого незвичайного в обвинуваченому?
В.: Ні, він виглядав і повадився природно.
П.: Коли наступного разу Ви говорили з ним?
В.: Коли наша перша гра була закінчена. Я збирав кулі для другої гри, а також відпивав пиво зі своєї пляшки.
П.: І хто що сказав?
В.: Він підійшов до кінця столу, де я стояв і сказав: "Я отримав переможця". Я сказав: "Ми визначаємо переможця за результатом трьох ігор. Це була перша гра". Він сказав: "Все не так, як має бути."

П.: Що трапилося після цього?
В.: Я нагнувся, щоб забрати кулі з під столу і покласти їх в трикутник на столі. Коли я встав, обвинувачений штовхнув мене в бік плечем, у напрямку від столу, ось так [показує].

П.: Що Ви зробили?
В.: Я сказав: "Слухай, приятель, ми граємо сет з трьох ігор", і штовхнув його назад своєю правою рукою, ось так [показує].

П.: Що Ви зробили з пивом в іншій руці?
В.: Нічого. Я просто тримав його в лівій руці.
П.: А що сталося потім?

Зверніть увагу на теперішній час, у якому свідок розповідає, що сталося.

В.: Раптом він розмахується на мене. Я думав, він намагався вдарити мене кулаком, але потім миттєво відчув, як мені пече у животі і зрозумів, що мене порізали.

П.: Що Ви робите?

В.: Я закричав: “У нього ніж” і позадкував. Я дивлюся на мою сорочку і я бачу кров у тому місці, де він порізав мене.

П.: Що робить обвинувачений?

В.: Він просто стоїть там, начебто сміється наді мною, а деякі з хлопців стрибають на нього і завалюють на підлогу. Один з хлопців забирає в нього з рук ніж.

П.: Що Ви робите?

В.: Я просто стою там. Як тільки він опиняється на землі, я розстібаю свою сорочку і бачу, що він порізав мені весь живіт, і він стікає кров'ю. Тоді я знімаю сорочку і тримаю її притиснутою до мого живота, щоб зупинити кровотечу.

П.: Що відбувається після цього?

В.: Спочатку приїхала поліція, а потім швидка допомога відвезла мене в лікарню.

П.: Що там відбувається?

В.: Лікарі і медсестри перевірили мій стан. Вони промили рану і сказали, що повинні захити мене.

П.: Як вони це роблять?

В.: Вони накладають якісь речі на зріз, а потім накладають шви.

П.: Ви бачили, як вони це робили?

А: Ні, я лежав на спині, але я однозначно все відчував.

П.: Скільки швів на Вас наклали?

В.: Вісімнадцять. Рана була приблизно половину футу завдовжки.

П.: Пан Епплтон, Ви не пішли на роботу у зв'язку із цією подією?

В.: Так, я був на лікарняному тиждень, чекаючи поки рана загоїться.

Наступного тижня я повернувся до роботи, але шви мені видалили ще через тиждень після цього.

П.: Як загоїлась рана?

В.: Вона загоїлась просто відмінно, але в мене ще є шрам.

Представлення речових доказів

П.: Ваша честь, пан Епплтон може зійти з трибуни і показати присяжним шрам на животі?

Суддя: Так, він може. [Свідок залишає трибуну і йде до лави присяжних з адвокатом.]

Тут прокурор вирішує, щоб потерпілий продемонстрував свою рану.

П.: Пан Епплтон, будь ласка, розстібніть Вашу сорочку і покажіть присяжним засідателям шрам.

В.: Звичайно. Це прямо тут [показує], і проходить з моєї лівої сторони до правої [показує].

П.: Дякую. Будь ласка, поверніться на трибуну. [Свідок повертається.] Я зараз покажу Вам державний речовий доказ № 7. [Юрист передає речовий доказ свідку.] Будь ласка, подивіться на це. Ви впізнаєте речовий доказ № 7?

Цього свідчення може бути недостатньо, щоб долучити ніж до справи у якості речового доказу.

В.: Ну, це виглядає як той ніж, яким мене порізав обвинувачений, але я не можу гарантовано стверджувати, що це саме той ніж.

Завершення.

П.: Два останніх питання. У той вечір, в Таверні Country, Ви зробили щось, аби спровокувати обвинуваченого на те, щоб він Вас порізав?

В.: Ні.

Наступне запитання націлене на твердження захисту щодо самооборони. На цьому прокурор вирішує закінчити з судовим впізнанням обвинуваченого. (Деякі прокурори зробили б це ще на початку показань).

П.: Чи нападали Ви на нього з чимось до того, як він Вас порізав?

В.: Ні.

П.: Пан Епплтон, будь ласка, подивіться навкруги залу суду. Якщо Ви побачите у залі суду людину, яка порізала Вас, будь ласка, вкажіть на нього та опишіть, у що він сьогодні вдягнений.

В.: Він сидить он там за столом [вказуючи на обвинуваченого].

Він одягнений у сірі штани та синю сорочку.

Приклад (Обвинувачений у кримінальній справі).

Вступ. Такий різкий вступ призначений для струсу присяжних від інтерпретації подій обвинуваченням.

П.: Пан Джексон, давайте перейдемо безпосередньо до справи. Чи дійсно Ви завдали ножове поранення пану Епплтону?

В.: Так, завдав.

П.: Чому?

В.: Тому що він ішов на мене з пляшкою пива. Я думав, що він збирається вдарити мене по голові.

П.: Чому Ви так думаєте?

В.: Тому що він тримав пляшку за шийку, він відштовхнув мене і підняв вгору пляшку. Схоже, він намагався вдарити мене. Я завдав йому ножове поранення тільки, щоб захистити себе.

Біографічні дані. Обвинувачені зазвичай приділяють більшу частину часу, розповідаючи про своє життя, щоб присяжні ставилися до них, як до звичайних людей.

П.: Давайте перемістимось у часі назад і спочатку трохи дізнаємось про Вас. Де Ви живете?

В.: Тут, у місті.

П.: Як довго?

В.: П'ять років.

П.: Звідки Ви родом?

В.: Я виріс в Неваді, в місті Ріно.

П.: Ви там ходили у школу?

В.: Так. В середню школу Ріно, яку я закінчив у 2000 році.

П.: Що Ви робили після цього?

В.: Мої батьки переїхали сюди відразу після того, як я закінчив школу, тому я переїхав разом з ними та почав шукати роботу.

П.: Яку роботу Ви знайшли?

В.: Я отримав роботу в Borders. Це великий мережевий книжковий магазин. Я почав працювати на посаді продавця, а потім став керівником відділу фантастики.

П.: Коли це було?

В.: Близько двох років тому.

П.: Яку роботу Ви виконували у якості керівника відділу фантастики?

В.: Мені необхідно вирішувати, як будуть розставлені книжки, відстежувати інвентаризацію, призначати години роботи для продавців та вирішувати будь-які проблеми, що виникають. В основному, моя робота полягає в тому, щоб упевнитись, що відділ працює нормально і прибутково.

П.: Ви все ще живете з батьками?

В.: Ні, я нарешті переїхав на окрему квартиру, коли був призначений керівником відділу фантастики.

Місце події. Ця частина показань засвідчує, що обвинувачений є звичайним хлопцем, який займається звичайними речами.

П.: Що Ви робили на початку дня 1 червня 2005 року?

В.: Я працював в магазині з полудня до 9 години вечора.

П.: В який одяг Ви були вдягнені?

В.: Мій звичайний робочий одяг. Брюки кольору хакі, білу сорочку. Я ношу бейдж співробітника магазину Borders на шії.

П.: Що Ви робили після 9 години вечора?

В.: Я переконався, що мій відділ був належним чином закритий, каси були вимкнені, після чого я поїхав близько 9:20.

П.: Куди Ви поїхали?

В.: Я проїхав через Drive-In в Макдональдс, взяв Quarter-Pounder і колу, які з'їв у своїй машині.

П.: А що потім?

В.: Я зупинився в Таверні Country. Це неподалік від мого помешкання.

П.: Що Ви робили, коли прибули туди?

В.: Я увійшов і пройшов через бар до гральної кімнати. Я хотів пограти у більярд.

П.: І що, пограли?

В.: Не відразу. Обидва столи були зайняті.

П.: Тож що Ви робили?

В.: Я сказав хлопцям за столами, що хочу грати з переможцем.

“Стандартні правила” мають важливе значення для захисту.

П.: Що це означає?

В.: Це стандартні правила гри у більярд. Якщо люди чекають, щоб пограти, то коли гра закінчується, переможець залишається, а той, хто програє, замінюється наступною людиною, яка очікує.

П.: Хто встановлює такі правила?

В.: Я не знаю. Такі правила скрізь. За таких правил люди не можуть окупувати стіл на весь час, поки інші чекають.

Представлення речових доказів.

П.: Пан Джексон, дозвольте мені показати Вам державний речовий доказ №7. Це Ваш ніж?

В.: Так, це він.

П.: Чому Ви мали при собі цей ніж 1 червня?

В.: Цей ніж у мене завжди, коли я працюю.

Безневинне пояснення причини носіння ножа теж є дуже важливими для захисту.

П.: Ви користуєтеся ножом в книжковому магазині?

В.: Авжеж. Ми постійно ріжемо відкриті коробки з книгами і кладемо їх на полиці або на спеціальні стенди. Ось чому у мене є ніж.

П.: Чому саме такий тип ножа?

В.: Тому що він маленький і легко поміщається в кишені. Він має лезо лише два дюйми завдовжки, але цього достатньо. На лезі є невеличка випуклість, за допомогою якої його можна дістати пальцем. Це справді корисно, якщо Ви тримаєте коробку в одній руці, а іншою намагаєтесь її розрізати, щоб відкрити. Для усього іншого це не має великого значення, але це ідеальний ніж для роботи в магазині. Він був у мене весь той час, як я працював у магазині.

Дія. Зверніть увагу на перехідні запитання.

П.: Давайте повернемося тепер до того, що насправді відбувається в більярдній близько 23:00. Що Ви робите?

В.: Просто стою, спостерігаючи за іграми, очікуючи поки закінчиться гра на одному зі столів.

Питання про вжиття спиртних напоїв виставляє обвинуваченого у вигідному світлі.

П.: Ви п'єте що-небудь?

В.: Ні.

П.: Пан Епплтон щось п'є?

В.: Він час від часу відпиває з пивної пляшки.

П.: Так що відбувається в першу чергу?

В.: Він закінчує гру на своєму столі. Потім він кидає жетон у приймальник, кулі падають у спеціальний тримач під столом, і він починає ставити кулі в трикутник на столі.

П.: Коли Ви це бачите, то що робите?

В.: Я підходжу до нього і кажу: "Я вже маю переможця"

П.: А він що каже?

В.: Він говорить: "Ми граємо дві з трьох"

П.: Що Ви кажете?

В.: Я говорю. "Це не за правилами", чи щось на кшталт цього.

П.: Де Ви стоїте, коли це відбувається?

В.: Я стою поруч із ним в кінці стола.

Темп допиту зростає.

П.: Тоді що відбувається?

В.: Він за допомогою своєї правої руки хапає мене за груди. У іншій руці він тримає пляшку пива на рівні своєї шиї і він починає піднімати руку з пляшкою вгору.

Емоційний стан обвинуваченого відіграє важливу роль для справи по самообороні і повинен бути чітко проаналізований.

П.: Про що Ви думаєте, коли Ви все це бачите?

В.: Я знаю, що він не захищає себе від удару пляшкою, тому що тримає шию не тією стороною. Я раптом розумію, що він збирається вдарити мене цією пляшкою.

П.: Що Ви робите?

В.: Я стою там, і мої руки знаходяться в кишені; я хапаю ніж в кишені, розкриваю його і випростовую його в сторону цієї особи, до того як він може вдарити мене пляшкою.

П.: Що він робить?

В.: Він так і не б'є мене пляшкою. Він кидає пляшку і починає кричати. Я просто стою на тому ж місці і дивлюсь на нього.

П.: Що відбувається після цього?

В.: Кілька хлопців стрибають на мене ззаду і кидають мене на підлогу. Хтось забирає ніж з моїх рук.

П.: Що Ви робите?

В.: Нічого. Я просто дивлюся на того хлопця, щоб переконатися, що він не намагається напасти на мене знову.

Наслідки.

П.: Давайте перейдемо до моменту, коли приїхала поліція. Що вони робили, коли приїхали?

В.: Вони говорили з іншим хлопцем і зі мною.

П.: А Ви говорили з ними?

В.: Звичайно. Вони хотіли знати, що сталося, і я розказав їм.

Закінчення. Прямий допит закінчується на ключовому моменті: емоційному стані обвинуваченого.

П.: Пан Джексон, чому Ви порізали ножом пана Еплтона 1 червня 2005 року?

В.: Я просто захищався. Він збирався напасти на мене з пляшкою пива.

П.: Будь-яка інша причина?

В.: Ні.

Приклад (офіцер поліції у кримінальній справі)

Біографічні дані.

П.: (адвокат потерпілого): Сержант Кейн, повідомте нам своє ім'я, як довго Ви працюєте офіцером поліції, і де Ви працюєте.

За таких обставин цієї біографічної інформації буде достатньо для офіцера поліції..

В.: Мене звать Майкл Кейн. Я працюю поліцейським у місті протягом 12 років і зараз я займаю посаду старшого сержанта патрульного підрозділу центрального району.

Дія.

П.: Чи були Ви на чергуванні 1 червня 2005 року?

В.: Так.

П.: На якій зміні?

В.: Денна зміна, з 15:00 до 23:00 год.

П.: Яким було Ваше завдання у той день?

В.: Я перебував на звичайному патрулюванні в моєму секторі.

П.: Який це район?

В.: Я відповідаю за кілька патрульних офіцерів у північній частині центрального району.

П.: Чи охоплює це район близько Бродвею і Парк?

В.: Так.

Зверніть увагу, наскільки ефективно особа, що проводить допит, отримує важливі свідчення. Поліцейський підтверджує кілька речей і робить це швидко.

П.: Ви отримували виклик близько десятої вечора?

В.: Так, диспетчеру передав виклик до Таверни Country.

П.: Що Ви зробили, коли почули виклик?

В.: Відгукнувся ще один патруль, але я також взяв цей виклик, оскільки існувала вірогідність того, що хтось був поранений.

П.: Скільки часу Вам знадобилося, щоб туди дістатися?

В.: Близько трьох хвилин.

П.: Коли Ви туди приїхали, то що побачили?

В.: Інший патруль був уже там. Я увійшов всередину і був скерований у задню кімнату. Там я побачив своїх двох поліцейських у формі. Один офіцер стояв на колінах перед лицем людини, яка сиділа на землі і в неї йшла кров крізь сорочку. Інший офіцер стояв над другою людиною, якого тримав хтось із відвідувачів бару.

П.: Що Ви зробили?

В.: Я поговорив зі своїми офіцерами, щоб з'ясувати, що вони знають. Я розмовляв з парою відвідувачів, щоб з'ясувати, що трапилося. Я також викликав швидку допомогу, щоб відвезти поранену людину в лікарню.

П.: Що трапилося після цього?

В.: Приїхала швидка допомога, лікарі обстежили людину – Марка Епплтона – перев'язали його і вивели на вулицю до машини швидкої допомоги.

Це ключова частина свідчень співробітника поліції, що підтверджує свідчення потерпілого.

П.: Що Ви зробили з паном Джексоном?

В.: Я повідомив йому, що затримую його за напад, і направив одного з патрульних, щоб надіти на нього наручники.

П.: Ви говорили з паном Джексоном?

В.: Так. Спочатку я повідомив йому його права відповідно до закону Міранди і запитав його, чи готовий він відмовитись від них та розказати мені, що трапилось. І він сказав, що готовий це зробити.

П.: Що сказав пан Джексон?

Заява обвинуваченого не засвідчила виправданої самооборони.

В.: В цілому він сказав, що вони посперечалися щодо того, хто буде грати в наступній грі в більярд, і що після того, як пан Епплтон схопив і штовхнув його, він порізав пана Епплтона ножем.

Докази

П.: Я покажу Речовий доказ №7. Ви його впізнаєте?

В.: Так, це ніж, що я отримав від одного з завсідників бару, що стояв позаду пана Джексона, коли я вперше зайшов у службове приміщення. На ньому є мій інвентарний номер.

Закінчення. Прямий допит закінчується кульмінацією.

П.: Сержант Кейн, чи казав Вам колись пан Джексон, що він порізав пана Епплтона, тому що пан Епплтон хотів вдарити його пивною пляшкою по голові?

В.: Ні, він ніколи не згадував при мені, що пан Епплтон навіть мав пивну пляшку.

8. Свідок, що розповідає про особливості характеру

Приклад (Характеризуючий свідок у кримінальній справі про напад, в якому лінія захисту пов'язана з самообороною):

[НЕКОНФЛІКТНИЙ ХАРАКТЕР ОБВИНУВАЧЕНОГО – ЗАГАЛЬНА РЕПУТАЦІЯ ТА ОСОБИСТА ДУМКА]

П.: (від адвоката): Пан Коен, Вам відомо, яку громадську репутацію станом на 1 червня 2005 року має Боб Джонсон (обвинувачений)?

В.: Так.

П.: Чи чули Ви, що інші говорять про те, яка він людина?

В.: Так.

П.: Скільки людей і за який період часу?

В.: Я, напевно, чув пару десятків сусідів, які обговорювали його протягом останніх декількох років.

П.: Яка репутація пана Джонсона?

В.: Відмінна. Він відомий як тихий, спокійний хлопець.

П.: У Вас також є особиста думка про його характер?

В.: Так.

П.: На чому вона ґрунтується?

В.: Він був моїм сусідом і другом протягом багатьох років.

П.: Яка Ваша особиста думка про характер пана Джонсона?

В.: Така сама. Я впевнений, що він дуже мирний, спокійний тип людини.

[КОНФЛІКТНИЙ ХАРАКТЕР ОБВИНУВАЧЕНОГО – ЗАГАЛЬНА РЕПУТАЦІЯ І ОСОБИСТА ДУМКА]

П.: Давайте трохи поговоримо про Тома Дорра [потерпілого]. Ви знаєте, яку громадську репутацію має пан Дорр станом на 1 червня 2005 року?

В.: Так.

П.: Як Ви дізналися про його репутацію?

В.: Слухаючи певну кількість сусідів, які говорили про нього протягом останніх п'яти років.

П.: Яка репутація у пана Дорра?

В.: Не дуже гарна. Насправді, вона навіть погана. Він характеризується, як жорстокий агресивний чоловік.

П.: У Вас є особиста думка щодо характеру пана Дорра?

В.: Так.

П.: На чому вона ґрунтується?

В.: Я знав його, проживаючи в одному районі декілька років, протягом яких у нас було багато особистих контактів.

П.: Яка Ваша особиста думка про характер пана Дорра?

В.: Прикро це казати, але він має поганий характер. Я думаю, що він дуже жорстокий.

Зверніть увагу, що свідку не було задане питання про підґрунтя для його власної думки, що означало б питання про конкретні приклади поведінки. Такий підхід був би неналежним під час прямого допиту. Обговорення конкретних випадків поведінки є доречним лише під час перехресного допиту такого свідка.

Приклад:

П.: (від адвоката): Пані Салліван, під час виголошення обвинувачення в суді сторона обвинувачення викликала Метью Уїлсона у якості свідка. Чи знаєте Ви пана Уїлсона?

В.: Так, знаю.

П.: Як Ви познайомилися з паном Уїлсоном?

В.: Він кілька років працював в моїй компанії, але нещодавно звільнився.

[ЗАГАЛЬНА РЕПУТАЦІЯ]

П.: Ви знаєте, яку громадську репутацію має пан Уїлсон?

В.: Так.

П.: Як Ви дізналися про неї?

В.: Від кількох колег пана Уїлсона, яки говорили про нього протягом кількох років. Ну Ви розумієте, офісні балачки.

П.: Яка громадська репутація пана Уїлсона?

В.: На жаль, вона не дуже добра.

[ВЛАСНА ДУМКА]

П.: У Вас є власна думка щодо того, чи є пан Уїлсон правдивою людиною?

В.: Так, є.

П.: На чому ґрунтується Ваша власна думка?

В.: Як я вже сказала, Марк Уїлсон працював в моїй компанії протягом декількох років, і у мене були ділові відносини з ним на регулярній основі.

П.: Яка Ваша власна думка щодо того, чи є пан Уїлсон правдивою людиною?

В.: Вона така сама як і його репутація. Я не думаю, що пан Уїлсон дуже правдивий.

9. Бесіди, телефонні розмови та інше спілкування

Бесіди, телефонні розмови та інше спілкування дуже часто використовуються під час прямого допиту, але вони повинні бути належно допустимими в якості доказів. Вони повинні бути відповідними, надійними та автентичними. І хоча доречність майже завжди є очевидною, бесіди, телефонні розмови та подібне спілкування дуже часто викликають питання щодо показань з чужих слів та сумніви в їх достовірності. Переконайте з цього питання суддю (який приймає рішення щодо допустимості доказів) та присяжних засідателів (які приймають рішення щодо ваги доказів).

Бесіди

Всякий раз, коли свідок дає показання щодо бесіди, яку він мав з іншою людиною, чи то особисто, чи по телефону або за допомогою електронних засобів, виникають питання щодо показань з чужих слів. Зрештою, свідка, як правило, просять повторити свої висловлювання та висловлювання третьої особи, яка не знаходиться у суді. Таким чином, як висловлювання свідка так і третьої особи повинні бути визнані або прямими показаннями або предметом виключення для показань з чужих слів.

Наприклад, розглянемо загальну ситуацію, в якій свідка зі сторони позивача просять відтворити розмову з обвинуваченим. Якщо свідку дозволять, то він свідчитиме, що сказав: „Ви досягнули домовленості зі Смітом (позивачем)?”, а обвинувачений відповів: „Так, досягнув”. Частина слів самого свідка не є показанням з чужих слів (це не твердження і не надається заради його правдивості),

частина слів обвинуваченого також не є показанням з чужих слів (це припущення сторони). Таким чином, обидві частини розмови повинні бути визнані допустимими доказами, незважаючи на заперечення щодо показань з чужих слів.

Ви завжди повинні бути готові відповісти на заперечення щодо показань з чужих слів стосовно будь-якої частини бесіди кожного учасника, яку Ви плануєте представити у якості доказу. Загальними підставами для допущення показань не з чужих слів є: припущення сторони, слова, що мають незалежне юридичне значення (слова контракту, клевету, дозволу тощо) та слова, що вказують або впливають на психологічний стан слухача (повідомлення, знання, страх). Загальними винятками з показань з чужих слів є: теперішні чуттєві враження, емоційні вирази та заяви, зроблені для діагностики та лікування.

Кожного разу, коли свідок дає показання щодо бесіди, яку він мав з іншою особою, виникають питання достовірності. Достовірність бесіди повинна бути засвідчена шляхом таких запитань:

1. Коли відбулася бесіда?
2. Де вона відбувалась?
3. Хто брав у ній участь?
4. Що конкретно було сказано кожним з її учасників?

Голосові повідомлення

До голосових повідомлень, які стають все більш поширеними, застосовуються ті ж самі принципи, що і по відношенню до телефонних дзвінків. Коли люди залишають повідомлення і відповіді на повідомлення один одного, замість того, щоб говорити один з одним безпосередньо, то необхідно проводити таку ж саму процедуру впізнання чи ідентифікації голосу.

Спілкування за допомогою електронних засобів

Століття електроніки створило додаткові способи, за допомогою яких люди можуть проводити "бесіди", і ці нові способи створили нові питання достовірності. Зокрема, чат (ІМ) став популярним способом людського спілкування. Відповідно, питання про процедуру визнання таких доказів допустимими виникатиме усе частіше.

ІМ вимагає, щоб у людини було "мережеве ім'я" в Інтернеті (на практиці мережеве ім'я, що використовується, як правило, не є справжнім ім'ям людини). Повідомлення відправляються на адресу, пов'язану з цим мережевим ім'ям, і якщо ця особа перебуває в мережі, то вона може відправити повідомлення у відповідь. Як правило, повідомлення відправляються і приймаються протягом декількох секунд, так що дві людини можуть мати розмову, близьку до реальної.

ІМ може бути у вигляді тексту, голосу або відео. У випадку голосового чи відеоспілкування людина зазвичай може бути ідентифікована за допомогою візуального впізнання чи впізнання голосу. Однак проблема встановлення достовірності постає у випадку текстових повідомлень. Як людина з однієї сторони може знати, що її співрозмовник з іншої сторони насправді той, за кого він себе видає? У деяких ситуаціях поведінка, що передує бесіді або має місце після неї, може ідентифікувати особу так само, як і під час телефонної розмови. Але якщо цього не відбулося, то чи можна повноцінно засвідчити достовірність Інтернет повідомлень?

Процедура встановлення достовірності текстових Інтернет повідомлень обов'язково включала би показання свідка про те, що він відсилав такі повідомлення

на конкретне мережеве ім'я і отримував від нього повідомлення у відповідь. Процедура також мала б включати дані від Інтернет-провайдера, що конкретне мережеве ім'я зареєстроване на конкретну людину. Таких дій було б достатньо, щоб визнати зміст бесіди допустимим доказом, незважаючи на заперечення. В кінці кінців, питання про вагу такого доказу вирішуватиметься присяжними.

Технологія, безсумнівно, буде створювати різні засоби зв'язку в майбутньому. Незалежно від засобів, доказові питання, які виникають, залишаться тими самими: Чи спілкування має відношення до суті справи? Воно надійно? Чи належним чином була здійснена перевірка достовірності?

10. Поновлення пам'яті

Це повсякденна подія у суді: під час прямого допиту свідок просто забуває щось важливе. Якою б не була причина, проблема повинна бути вирішена.

Якщо свідок використовує письмові записи, щоб поновити пам'ять, протилежна сторона, як правило, має право побачити такі записи, використовувати їх під час перехресного допиту і представляти в якості доказу у відповідній частині письмових доказів.

Під час прямого допиту, перед тим, як поновити свідкові пам'ять, Ви повинні довести, що він насправді цього потребує. Головне, щоб свідок говорив "Я не пам'ятаю" або "Не можу пригадати" (не "Я не знаю") у відповідь на одне з Ваших питань; або необхідно запитати свідка "Ви пам'ятаєте що-небудь ще?" і отримати відповідь: „Ні”. Як тільки це буде встановлено, письмові записи, що використовуються для поновлення пам'яті, позначаються як речовий доказ, що демонструється юристу протилежної сторони, а потім і свідку. Свідок дивиться на письмові записи і, після того, як до нього повертаються спогади, віддає їх юристу. Після цього свідок дає показання щодо речей, які він тільки що пригадав.

Будь-що може бути використано для поновлення пам'яті. Це не обов'язково мають бути письмові документи і не обов'язково зроблені свідком. З практичної точки зору, найбільш поширені речі, які використовуються для поновлення пам'яті свідка це власні досудові показання свідка, показання інших осіб, ділові записи та речові докази.

Приклад (Прямий допит):

П.: Офіцер Трейсі, що Ви знайшли в результаті обшуку спальні обвинуваченого?

В.: Я знайшов револьвер Сміт і Вессон калібру .38.

П.: Ви знайшли що-небудь ще?

В.: Ну, принаймні зараз я не пам'ятаю.

П.: Щось змогло би освіжити Вашу пам'ять?

А.: Я впевнений, що мій рапорт зміг би це зробити.

П.: [Майте при собі вказаний рапорт, покажіть його юристу протилежної сторони та передайте свідку.] Я показую Вам те, що було позначено як державний речовий доказ №8. Ви впізнаєте його?

В.: Так, це той рапорт, який я написав про цей випадок.

П.: Офіцер Трейсі, будь ласка, прочитайте його про себе. [Свідок читає рапорт.] Чи допоміг він Вам освіжити пам'ять?

В.: Напевно так.

П.: Чи можу я забрати рапорт, будь ласка? [Свідок повертає рапорт.] Що ще Ви знайшли в спальні відповідача?

В.: На додаток до револьвера я знайшов коробку набоїв 38 калібру у верхньому ящику комода.

Підготуйте свого свідка до процедури поновлення пам'яті. Запитуючи свідка "Ви пам'ятаєте" або "Ви можете пригадати" Ви говорите останньому, що він забув дещо важливе та має бути готовим сказати, що його покази, звіти, інші записи та документи, або інші речові докази допоможуть йому освіжити пам'ять.

Оскільки речовий доказ був використаний для поновлення пам'яті, протилежна сторона має право використати такий звіт або папку з документами під час перехресного допиту, а також представити відповідні частини цих документів у якості доказів. Для особи, що проводить прямий допит, це означає, що вона не повинна використовувати що-небудь для поновлення пам'яті, якщо це надасть протилежній стороні додаткові козирі для перехресного допиту.

І хоча право протилежної сторони на ознайомлення із документами, що були використані для поновлення пам'яті, є дискретним ("якщо суд за своїм розсудом вважатиме це необхідним в інтересах правосуддя"), суд може постановити долучити до судового провадження річ, яка була використана до дачі показань. На практиці, якщо суд вважає, що свідок використав щось для підготовки свідчень і намагається тримати це в таємниці, то суд все одно може долучити це до судового провадження, якщо це потрібно.

Приклад (Перехресний допит):

П.: Пан Квіглі, до приходу сьогодні в суд для дачі показань, чи переглядали Ви будь-які записи, документи або інші речі, щоб підготувати для дачі показань?

В.: Ну, я подивився в свій особистий щоденник.

П.: Цей особистий щоденник допоміг Вам згадати точні дати розмов з особою, щодо якої Ви свідчите?

В.: Ну, не всі з них, але деякі з них.

Юрист: Ваша честь, дозвольте підійти?

Суддя: Так. [Юрист підходить.]

Юрист: Ваша честь, ми просимо долучити до провадження особистий щоденник свідка.

Суддя: Позивач, що Ви думаєте з цього приводу?

Юрист (позивача): Так, Ваша честь, свідок не використовував цей щоденник сьогодні в суді.

Суддя: У відповідності до статті 612, у мене є право розсуду в цьому питанні, і я збираюся зобов'язати долучити цей щоденник до провадження. Пан Квіглі, Ваш щоденник із Вами?

Свідок: Ні, його в мене немає.

Суддя: На даний момент ми призупиняємо перехресний допит. Пан Квіглі, Вам наказано долучити щоденник. Як швидко Ви можете його отримати?

Свідок: Він у мене в офісі. Я, ймовірно, зможу його забрати і повернутися приблизно за одну годину.

Суддя: Дуже добре. Зараз ми підемо на нашу обідню перерву та повернемось о 13:00, щоб відновити перехресний допит пана Квіглі.

Які найпоширеніші помилки, які роблять юристи в процесі поновлення пам'яті свідка? По-перше, вони забувають мати при собі документ, оформлений як речовий доказ, який використовується, щоб поновити спогади, а також вони забувають показати його юристу протилежної сторони. По-друге, вони намагаються показати документ свідку до того, як буде встановлено, що пам'ять свідка потребує поновлення. По-третє, вони залишають документ свідку, що зазвичай призводить до того, що свідок просто читає вголос цей документ (який не був допущений в якості доказу), а не дає показання з пам'яті. Нарешті, вони не розуміють, що поновлення

пам'яті свідка за допомогою документа дає іншій стороні можливість побачити цей документ, використовувати його під час перехресного допиту та представляти окремі його частини у якості доказу.

11. Очікуйте на перехресний допит та питання від судді й присяжних

Раніше ми обговорювали, як повинні проводитись прямі допити, щоб бути ефективними з точки зору присяжних, а також наголошувалось, що такі допити повинні відповідати технічним правилам, що регулюють дачу показань свідками. Існує ще одне питання, яке ніколи не слід упускати з виду: Що ймовірніше за все робитиме юрист протилежної сторони під час перехресного допиту та як можна змінити ситуацію на свою користь?

Ваш свідок, безумовно, думав про перехресний допит, і це питання його непокоїть. Ваш свідок хоче знати, що з себе представляє інший юрист і чого чекати від перехресного допиту. Свідки бачили по телевізору та в кіно достатньо драматичних сцен в залі суду, щоб вважати, що свідків систематично знищують під час перехресного допиту, і тому вони побоюються саме такого сценарію. Свідки повинні знати, на що вони можуть реально розраховувати під час перехресного допиту, а Ви повинні показати їм, що Ви запланували на цей випадок і що Ви від цього очікуєте.

Є три причини, чому Ви завжди повинні очікувати на перехресний допит. По-перше, очікуючи допиту – мовою судових юристів „видалити жало” – Ви знизите його вплив. Психологічні дослідження щодо ефекту черговості, психологічного попередження, щеплення і контр-аргументації свідчать, що Ви можете істотно зменшити вплив питань, які обговорюються під час перехресного допиту, очікуючи на них і піднімаючи їх ще на стадії прямого допиту. По-друге, очікування перехресного допиту дозволить зберегти до Вас довіру присяжних засідателів. Якщо присяжні вважають, що Ви говорите їм лише частину правди (частина, яка допоможе Вам) і уникаєте іншої половини (половина, яка зашкодить Вам), довіра до Вас почне падати. По-третє, розуміння того, чого чекати від перехресного допиту, його змісту та стилю особи, що його проводитиме, допоможе Вашому свідку передбачати питання і атмосферу та відповідати на питання чесно і спокійно.

Чого Вам слід очікувати? Завжди думайте: якщо б це Ви проводили перехресний допит цього свідка, які питання Ви б ставили? Крім того, чи могли б Ви підняти ці питання під час прямого допиту і нейтралізувати їх? Дві загальні теми – це дискредитація свідка та факти, що обмежують його покази.

Якщо Ви зробили свою домашню роботу зі свідком, Ви будете знати, чи можливе застосування дискредитації. Наприклад, свідок може мати попередні судимості; упередження, зацікавленість чи мотив свідчити певним чином; або надати попередні непослідовні показання. Це очевидні речі, які особа, що проводить перехресний допит, обов'язково дослідить, а тому Ви повинні їх нейтралізувати ще на прямому допиті. Ви можете дискредитувати власного свідка під час прямого допиту, і тактика „вирваного жала” саме це і передбачає: дискредитація свого власного свідка, але дуже м'яко і співчутливим тоном, сварячи по мірі необхідності.

Приклад (попередня судимість)

П.: Пан Сміт, перш ніж ми підемо далі, давайте поговоримо про те, що з Вами сталося п'ять років тому. Ви потрапили в біду?

В.: Так, мені шкода казати, але це правда.

П.: Що сталося?

В.: Я з друзями взяв пиво з магазину, нас упіймали та звинуватили у крадіжці.

П.: Що відбувалося в суді?

В.: Я визнав себе винним і отримав умовний термін, випробувальний термін на один рік.

П.: Ваш випробувальний термін вже завершився?

В.: Так.

П.: Скільки Вам було років, коли це сталося?

В.: Мені було 18 років.

П.: З того часу Ви ніколи знову не потрапляли в неприємності?

В.: Ні, сер. Я багато чому навчився з цього досвіду.

Приклад (Попередні непослідовні показання)

П.: Пані Адамс, на момент аварії, як далеко Ви знаходились від місця, де зіткнулися дві машини?

В.: Я була за 50 футів.

П.: Ви впевнені?

В.: О, так.

П.: Пані Адамс, чи не говорили Ви з офіцером поліції відразу після аварії?

В.: Так, це правда.

П.: А чи не казали Ви цьому офіцеру, що знаходились десь за 25 футів від місця аварії, коли вона сталася?

В.: Так.

П.: Тоді чому Ви сьогодні нам розповідаєте, що знаходились на відстані 50 футів?

В.: Через кілька днів я повернулась на це перехрестя. Я пройшла відстань від того місця, де я стояла до місця зіткнення двох машин. Вийшло 25 кроків і кожен крок був довжиною приблизно два фути.

Приклад (Попередні непослідовні показання)

П.: Боббі, Ви впевнені, що бачили саме обвинуваченого з пістолетом, коли відбулось пограбування магазину?

В.: Я впевнений.

П.: Боббі, це не те, що Ви сказали поліції після пограбування, чи не так?

В.: Ні, це не так.

П.: Насправді, Ви сказали поліції, що не знаєте, хто вчинив грабіж, чи не так?

В.: Так.

П.: Боббі, Ви сказали поліції правду?

В.: Ні.

П.: Чому Ви не сказали тоді правду поліції?

В.: Я злякався. Я знав, що це хлопець зі школи, і не хотів вплутуватися, кажучи, що можу когось впізнати.

П.: Боббі, повідомте нам сьогодні, хто вчинив пограбування?

В.: Обвинувачений.

Якщо Ви зробили свою домашню роботу, Ви також повинні розуміти, яким саме чином особа, що проводить перехресний допит, буде намагатися обмежити показання свідка. Наприклад, перехресні допити свідків-очевидців подій і злочинів часто вказують на те, що подія відбулася швидко, що це було несподівано, що це сталося вночі і в умовах поганої освітленості, а також на те, що свідок нічого не

зробив ніяких записів щодо події. Знов-таки, вирішіть, чи хочете Ви “зіткнутися” з цими обмежувачими фактами під час прямого допиту. Якщо Ви хочете, надавайте такі факти обережно, а потім повертайтеся до своїх сильних аргументів.

Приклад:

П.: Пан Гьямбі, котра була година, коли Ви побачили аварію?

В.: Майже 9 година вечора.

П.: Вже було темно?

В.: Так.

П.: Ви очікували побачити зіткнення двох автомобілів того вечора?

В.: Ні.

П.: Чи були Ви здивовані, коли це сталося?

В.: Однозначно.

П.: Пан Гьямбі, Ви йшли з ресторану, де тільки-но повечеряли?

В.: Вірно. Я йшов туди, де був припаркований мій автомобіль.

П.: Під час вечері подавали вино?

В.: Так.

П.: Скільки вина Ви випили?

В.: Я випив пляшку вина з моїм босом.

П.: Пан Гьямбі, чи були у Вас складнощі з тим, щоб бачити зіткнення, коли воно сталося?

В.: Ні, це відбулося не більше ніж за 50 футів від того місця, де я йшов, прямо переді мною; там також було багато вуличних ліхтарів та інших джерел світла, щоб побачити, що трапилося.

Приклад:

П.: Ця зустріч, пані Боксер, як довго вона тривала?

В.: Близько однієї години.

П.: Скільки чоловік були присутні?

В.: Чотири.

П.: Всі вони говорили?

В.: Так.

П.: Як давно відбувалась ця зустріч?

В.: Це було трохи більше двох років тому.

П.: Чи робили Ви якісь записи під час зустрічі?

В.: Ні.

П.: Чи робили Ви якісь записи після зустрічі?

В.: Ні.

П.: Сьогодні Ви свідчите щодо зустрічі, спираючись лише на свою пам'ять?

В.: Це вірно.

П.: А як сталося, пані Боксер, що Ви так гарно пам'ятаєте цю зустріч?

В.: Це була найважливіша зустріч в тому році. Цей контракт міг або принести великий прибуток або знищити нас, тому переговори були критичними. Я пам'ятаю цю зустріч, як ніби вона була вчора.

Коли саме під час прямого допиту Ви повинні нейтралізувати перехресний допит? Для цього питання є важливим ефект черговості, в якій розкривається інформація. Більшість людей швидко формують враження, а потім стають стійкими до їх зміни, навіть коли для цього існують причини. Це означає, що Ви завжди повинні справляти хороше враження про свідка і його показання з самого початку, перед „видаленням жала” шляхом „добровільного” визнання слабких сторін. Не чекайте самого кінця прямого допиту, тому що присяжні приділять більше уваги

цим слабким сторонам, коли мова про них зайде занадто пізно. Замість цього, виявіть слабкості свідка в середині дачі показань і зробіть їх частиною історії, не підкреслюючи, не вибачаючись за них, або приховуючи їх. Наприклад, якщо Ви кажете про попередні непослідовні заяви, нехай свідок дає показання про те, що трапилося, а потім оприлюдніть самі непослідовності; надайте пояснення їхнім причинам і перейдіть до наступної теми. Присяжні будуть менше зважати на погані факти, якщо в них вже склалося гарне ставлення до свідка та показань. Також вони по достоїнству оцінять вашу щирість, з якою Ви розповідаєте їм всю правду, а не лише ті частини, які вам вигідно.

Приклад:

П.: Який був колір світла, коли Ваш автомобіль і автомобіль обвинуваченого зіткнулися?

В.: Світло було жовтого кольору зі сторони моєї вулиці, Main Street.

П.: Ви впевнені?

В.: Абсолютно.

П.: Пан Гейбл, давайте перейдемо до того, що сталося після того, як машина швидкої допомоги забрала Вас до відділення невідкладної допомоги в лікарні Мерсу. Ви пам'ятаєте, як перебували там?

В.: Так.

П.: Ви пам'ятаєте, що сталося, коли Ви були там?

В.: Дещо, звичайно, так. Я пам'ятаю, що була купа медсестер і лікарів, які дивились мене, ставили мені запитання, брали аналізи, робили рентгенівські знімки і тому подібне. Але я відчував сильний біль і був трохи приголомшений тим, що сталося, так що я не впевнений, що розказав про все, що відбувалось.

П.: Ви пам'ятаєте, чи розмовляли Ви з медсестрою на прізвище Сміт?

В.: Ні.

П.: Ви пам'ятаєте, як вона питала вас, що сталося?

В.: Ні.

П.: Пан Гейбл, я питаю Вас про медсестру Сміт з відділення невідкладної допомоги, тому що в журналі вона записала, що Ви їй сказали: "Коли машини зіткнулися, у мене було зелене світло" Ви пам'ятаєте, що казали їй це?

В.: Ні, не пам'ятаю. Навіть якщо я і сказав, то це помилка, бо все було не так.

П.: Якого кольору було світло, коли Ваш автомобіль і автомобіль обвинуваченого зіткнулися?

В.: Моє світло, на Main Street, тільки переключилося на жовте.

Існує ще одна група питань, які Вам потрібно обмірковувати: питання від судді та присяжних. Деякі судді можуть задавати питання протягом або наприкінці прямого або перехресного допиту. Як правило, це найбільш загальні уточнюючі питання, або питання, що заповнюють відсутню інформацію.

Будьте впевнені, що Ваші свідки готові до таких питань, та що вони відповідають на питання чітко та щиро.

12. Допит свідка, якого викликала одна сторона, після перехресного допиту іншою стороною

Якщо Вам вдалося вірно передбачити перехресний допит, не повинно бути багато причин проводити повторний допит такого свідка. Впевнено вставляйте та кажіть: "Ваша честь, повторного допиту не буде". Ви просигналізуєте присяжним,

що перехресний допит не зашкодив Вашій позиції та для повторного допиту немає причин. Навпаки, проведення повторного допиту завжди припускає, що існує проблема, яку необхідно вирішувати. Багато недосвідчених юристів вважають, що вони повинні повторно допитувати тільки з метою повторити ключові моменти прямого допиту, та щоб останнє слово залишилося за ними. Така поведінка є неприпустимою та не досягає нічого позитивного в очах присяжних. Коротше кажучи, не робить повторного допиту, за виключенням випадків, коли Вам необхідно з'ясувати щось важливе та Ви впевнені, що зможете ефективно це зробити.

Що є важливим та як Ви можете діяти? Повторний допит може слугувати трьома задачам. По-перше, повторний допит може роз'яснити нові обставини, що вперше впливли протягом перехресного допиту. По-друге, він може виправити помилки та роз'яснити хибні враження від перехресного допиту. Більше того, він може роз'яснити причини попередніх невідповідних заяв та відповісти на звинувачення в нещодавніх фальсифікаціях або неправомірному впливі.

Пам'ятайте, що до повторного допиту застосовуються правила прямого допиту. Питання не повинні бути навідними, хоча, як правило, судді дозволяють задавати навідні питання по попереднім або ввідним проблемам. Повторний допит повинен бути "в рамках" тем, які обговорювалися протягом перехресного допиту.

Перехресний допит часто підіймає нові питання, про які не згадували протягом прямого допиту. В такому випадку повторний допит може пояснити все це.

13. Розповсюджені проблеми

З якими проблемами найчастіше стикаються недосвідчені юристи протягом прямих допитів?

1. Слабкий вступ

Перша хвилина допиту повинна відповісти на три питання: Хто це? Чому він/вона тут? Чи повинен я довіряти йому/їй? Дайте відповідь на ці питання, заволодійте увагою присяжних, представте достовірного свідка та присяжні залишаться з Вами. Повільний традиційний початок з сучасними присяжними не спрацьовує.

2. Дуже довго, дуже детально

Стійкість уваги сучасних присяжних є обмеженою. Більшість людей не можуть підтримувати високий рівень уваги більше 15-20 хвилин. Після цього швидко наступає сенсорне перевантаження. Це означає, що Вам необхідно швидко дістатися ключових фактів, поки присяжні все ще слухають.

Спостерігайте за присяжними. Чи вони дивляться та слухають? Чи вони здаються зацікавленими? Чи вони дивляться на свідка, або в інший бік? Коли свідок відповідає на питання, подивіться на присяжних та сприйміть мову їх тіла. Присяжні дадуть Вам зрозуміти, наскільки успішним є прямий допит.

3. Немає словесного малюнку

Свідчення протягом прямого допиту повинні бути візуальними, направленими на інтуїтивне сприйняття та повинні бути сфокусовані на присутніх. Прямий допит ні в якому разі не може бути простим переказом фактів. Присяжні хочуть малювати картинки, щоб вставити їх у розповідь, що стосується людей, щоб вони могли бачити послідовність та відчувати її з точки зору свідка.

4. Недостатньо речових доказів та наочних матеріалів

Візуальне сприйняття завжди підіграє інтерес, розуміння та увагу. Завжди обмірковуйте, як Ви можете використати речові докази та наочні матеріали для повторення та підкреслення основних показань свідків.

5. Недостатня сконцентрованість на основних фактах, що оскаржуються

Недосвідчені юристи часто проводять дуже багато часу, обговорюючи деталі, що не оскаржуються, та другорядні деталі, та дуже мало часу, обговорюючи основні моменти, що оскаржуються. Завжди питайте: Що є основним моментом, що оскаржується? Як може цей свідок довести мою позицію щодо цього моменту?

6. Слабке закінчення

Прямий допит часто закінчується, коли свідок закінчує свою розповідь. Це є помилкою, оскільки присяжні найкраще запам'ятовують те, що вони чують першим та останнім. Завжди питайте: Що є найбільш важливим з того, що сказав свідок протягом допиту? Яким чином я можу закінчити прямий допит, щоб свідок зробив важливу заяву у кінці? Прямий допит завжди повинен закінчуватися на високій ноті.

7. Без передбачення перехресного допиту

Перехресний допит ніколи не повинен бути сюрпризом. Його можна передбачити та, наскільки можливо, згладити протягом прямого допиту. Пам'ятайте, що передбачення перехресного допиту зменшує його вплив на присяжних.

8. Недостатня підготовка свідків

Ефективний прямий допит вимагає підготовки – і тут не може бути ніяких спрощень. Багато недосвідчених юристів, що ведуть справи у суді, не витрачають достатньо часу зі свідками, готуючи їх до прямого допиту. Вони не витрачають час на підготовку свідка до реальних запитань у залі суду або в атмосфері судового засідання. В результаті свідчення свідка у судовій залі не виходять так, як було передбачено.

IV. ПЕРЕХРЕСНИЙ ДОПИТ

ПЕРЕХРЕСНИЙ ДОПИТ

1. Вступ

Перехресний допит – це можливість отримати корисну інформацію та виявити слабкі місця у показах свідка. Такий допит може стати перевіркою на можливість свідка спостерігати, здатність пам'ятати та можливість відтворювати. Він може виявити помилки, недоліки та упушення в показаннях. Він може дискредитувати попередні свідчення, демонструючи упередженість свідка, його інтерес або мотив; виявляючи подробиці, які піддають сумніву правдивість свідка, а також наводячи непослідовність попередніх показань.

Судові юристи повинні знати закон, що регулює перехресні допити, та розуміти бачення цього процесу присяжними. Такі юристи повинні зрозуміти ставлення і очікування присяжних щодо перехресного допиту та дискредитації свідчень. Вони повинні чітко усвідомлювати, чого можна досягти за допомогою перехресного допиту, а також знати методи необхідні для досягнення того, що вони спланували. Добре проведений перехресний допит може істотно підірвати або обмежити показання багатьох свідків. Проведений же погано, він лише зміцнить свідчення, отримані під час прямого допиту.

2. Дискредитація свідка

Доказове право в області дискредитації свідка зосереджене на двох темах: процедури дискредитації та її методи.

Процедури дискредитації

Дискредитація завжди є необхідною, якщо в результаті її застосування виявляються факти, що ставлять під сумнів достовірність показань свідка. По-перше, особа, яка проводить перехресний допит, повинна мати сумлінні підстави для постановки будь-якого питання про дискредитацію свідка. Тобто, така особа повинна володіти доказовою базою, що дає підстави вважати, що дискредитація можлива. Неетичним вважається, коли особа, яка проводить допит, припускається певного факту у якості правди, не маючи для того фактичних підстав.

По-друге, питання дискредитації свідка загалом повинні підніматись в ході його перехресного допиту. Такий підхід іноді називають протистоянням або вимогою попереджувального питання, і він робить дискредитацію справедливою та ефективною. Він дає свідкові можливість визнати, заперечити чи пояснити питання, пов'язані з дискредитацією, що є справедливим по відношенню до свідка. Якщо свідок визнає свою дискредитацію, то на цьому це питання закривається, а процедура судового розгляду стає більш ефективною.

По-третє, наскільки суттєвою повинна бути дискредитація? Деякі судді на практиці встановлюють конкретні вимоги до її істотності. Якщо дискредитація є несуттєвою, деякі судді будуть підтримувати заперечення відповідно до аналізу законодавства.

По-четверте, чи може бути здійснена дискредитація на підставі “побічних” фактів? Коротка відповідь – так, тому що побічна/непобічна відмінність не має відношення до перехресного допиту. Вона відноситься виключно до питання про те, чи потрібно особі, що проводить перехресний допит, “довести справу про

дискредитацію за допомогою зовнішнього доказу”, коли свідок не визнає свою дискредитацію. Непобічна дискредитація є “важливою” та повинна бути доведена за допомогою зовнішнього доказу; побічна дискредитація неважлива та не може бути доведена. Коли судді підтримують заперечення щодо побічної дискредитації, вони, ймовірно, так роблять, тому що факти не є дискредитуючими за своєю сутністю.

Методи дискредитації

А. Упередженість, зацікавленість і мотив

Категорії упередженості, зацікавленості та мотиву добре відомі та завжди можуть застосовуватись під час перехресного допиту. Упередженість існує, коли свідок має певні відносини із сторонами процесу або відношення до суті справи, які можуть вплинути на його показання. Зацікавленість існує, коли відносини свідка зі сторонами або відношення до суті справи є такими, що в результаті його свідчень він може виграти або програти, як правило, фінансово, залежно від певного результату розгляду справи, і, відповідно, це впливатиме на його показання. Мотив існує, коли свідок має особливу причину, як правило, через минулі відносини з однією із сторін, яка впливатиме на його показання певним чином. Упередженість, зацікавленість та мотив завжди вважаються непобічними (важливими) фактами; якщо свідок не визнає ці факти, особа, яка проводить перехресний допит, повинна довести це пізніше за допомогою зовнішніх доказів.

Б. Попередні суперечливі твердження

Попередні суперечливі твердження є найбільш часто використовуваним методом дискредитації. Попередні суперечливі твердження можуть бути пов’язані з дією чи бездіяльністю. Коли свідок говорить одне у суді, але раніше сказав або написав щось інше, це негативно впливає на довіру до свідка. Коли свідок говорить одне у суді, але раніше не сказав чи не написав те ж саме, якщо у нього була така можливість, мовчання свідка чи його бездіяльність негативно впливає на довіру до нього.

В. Суперечливі факти

Суперечливі факти є ще одним міцним методом дискредитації свідка. Дискредитація за допомогою протиріч має місце, коли свідка просять визнати факт, який суперечить показанням, які свідок тільки що надав. У цьому випадку є дуже важливими правила етики. Особа, яка проводить перехресний допит, не може заявити про суперечливий факт, якщо в неї немає достатньої впевненості в його існуванні та не зможе його довести, коли її попросять це зробити.

Г. Попередні судимості

Попередні судимості є важливим фундаментом процедури дискредитації свідка, особливо у кримінальних справах. Кожного разу, коли свідок дає показання, довіра до нього може бути поставлена під питання доведенням того, що він раніше був засуджений за певні злочини. Якщо свідок не визнає цього факту, особа, яка проводить перехресний допит, повинна довести судимість за допомогою зовнішніх доказів.

Д. Попередні погані діяння

Дискредитація у зв’язку із попередніми поганими діяннями є допустимим методом, який визнається правилами.

3. Бачення присяжних

Кожного разу, коли суддя говорить: “Радник, можете приступати до перехресного допиту,” інтерес присяжних засідателів зростає. З їхньої точки зору, перехресні допити повинні бути найцікавішими моментами вистави. Присяжні очікують на психологічну дуель – швидкоплинну, захоплюючу перепалку між свідками, в якій юристи заробляють собі бали, а самі свідки швидко здаються. Зрештою, у такий спосіб перехресний допит зображується в кіно і на телебаченні. Проте такі очікування повинні бути затьмарені двома іншими міркуваннями. По-перше, присяжним не подобається невмотивована агресія у залі суду. Юристи не можуть бути жорсткими із свідками, не спираючись на те, що їхня жорсткість є виправданою показаннями чи поведінкою свідка. По-друге, в перехресному допиті, м’яч знаходиться на полі свідка. Зрештою, юристи мають бути лише судовими експертами, так що будь-який свідок, який дотримується своєї лінії під час перехресного допиту, обов’язково виграє таке змагання в очах присяжних.

Присяжні, як і всі люди, дуже скоро забувають більшість деталей будь-якого перехресного допиту, точний текст конкретних питань та відповідей. Однак вони пам’ятають тональність допиту і зберігають загальне враження від такого допиту і реакції свідків. Те, як Ви ставите питання, Ваш тон голосу і мова тіла – все це передає враження про свідка, якого б Ви хотіли, щоб він був схвалений присяжними. Крім того, враження, звичайно, визначаються змістом перехресного допиту, але перехресний допит полягає у створенні міцного враження, а не отриманні фактичних подробиць.

Нарешті, присяжні швидко складають своє враження щодо свідка та особи, яка проводить перехресний допит. Це означає, що перші кілька хвилин будь-якого перехресного допиту повинні захопити інтерес присяжних засідателів, продемонструвати, що в результаті перехресного допиту з’являється нова важлива інформація, а також створити належну атмосферу та тональність для його завершення. Якщо Ви не зробите це своєчасно, присяжні дуже швидко вирішать для себе, що Ви не в змозі додати будь-що до того, що вони і так вже знають від свідка, та абстрагуються.

4. Мета, порядок і структура перехресного допиту

Чи потрібно Вам проводити перехресний допит конкретного свідка? Завжди запитайте себе: Чи може цей свідок Вам допомогти? Якщо свідок може заподіяти Вам шкоду, чи можете Ви заподіяти йому шкоду? Якщо Ви не можете відповісти ствердно хоча б на одно з цих питань, то в перехресному допиті не має сенсу. Неефективний перехресний допит – неефективний з причини відсутності чітких цілей – навряд чи зміцнює показання прямого допиту, збільшує довіру до свідка та дратує присяжних, коли вони розуміють, що у Вас немає додатково корисної інформації і Ви просто витрачаєте їхній час.

За допомогою перехресного допиту можна досягти трьох речей: (1) виявити факти, корисні Вашій стороні, (2) оскаржити частину показань свідка і (3) ставити під сумнів показання самого свідка. Зазвичай перехресний допит повинен проводитись у наступному порядку. Для початку отримайте від свідка корисну інформацію за допомогою фактів, щодо яких свідок вже давав показання під час прямого допиту, або нових фактів, про які свідок знає, але нічого не казав під час прямого допиту. Оскільки отримання корисної інформації не є оспорюванням, це зазвичай можна зробити нейтральним, неконфронтаційним шляхом. Свідок з

більшою готовністю надаватиме нову інформацію, якщо Ви шанобливо до нього ставитесь.

Після цього, розгляньте можливість оскаржити конкретні частини показань свідка. Це включає в себе викриття слабких місць у тлумаченні свідком фактів, здібностей його пам'яті та здатності відтворювати події. Крім того, це включає виявлення попередніх важливих неузгодженостей, які суперечать показанням свідка під час прямого допиту і демонструють розбіжності таких показань з іншими доказами. Свідок плутається, помиляється або щось забуває? Або свідок навмисно змінює чи вигадує свої показання? Ваше відношення до свідка повинно чітко демонструвати причини, з яких змінилися показання.

Розглянемо, нарешті, ставлення під сумнів показань свідка загалом. Чи має свідок упередження, зацікавленість чи мотив до надання показань певним чином? Чи має свідок судимість за відповідний попередній злочин? Чи вчинював свідок у минулому погане діяння, що ставить під сумнів його правдивість? Оскільки ці речі оскаржують довіру до свідка, Ви маєте відноситись до нього так само, як би Ви хотіли, щоб до нього відносились присяжні.

Крім того, зробіть структуру вашого перехресного допиту простою і реалістичною. Перехресний допит в значній мірі є мистецтвом спорудження будівлі по цеглинці у відповідності з проектом. Перехресний допит одного свідка дуже рідко дозволить побудувати всю споруду. Оберіть від двох до чотирьох важливих питань, які Ви зможете сміливо підняти під час перехресного допиту. Занадто багато тем перевантажать присяжних інформацією та послаблять вплив від ваших кращих моментів. Хорошою перевіркою є запитання: чи буду я говорити про ці речі під час обвинувальної промови? Якщо ні, то це зазвичай означає, що певна тема не є досить важливою, щоб розвивати її під час перехресного допиту.

Після цього, структуруйте Ваші запитання для максимального ефекту. Два найкращих питання повинні бути поставлені на початку і в кінці перехресного допиту. Це відображає принципи первинності і новизни. Люди пам'ятають краще те, що вони чують в першу і останню чергу.

Починайте з чогось серйозного. Присяжні дадуть Вам одну чи дві хвилини, щоб розвинути серйозну тему, після чого зроблять висновок, що перехресний допит не принесе ніяких значних результатів, та припинять звертати увагу. Присяжні завжди запитують: чому я повинен слухати? Чому я повинен зробити зусилля? Перехресний допит повинен швидко підкинути присяжним щось настільки хороше, щоб показати, що допит буде вартий уваги. Занадто багато юристів слабо починають перехресний допит. Наприклад, говорячи: "У мене є тільки кілька питань для перехресного допиту", або "Є деякі речі, про які Ви сказали під час прямого допиту і які я не розумію", Ви даєте присяжним зрозуміти, що не слід багато чого очікувати, або що перехресний допит буде лише переказом прямого допиту. Замість цього, почніть з чогось, що приверне увагу і запевнить присяжних, що перехресний допит буде цікавим, інформативним та навіть хвилюючим. Наприклад, запитання на кшталт: "Ви ж не бачили аварії до того моменту, як вона сталася, чи не так?" – негайно піднімає важливу тему. Питання "Ви є засудженим злочинцем, чи не так?" – відразу привертає увагу.

Ваш перехресний допит повинен також закінчитися чимось важливим. Остання тема, яку Ви піднімаєте під час перехресного допиту буде мати тривалий ефект, тож це має бути щось важливе. Нехай присяжні знають, що Ви закінчуєте допит, і нехай Ваш тон і поведінка свідчать про те, що це Ваше останнє важливе питання. Наприклад, такі питання, як: "Того вечора Ви жодного разу не бачили вогнепальну зброю, ніж або іншу зброю будь-якого типу в руках пана Джонсона, чи

не так?”, “Все це сталося за одну чи дві секунди, так?”, “І Ви були більше ніж за 200 футів, коли це сталося, чи не так?” встановлюють важливі моменти.

Сутність перехресного допиту полягає в створенні вражень та передачі емоцій. Присяжні засідателі можуть забути подробиці перехресного допиту, але вони будуть пам'ятати враження, які склалися в них під час допиту: щодо свідчень, щодо свідка і щодо юриста.

5. Мова перехресного допиту

Сутністю перехресного допиту є контроль. Для контролю над відповідями свідка необхідно контролювати свої питання. Хорошим тестом є правило 90 відсотків: протягом перехресного допиту Вам необхідно багато говорити (90% всього, що сказано). Кожний раз, коли свідок надає довгу відповідь, Ви втратили контроль. Отже, як контролювати свідка, більшість з яких не хочуть бути під контролем?

По-перше, задавайте навідні питання. Навідне питання – це питання, що пропонує бажану відповідь. Питання може бути навідним за формою або за тоном. Наприклад, питання “Ви підписали контракт, правда?” очевидно є навідним. Воно передбачає, що бажаною відповіддю є “так”. Декларативні твердження з додаванням “чи не так?”, “правильно?”, “правда?” або щось подібне робить питання навідними. Також питання може навідним через інтонацію та жести. Наприклад, коли Ви питаєте “Ви підписали контракт?” з висхідною інтонацією та киваючи головою, Ви також передбачаєте, що бажаною відповіддю є “так”.

Вам не потрібно робити кожне питання перехресного допиту навідним. Якщо казати “правильно?” “чи не так?” після кожного питання, це стане монотонним та навіть дратуючим. Ви можете поєднувати навідні питання по формі з навідними питаннями по тону. Ви можете ставити не навідні питання, коли є безпечним, щоб свідок відповідав у довільній формі (наприклад, коли йдеться про позитивні для Вас факти). Проте, коли йдеться про важливі справи, Ви повинні завжди контролювати процес, і контроль починається з навідних питань.

Приклад:

П.: Світлофор горів червоним, коли автомобілі зіткнулися, так?

В.: Так.

П.: І в цей час було темно?

В.: Так.

П.: Йшов дощ?

В.: Так.

П.: На цій ділянці не було ліхтарів?

В.: Точно.

П.: І Ви були більш ніж за 50 метрів від місця зіткнення, чи не так?

В.: Так.

Уникайте заплутуючі подвійних заперечень. Наприклад, якщо Ви запитаєте: “Ви ніколи не заходили в магазин, чи не так?”, ані позитивна, ані негативна відповідь не є зрозумілою. Замість того, необхідно просто констатувати факт і попросити свідка з ним погодитися. Таким чином створюються умови для свідка і для присяжних очікувати відповіді “так” на Ваші питання. Це також створює умови для присяжних очікувати надання фактів від Вас, а не від свідка. По суті, показання дає *Ви*, а свідок їх підтверджує.

Перехресний допит вимагає активного слухання. Уважно вислухайте відповідь свідка, потім поставте наступне питання. Занадто багато осіб, що

здійснюють перехресний допит, є занадто зайнятими думками про своє наступне питання, і не уважно слухають відповідь свідка. Зосередьтеся на відповіді, яку Ви отримаєте, а не відповіді, на яку Ви очікували або сподівалися отримати. Ця відповідь буде визначати Ваше наступне питання.

По-друге, зробити його фактичним. Використовуйте прості іменники і дієслова. Уникайте прислівників і прикметників, характеристик, з якими свідки можуть бути незгодними. Характеристики Ви будете використовувати під час заключної промови.

Приклад:

П.: Ви бачили автомобілі перед зіткненням, так?

В.: Так.

П.: Форд їхав на південь по Головній вулиці?

В.: Так.

П.: А Шевроле їхало на північ по Головній вулиці?

В.: Так.

П.: Шевроле зупинилось на перехресті?

В.: Так.

П.: На Шевроле був ввімкнений сигнал повороту?

В.: Так.

П.: Він повернув ліворуч?

В.: Так.

П.: Шевроле потім зіткнулось з Фордом на перехресті, так?

В.: Так.

П.: Під час зіткнення на світлофорі для руху по Головній вулиці був жовтий сигнал, чи не так?

В.: Так.

Це є фактичними запитаннями. Вони не просять свідка погодитися, що водій Шевроле рухався “занадто швидко”, зробив “незаконний поворот”, “не пропустив автомобіль”, або повернув “передчасно” - таких характеристик і висновків необхідно уникати під час перехресних допитів. Це оціночні вирази, з якими свідки рідко погоджуюся. Ці висновки є тим, що Ви будете доводити під час заключного виступу, на основі фактів, що Ви здобули під час перехресного допиту.

По-третє, проводьте допит максимально просто. Перехресний допит є найбільш ефективним, коли питання є короткими, з використанням простих іменників і дієслів та без використання складних слів та формулювань.

Приклад:

П.: Пане Хенсон, Ви були присутні на зборах ради 1 червня 2005 року?

В.: Так, був.

П.: Зустріч розпочалася о 10 годині ранку?

В.: Так.

П.: Крім Вас, там також були пан Болдвін, пан Вілліамс та пан Джексон, так?

В.: Так.

П.: Зустріч продовжувалась до опівдня?

В.: Десь так.

П.: Всі четверо підписали контракт, він позначений “Документ №2”, і знаходиться перед Вами, так?

В.: Так.

П.: Фактично, Ви бачили як пан Болдвін, пан Вілліамс та пан Джексон поставили свої підписи на контракті, так?

В.: Так.

Використання такої простої мови краще, ніж використання юридичних понять, таких як “засвідчення” або “ратифікація” договору.

По-четверте, рухайтесь до цілі крок за кроком. Перехресний допит частково є мистецтвом з’ясування позиції через кілька послідовних питань, а не стрибком до кінця одразу. Коли задаються питання, що надають інформацію потроху, це ускладнює для свідка можливість заперечувати або опиратися будь-якому з питань, які приводять до висновку, що Ви хочете досягти.

Приклад:

П.: Пані Адамс, Ви багато разів проїжджали по вул. Головній?

В.: Так, це шлях, яким я їду на роботу та з роботи.

П.: Ви декілька років їздите по цьому маршруту?

В.: Так.

П.: Ви колись бачили аварії на розі вулиці Головної та Елм?

В.: Ні.

П.: І Ви не очікували побачити аварію 1 червня, чи не так?

В.: Не очікувала.

П.: Ця аварія була сюрпризом для Вас. так?

В.: О, так.

П.: Це відбулось зненацька?

В.: Так.

П.: І це відбулось швидко?

В.: Так.

Уникайте питання “чому?”. Питання “чому?” вимагає від свідків надання довгих пояснень, що майже ніколи не є ефективним під час перехресного допиту. Питання “чому?” вимагає відмовитися від контролю, а контроль є основним принципом успішного перехресного допиту.

Уникайте питань про те, про що свідок “свідчив під час прямого допиту”. Це дає можливість свідку не погоджуватись з Вашим розумінням того, що свідок сказав раніше.

Приклад:

П.: Ви свідчили під час прямого допиту, що автомобіль був “приблизно 20 метрів від перехрестя, коли сигнал світлофору змінився на жовтий”, так?

В.: Це не зовсім те, що я казав.

Особа, що допитує у такому разі втрачає контроль, так як вона сперечається зі свідком щодо того, що він сказав. Замість цього уникайте питань з посиланням на “свідчення”, перефразуйте це. Питання: “Ви кажете, що автомобіль був приблизно 20 метрів від перехрестя, коли сигнал світлофору змінився на жовтий, так?” має той же сенс, але не дає свідку можливості сперечатися або уточнювати свою позицію з Вами.

Уникайте надання відповіді свідкам, що відповідають на Ваше питання своїм запитанням. Свідки, які роблять це, як правило, намагаються з’ясувати, до чого підводять Ваші питання, і намагаються передбачити Ваші дії.

Приклад:

П.: Шевроле заїхав на перехрестя раніше Форда, так?

В.: Ви питаєте мене, чи була у Шевроле перевага в русі?

Коли це відбувається, дайте свідку зрозуміти, що Ви не збираєтеся грати в цю гру. Найкраще просто повторити своє запитання (наприклад: “я запитав: Шевроле заїхав на перехрестя раніше Форда, так?”) . Це дає свідку зрозуміти, що він не може уникнути відповіді на питання, на яке Ви хотіли б отримати відповідь.

Повторення може бути важливою частиною перехресного допиту, але використовуйте його вибірково. Ефективний спосіб використання повторення є використання паралельних формулювань в питаннях, щоб повторити і підкреслити важливий момент.

Приклад:

П.: Пане Джеконе, Ви мали з собою зброю того вечора, так?

А: Так.

В.: Це був пістолет 38 калібру?

А: Так.

П.: Ви мали пістолет 38 калібру в своїй кишені?

А: Так.

П.: Де б ніхто не міг його побачити?

А: Так.

П.: Ви його приховали?

В.: Ніби так.

П.: У Вас був прихований пістолет 38 калібру, коли Ви поїхали до магазину?

А: Так.

П.: У Вас був прихований пістолет 38 калібру, коли Ви зайшли в магазин?

А: Так.

П.: І у Вас був прихований пістолет 38 калібру, коли Ви підійшли до стійки продавця?

А: Так.

Інший спосіб використовувати циклічне повторення, це коли свідок дає необхідну відповідь, і Ви включаєте її у Ваше наступне запитання.

Приклад:

П.: Коли Ви сказали “Давай мені гроші”, Ви хотіли його налякати, так?

В.: Ну, так.

П.: Коли Ви сказали “Давай мені гроші”, Ви хотіли отримати від нього гроші?

В.: Так.

П.: І коли Ви сказали “Давай мені гроші”, Ви були готові зробити будь-що, аби отримати від нього гроші, так?

В.: Я не знаю.

Повторення є ефективним, коли воно підкреслює важливий момент або пам'ятні фрази, але використовуйте його вибірково. Постійно повторювані фрази викликають заперечення (“таке питання вже звучало і було отримано відповідь” або “повтор”), і швидко набридає і дратує присяжних.

І, нарешті, зупиніться. Зупиніться, перш ніж Ви зайшли занадто далеко. Коли Ви виявили Вашу позицію, є спокуса продовжувати і намагатися змусити свідка визнати свій висновок. Це майже ніколи не працює. Притримайте висновок для заключної промови, коли свідок вже не допитується. Такий розподіл праці зазвичай працює добре і безпечно. Перехресний допит виявляє факти, аргументи, у заключній промові оголошуються висновки.

Як Ви можете зрозуміти, що зайшли занадто далеко? Очевидно, це відбувається, коли свідок дає Вам погану відповідь, що зводить нанівець Вашу попередню роботу. Наприклад, якщо на перехресному допиті виявилось, що автомобільна аварія сталася швидко і несподівано, і свідок був на відстані 50 метрів, коли це сталося, то наступне питання, ймовірно, буде: “Отже, Ви фактично не бачили, як відбулась аварія, так?”. І вірогідна відповідь свідка буде для Вас поганою відповіддю: “Ні, я все добре бачив”. Подальші питання звичайно виливаються в суперечку між адвокатом і свідком, і присяжні зазвичай є на стороні свідка. Збережіть цей висновок для заключної промови, коли Ви будете говорити про показання свідка.

Питання, у яких свідка просять погодитись з висновком зазвичай починаються з “отже”, “таким чином” і “іншими словами”. Це сигнал, що Ви збираєтесь запропонувати свідкові погодитись з висновком. Замість цього, просто зупинитесь. Не ставте це одне питання занадто багато разів; перейдіть до іншого. Пізніше, під час заключної промови поставте це питання як риторичне питання і надайте відповідь на нього самі, так, як Вам це необхідно.

6. Секрети перехресного допиту

При плануванні будь-якого перехресного допиту необхідно пам’ятати декілька порад. Для кожного свідка повинен бути контрольний список питань.

- Сприятливі факти з прямого допиту
- Сприятливі факти, які ще не згадувалися
- Що повинен визнавати свідок
- Що може визнавати свідок
- Ставлення під сумнів сприйняття свідка
- Ставлення під сумнів спогадів свідка
- Ставлення під сумнів здатності свідка спілкуватися
- Критикування поведінки свідка
- “Неозброєний” перехресний допит

Сприятливі факти з прямого допиту

По-перше, розгляньте можливість повторити сприятливі факти з прямого допиту. Дуже рідко прямий допит не висвітлює деякі факти, які допомагають тому, хто веде перехресний допит. Змусивши свідка повторити ці сприятливі факти, Ви виділите їх для присяжних, які краще запам’ятають факти, тому що Ви їх повторили. Це не означає, що Ви повинні повторити весь прямий допит, це є розповсюдженою та серйозною помилкою. Замість цього, відмітьте окремі факти, що виклав свідок протягом прямого допиту, які стануть Вам у пригоді, та змусьте свідка знову визнати ці факти протягом перехресного допиту.

Приклад:

Свідок дав показання, що вона бачила автомобільну аварію протягом грози ввечері з відстані близько 30 метрів. Можна повторити ці ж самі факти протягом перехресного допиту, щоб посіяти сумнів у її здатності бачити реальні деталі аварії.

П.: Пані Девіс, аварія трапилася близько 21-00?

В.: Так.

П.: На вулиці було темно?

В.: Ну, сонце вже зайшло.
П.: Це вже був вечір?
В.: Так.
П.: Машини вже ввімкнули фари?
В.: Так.
П.: А також йшов дощ?
В.: Так.
П.: Сильний дощ, чи не так?
В.: Він падав досить швидко, так.
П.: Та Ви були на відстані приблизно 30 метрів від місця події, вірно?
В.: Саме так.

Зараз зупиниться. Не намагайтесь змусити свідка визнати, що вона була занадто далеко, щоб чітко роздивитися, що сталося. Тільки що свідок визнав факти, які призводять до такого висновку. Залиште цей висновок до заключної промови.

Сприятливі факти, які ще не згадувалися

По-друге, поміркуйте, які сприятливі для Вас факти можуть надати свідки, але про які вони не казали протягом прямого допиту. Часто той, хто проводить прямий допит, як правило, не детально розпитує свідка, якщо такі деталі не можуть допомогти у відстоюванні своєї позиції. Для того, хто веде перехресний допит, це може слугувати сигналом, щоб вдатися до деталей.

Приклад:

Свідок давав показання, що він був присутнім на зборах декількох робітників його компанії. Протягом прямого допиту свідок свідчив, що такі збори відбулися, але не розповідав про розмови або будь-які записи, що велися про збори. Протягом перехресного допиту можна з'ясувати, про що саме йшлося на зборах.

П.: Пан Вілкінс, протокол зборів був підготовлений, так?

В.: Так.

П.: Це означає, що у Вашої компанії є список присутніх, виступаючих та короткий виклад виступів?

В.: Так.

П.: Одним з тих, хто був на зборах був Чарльз Кроув?

В.: Так.

П.: Пан Кроув виступав на цих зборах?

В.: Так.

П.: Та протягом зборів пан Кроув сказав: “Ми можемо потрапити в халепу з контролюючими органами, якщо ми намагатимемося це зробити”, правда?

В.: Він сказав щось таке.

Що повинен визнати свідок

По-третє, майте на увазі те, що повинен визнати свідок. Коли свідка допитують або він надає показання, існують письмові записи – рапорт, письмова заява, протокол питань та відповідей – в яких містяться попередні заяви свідка. Якщо Ви просите свідків визнати у суді факти, які вони вже визнавали у попередніх свідченнях, це є дуже продуктивним джерелом додаткових сприятливих фактів. Якщо свідок не визнає такі факти, Ви завжди можете використовувати попередні заяви для дискредитації свідка.

Приклад:

Свідок робить заяву слідчому, що він “не впевнений” що зможе впізнати того, хто його пограбував, тому що “все сталося дуже швидко” та що було “досить темно”. Заява свідка зафіксована в рапорті слідчого. Протягом перехресного допиту Ви можете просто попросити свідка визнати ці факти, знаючи, що Ви можете дискредитувати свідка за допомогою його попередніх заяв, якщо він буде давати інші свідчення. Ви можете також перед проведенням перехресного допиту по цим фактам нагадати свідку, що у Вас є заяви слідчого та Ви знаєте, що там написано. Все це робить більш вірогідним, що свідок не буде оскаржувати ці факти.

П.: Пан Лопез, через два дні після пограбування Ви розмовляли зі слідчим стосовно пограбування?

В.: Так.

П.: Це був пан Тейлор?

В.: Я думаю, що так.

П.: Та він робив нотатки про що Ви йому казали?

В.: Здається, що так.

П.: Пан Лопез, пограбування було швидким, вірно?

В.: Так.

П.: І воно сталося, коли було темно, правильно?

В.: Так.

П.: Та Ви сказали пану Тейлору, що Ви не впевнені, що зможете опізнати грабіжника, так?

В.: Так.

Що може визнавати свідок

По-четверте, врахуйте, що може визнавати свідок. Пам'ятайте, що присяжні мають своє відношення, як зазвичай трапляються прості речі, та будуть гадати, що подія, на якій базується судовий процес, сталася саме так. Коротше кажучи, подія трапилися саме так, як звичайно трапляються речі. Ви можете скористатися цим на свою користь протягом перехресного допиту. Попросіть свідків погодитися, що щось трапляється у такий спосіб, як це зазвичай трапляється. Якщо свідок не погодиться, присяжні будуть відноситися до нього з недовірою. Типова ситуація, коли застосування такої техніки є корисним, є, коли свідок події не очікував на цю подію та не приділяв їй особливої уваги.

Приклад:

П.: Ви проходитье повз квартал, де сталася автомобільна аварія, на та з роботи кожного дня, вірно?

В.: Так.

П.: Практично кожного дня нічого незвичайного не трапляється під час Вашого маршруту на та з роботи, так?

В.: Вірно.

П.: Ви не очікували, що з Вами трапиться що-небудь незвичайне, чи не так?

В.: Ні.

П.: Та Ви не очікували, що в цей день трапиться зіткнення двох автівок, так?

В.: Ні.

Ось тут зупиниться. Ви встановили, що свідок не приділяв особливої уваги оточуючим обставинам. Не задавайте наступного питання: “Таким чином, Ви не

приділяли уваги, чи не так?” Це той аргумент, який Ви хочете залишити для заключної промови.

Після отримання сприятливих фактів визначте, як Ви будете ставити під сумнів показання свідка. Перехресний допит часто викриває недоліки сприйняття, пам'яті та навиків спілкування у очевидців. Такий перехресний допит, що є найбільш частим інструментом для очевидців, ставить під сумнів або критикує вірогідність спостережень свідків. Як завжди, Ваше відношення є важливою частиною перехресного допиту. Воно показує присяжним, як Ви сприймаєте показання свідків, та що у цьому зв'язку повинні відчувати присяжні.

Ставлення під сумнів сприйняття свідка

По-перше, поставте під сумнів сприйняття свідка. Перехресний допит може виявити слабкості та недоліки у здатності свідка точно сприймати подію. Наприклад, якщо свідок не одягав окуляри, які були прописані лікарем, або були умови, які негативно впливали на його зір, такі факти повинні бути оприлюднені.

Приклад:

- П.: Міс Абрахам, Ви носите окуляри, чи не так?
В.: Інколи.
П.: Але Ви не були в них в момент, коли Ви побачили зіткнення, вірно?
В.: Ні, я саме йшла до своєї машини.
П.: Ваші окуляри від короткозорості?
В.: Так.
П.: Це означає, що Ви не здатні бачити предмети на певній відстані?
В.: Я можу їх бачити. Просто в окулярах я бачу їх краще.
П.: Умовами Вашого посвідчення водія є водіння в окулярах, що прописав лікар. Це правильно?
В.: Так.
П.: Ви носите окуляри, коли дивитися телевізор?
В.: Так.
П.: Ви носите окуляри, коли дивитися кіно?
В.: Так.
П.: Окуляри є особливо важливими у темряві, чи не так?
В.: Так.
П.: А зіткнення трапилося о 21-00 ввечері?
В.: Саме так.

Якщо свідок був на значній відстані від події, це завжди треба вказувати.

Приклад:

- П.: Ви бачили чоловіка на відстані близько половини кварталу?
В.: Приблизно.
П.: Та з такої відстані Вам здається, що в нього був ніж у руці?
В.: Було схоже на ніж.
П.: Пан Томпсон, в цьому місті 8 кварталів складають 1 милю, це так?
В.: Приблизно так.
П.: Тобто, кожний квартал тягнеться на 1/8 милі?
В.: Так.
П.: Тобто, довжина кожного кварталу – 220 ярдів?
В.: Здається вірним.
П.: Тобто половина кварталу – це 110 ярдів?

В.: Так.

П.: Чоловік, якого Ви бачили був на відстані 110 ярдів?

В.: Так.

П.: Це більше, ніж довжина футбольного поля. Чи не так?

В.: Так.

Якщо подія відбувалася швидко, також дуже важливо вказувати це.

Приклад:

Свідок заявив, що він оцінює швидкість автомобіля на рівні 50-60 миль на годину. Перехресний допит покаже, що у свідка було дуже мало часу розгледіти автомобіль та точно оцінити його швидкість.

П.: Машина, яку Ви бачили на перехресті – вона рухалася із сходу на захід?

В.: Так.

П.: А Ви в той момент дивилися на північ?

В.: Так.

П.: Ви були на відстані приблизно 30 метрів від перехрестя?

В.: Приблизно так.

П.: Пан Брайсон, чи є офісні центри на кожному куті перехрестя?

В.: Так.

П.: Ви бачили машину тільки коли вона проїхала один офісний центр та поки вона не досягла наступного офісного центру на іншому боці перехрестя, чи не так?

В.: Це так.

П.: Ви бачили цю машину одну або дві секунди, вірно?

В.: Я не впевнений, але може бути.

Якщо потрібне впізнання, доказати, що свідок мав лише коротку можливість бачити обличчя людини часто є критичним. Це розповсюджений перехресний допит у кримінальних справах, де основним є впізнання.

Приклад:

П.: Ви не розуміли, що коїться пограбування, поки самі не зайшли у банк, так?

В.: Вірно.

П.: Потім Ви побачили біля віконця касира чоловіка з пістолетом?

В.: Так.

П.: Чоловік стояв до Вас спиною, так?

В.: Так.

П.: Потім він забрав гроші у касира та поклав до сумки?

В.: Так.

П.: Потім цей чоловік позадкував від віконця касира, так?

В.: Так.

П.: Потім чоловік повернувся та вибіг за двері?

В.: Так.

П.: Він біг швидко?

В.: Достатньо швидко.

П.: Ви бачили його обличчя тільки коли він розвернувся та вибіг?

В.: Так.

П.: І це тривало одну-дві секунди, вірно?

В.: Приблизно так.

Приклад:

П.: Пан Гінсберг, Ви сиділи на зупинці автобусу на південно-східному куті вулиць Мейн та Дівіжн, очікуючи на автобус, коли сталася стрілянина?

В.: Так.

П.: Що Ви робили до того, як почули постріли?

В.: Я роздивлявся рекламні оголошення на стінах автобусної зупинки.

П.: Ви почали дивитися по сторонах, коли почули постріли?

В.: Так.

П.: Тому що Ви не знали, з якої сторони лунають постріли?

В.: Так.

П.: А вже потім Ви побачили двох хлопців, що пробігли поряд з Вами по вулиці Мейн?

В.: Так.

П.: Потім вони побігли на захід по вулиці Дівіжн, так?

В.: Вірно.

П.: Ви бачили, як вони перетинали вулицю Мейн?

В.: Так.

П.: Та бігли на захід по вулиці Дівіжн?

В.: Так.

П.: Коли хлопці перетинали вулицю Мейн та бігли на захід по вулиці Дівіжн, вони від Вас втікали, чи не так?

В.: Так.

П.: Та протягом цього часу Ви бачили цих двох хлопців зі спини?

В.: Так.

Якщо умови освітлення були погані, завжди наголошуйте на цьому.

Приклад:

Потерпілий опізнав обвинуваченого, який пограбував його на вулиці.

П.: Пан Андерсон, Ви кажете, що на вулиці, де Вас було пограбовано, було світло, так?

В.: Так.

П.: Світ був з вуличних ліхтарів?

В.: Так.

П.: Ці вуличні ліхтарі були вздовж вулиці Мепл?

В.: Так.

П.: На Вашій вулиці ліхтарів не було, вірно?

В.: Ні.

П.: Протягом пограбування Ви рухалися в напрямку вулиці Мепл?

В.: Так.

П.: До ліхтарів?

В.: Так.

П.: Грабіжник був перед Вами?

В.: Так.

П.: Він стояв спиною до вуличних ліхтарів?

В.: Так.

На цьому зупиниться. Ви встановили, що світло не освітлювало обличчя грабіжника. Не задавайте це одне питання багато разів: “Таким чином, Ви не могли бачити обличчя грабіжника, вірно?”, тому що свідок надасть невідповідну відповідь. Натомість, зробіть цей висновок у своїй заключній промові.

Приклад:

Свідок опізнав обвинуваченого як особу, яка бігла по вулиці після пострілів.

П.: Пан Джексон, Ви сиділи на веранді Вашого будинку, коли почули гучні голоси?

В.: Так.

П.: Це було приблизно о 23-00?

В.: Приблизно так.

П.: Було темно?

В.: Так, але на веранді горів світ.

П.: Це світло на веранді було світлом, що Ви використовували для читання?

В.: Так.

П.: Світло було на стіні біля вхідної двері?

В.: Так.

П.: Та Ви сиділи під цим джерелом світла?

В.: Приблизно так.

П.: Та Ви читали вечірню газету?

В.: Так.

П.: Коли Ви почули гучні голоси, Ви сказали, що вони звучали як сварка?

В.: Так.

П.: Але Ви не могли розрізнити окремі слова?

В.: Ні, голоси були занадто далеко.

П.: Через декілька секунд Ви почули постріл?

В.: Цей звук був схожий на постріл, але я не був впевнений.

П.: А потім Ви побачили чоловіка, який біг через вулицю?

В.: Так.

П.: Та він був за три будинки від Вас?

В.: Так.

Якщо були перешкоди для чіткого бачення свідком подій, це є важливим.

Приклад:

Офіцер поліції свідчить, що він бачив, як неповнолітній покував пляшку алкоголю в винному магазині.

П.: Офіцер Джонс, Ви слідкували за тим, що відбувається у винному магазині, з вулиці, так?

В.: Правильно.

П.: Насправді, Ви слідкували за винним магазином з протилежного боку вулиці?

В.: Правильно.

П.: Ця вулиця, вулиця Мейн, є досить жвавою, чи не так?

В.: Може бути завантаженою.

П.: Ви спостерігали за винним магазином приблизно о 17-30, так?

В.: Так.

П.: Це є часом вечірніх пробок, так?

В.: Звичайно.

П.: Коли по вулиці їхала машина, легкова або вантажна, вона заважала Вам бачити винний магазин, правда?

В.: Мабуть, на секунду чи дві.

П.: Давайте поговоримо про магазин. На стороні магазину, що виходить на вулицю, є скляні вітрини, правильно?

В.: Так.

П.: Та Ви дивилися скрізь ці скляні вітрини?
В.: Так.
П.: На вікнах були будь-які плакати?
В.: Деякі.
П.: У вікнах були будь-які деколі?
В.: Деякі.
П.: Та у вітрині були мигаючі неонові рекламні плакати пива, чи не так?
В.: Так.

Якщо свідок був зайнятий іншими речами, це також часто є важливим.

Приклад:

П.: Чоловік, який зайшов до крамниці, відразу промовив: “Це пограбування, віддайте гроші”, так?

В.: Так.

П.: Тоді Ви підняли голову та він був прямо перед прилавком біля Вас?

В.: Так.

П.: Та Ви бачили, що в нього є зброя?

В.: Вона в нього звичайно була.

П.: Природно, Ви хвилювалися з приводу наявності зброї?

В.: Звичайно.

П.: Він наказав Вам взяти гроші, так?

В.: Так.

П.: Та Ви взяли гроші, так?

В.: Так. Нас так навчали.

П.: Поки Ви діставали гроші, Ви дивилися у касовий апарат, так?

В.: Так.

П.: Але Ви все ж таки хвилювалися стосовно зброї, правда?

В.: Так.

П.: Ви постійно дивилися, як поводить себе зброя?

В.: Так.

П.: Ця зброя була направлена на Вас, прямо над прилавком, так?

В.: Так.

П.: Опишіть зброю.

В.: Вона здавалася великою, це був револьвер, він був зроблений з темного металу.

П.: А ручка?

В.: Вона була зроблена з дерева, з коричневого дерева.

П.: Та куди б Ви не рухалися, зброя слідкувала за Вами?

В.: Так.

П.: А потім чоловік схватив гроші, що Ви йому дали, повернувся та вибіг, правильно?

В.: Так.

В цих прикладах перехресний допит поставив під питання здатність свідка спостерігати за подіями, демонструючи обмежену здатність для спостереження. Такий перехресний допит, вірогідно, є найбільш типовим, що використовується у судових процесах.

Ставлення під сумнів спогадів свідка

По-друге, ставте під сумнів спогади свідка. Якщо є причини, чому спогади свідка є сумнівними, Ви повинні це висвітлити. Загальним підходом буде продемонструвати, що ця подія є звичайною, що не повинна відзначатися у пам'яті свідка.

Приклад:

П.: Офіцер Вілсон, як співробітник відділу по боротьбі з наркотиками Ви часто проводите арешти, чи не так?

В.: На жаль, це правда.

П.: Ця справа стосувалася марихуани?

В.: Так.

П.: Ви проводили арешт в публічному парку?

В.: Так.

П.: Цей арешт проводився майже рік тому?

В.: Так.

П.: Ви заарештовували інших осіб протягом останнього року?

В.: Звичайно.

П.: Скільки?

В.: Напевно, приблизно трьох на тиждень.

П.: За минулий рік це складає приблизно 150 арештів?

В.: Так.

П.: Деякі арешти відбувалися у публічних парках?

В.: Так.

П.: Деякі випадки стосувалися марихуани?

В.: Так.

П.: Та багато з цих справ все ще є на розгляді судів, вірно?

В.: Так.

Приклад:

Позивач звернувся з позовом до агента з нерухомості, заявляючи, що він просив агента з нерухомості перевірити щойно придбану квартиру на наявність термітів. Агент з нерухомості свідчить, що така розмова ніколи не відбувалася.

П.: Ви заявляєте, що пан Елісон ніколи не говорив з Вами стосовно перевірки на наявність термітів у будинку?

В.: Це так.

П.: Пан Джонсон, скільки клієнтів по нерухомості Ви зараз маєте?

В.: Це залежить від багатьох причин, але я б сказав приблизно 100.

П.: Скільки клієнтів було у Вас в червні 2005 року?

В.: Приблизно стільки ж.

П.: Ви розмовляєте з всіма клієнтами?

В.: Звичайно.

П.: Та Ви розмовляєте з кожним із клієнтів по декілька разів?

В.: Не зі всіма, але з більшістю.

П.: Ці розмови стосуються деяких загальних тем, так?

В.: Так.

П.: Таких як фінанси та оцінка вартості?

В.: Так.

П.: Бесіди часто стосувалися перевірки будинків?

В.: Так.

П.: Та перевірка на наявність термітів є однією з найчастіших операцій по будинках, чи не так?

В.: Вона часто проводиться. Так.

П.: Ви розмовляли з покупцями про перевірку на наявність термітів десятки разів протягом минулого року, вірно?

В.: Гадаю, що так.

Знову ж таки, це безпечний момент зупинитися. Наступне запитання “Вірогідно, Ви не можете пригадати всіх покупців, з ким Ви обговорювали проведення перевірки на наявність термітів, чи не так?” призведе до невідповідної відповіді або правдоподібного пояснення, що у будь-якому випадку не станеться Вам у пригоді.

Якщо свідок повністю спирається на спогади, висвітлить той факт, що свідок не занотовував подію та не свідчив одразу після події.

Приклад:

Свідком є менеджер квартирної комплексу, який займається питаннями оренди. Вона свідчить, що ніколи усно не погоджувалася робити ремонт у квартирі, як це заявляє позивач.

П.: Скільки квартир у Вашому комплексі?

В.: Близько 150.

П.: Ви несете відповідальність за оренду всіх квартир?

В.: Так.

П.: Ви проводите переговори з усіма орендарями?

В.: Так.

П.: За останні 18 місяців скільки разів Ви вели переговори з орендарями?

В.: Мабуть, близько 200.

П.: Ви розмовляли з міс Розенберг того ж самого дня, коли вона підписала стандартний договір оренди?

В.: Гадаю, що так.

П.: Ви не писали протокол зустрічі та не занотовували свою розмову, так?

В.: Ні.

П.: Ви не записували свою розмову, вірно?

В.: Ні.

Якщо свідок допитувався слідчими або юристами, або зустрічався та обговорював подію з іншими свідками, Ви інколи можете продемонструвати, що на пам'ять свідка та спогади впливали ці зовнішні джерела.

Приклад:

П.: Місіс Хіггінз, зіткнення 1 червня 2005 року сталося, коли Ви були на вулиці та очікували шкільний автобус, який мав привезти Ваших дітей, на автобусній зупинці?

В.: Так.

П.: З Вами очікували декілька інших батьків?

В.: Так, це одна й та ж група, що очікує кожного дня.

П.: Інші батьки, що були там, також бачили зіткнення, вірно?

В.: Так.

П.: З цього моменту Ви обговорювали з іншими батьками, що трапилося того дня?

В.: Ну, інколи ми розмовляли про це.

П.: Про те, що сталося, так?

В.: Так.

П.: Скільки разів Ви обговорювали, що Ви бачили того дня, з іншими батьками?

В.: Мабуть, декілька разів.

П.: А скільки з того моменту, як Ви дізналися, що будете викликані до суду у якості свідка?

В.: Напевно, два чи три рази.

Ставлення під сумнів здатності свідка спілкуватися

По-третє, покажіть слабкості та невідповідності комунікативних здатностей свідка. Деякі свідки мають проблеми з висловлюванням, що вони відчували, та з чітким описом подій. Якщо це так, перехресний допит може виявити такі недоліки.

Приклад:

П.: Пан Массаро, Ви сказали, що швидкість машини була близько 30 миль на годину, це правда?

В.: Так.

П.: Та Ви бачили, як вона рухалась з Вашингтон на площу Джефферсон?

В.: Так.

П.: На відстань одного кварталу?

В.: Так.

П.: Тут, у Чикаго, є вісім блоків на милю, так?

В.: Вірно.

П.: Скільки часу потрібно машині, щоб доїхати один квартал з Вашингтон на площу Джефферсон?

В.: Я б сказав 10 секунд.

П.: Ви впевнені?

В.: Саме так.

В цей момент зупиниться. Ви встановили важливу невідповідність, яку Ви можете пояснити та якою можете скористатися протягом заключної промови. (Якщо машина їде зі швидкістю 30 миль на годину, вона проїде один квартал, 1/8 милі за приблизно 14 секунд. Якщо свідок каже про 10 секунд, це означає, що швидкість, з якою їхав автомобіль, була 45 миль на годину.) Часто свідки “впевнені” в тому, що вони бачили, але деталі, в яких вони теж “впевнені”, є невідповідними.

Критикування поведінки свідка

Четверта група методів направлена на критикування поведінки свідка. Інколи свідки кажуть одне, але діють по-іншому. В такому разі перехресний допит може ефективно висвітлити невідповідну поведінку.

Приклад:

П.: Пан Берд, Ви заявляєте, що секс з міс Вілямз був за її згодою, так?

В.: Так.

П.: Але наступного дня Ви чули, що Вас шукає поліція, це правда?

В.: Ну, я чув, що вони хотіли поговорити зі мною.

П.: Поліція приходила до Вашого будинку та розмовляла з Вашою матір'ю. Вірно?

В.: Мене там не було.

П.: Ви чули про це від матері?

В.: Так.

П.: Але Ви не подзвонили до поліції, так?
В.: Ні.
П.: Та Ви не приходили додому три дні, так?
В.: Ні.
П.: Та Ви не ходили на роботу протягом трьох днів, так?
В.: Ні.
П.: Натомість, Ви провели три дні у будинку друга?
В.: Так.
П.: Та Ви не сказали матері, де Ви, вірно?
В.: Ні.

Приклад:

Обвинувачений, виборний державний службовець, дав показання, що зустріч з лобістом була звичайною, та що там не відбувалося нічого недозволеного.

П.: Ви кажете, що зустріч з паном Стоуном, лобістом, була звичайною зустріччю?

В.: Саме так.

П.: Коли Ви їдете з міста у відрядження, Ви користуєтеся послугами державної туристичної агенції для організації подорожі, так?

В.: Коли це відрядження – так.

П.: Протягом цієї подорожі, коли Ви зустріли пана Стоуна у Лас-Вегасі, Ви не користувалися послугами державної туристичної агенції, чи не так?

В.: Ні.

П.: В офіційних документах не буде згадки про цю подорож, правильно?

В.: Ні, в офіційних документах не буде.

П.: У Вас є мобільний телефон, вірно?

В.: Так.

П.: Витрати на нього відшкодовуються, вірно?

В.: Так.

П.: Протягом подорожі до Лас-Вегасу Ви телефонували пану Стоуну, так?

В.: Так.

П.: Ви не використовували для дзвінка йому свій мобільний телефон, так?

В.: Ні, не використовував.

П.: Та Ви не використовували телефон у готелі для дзвінка йому, так?

В.: Ні.

П.: Ви використовували телефон-автомат для цих дзвінків, це правда?

В.: Так.

“Неозброєний” перехресний допит

Кінець кінцем, що Ви робите, якщо у Вас немає ефективного озброєння для перехресного допиту свідка? Найбільш безпечним методом є просто встати та сказати “Немає питань для перехресного допиту, Ваша честь”. Це безпечний стиль поведінки, який Ви повинні зазвичай застосовувати. Однак завжди треба мати на увазі очікування присяжних. Присяжні очікують, що Ви будете проводити хоч-який перехресний допит будь-якого важливого свідка. То що ж робити в такій ситуації? Адвокати інколи проводять “неозброєний” або “очевидний” перехресний допит.

Приклад:

Свідок, який надає свідчення про репутацію особи, щойно засвідчив, що вона особисто вважає обвинуваченого мирною людиною.

П.: Пані Джонсон, Ви є сусідкою обвинуваченого?

В.: Так, ми живемо в одному кварталі.
П.: Ви також є подругою обвинуваченого?
В.: Не близькою подругою, але ми товаришуємо.
П.: Ви не отримували повістку з викликом до суду сьогодні, чи не так?
В.: Ні.
П.: Вас попросив прийти обвинувачений?
В.: Насправді, його адвокат.
П.: Та Ви погодилися?
В.: Звичайно.
П.: Ви хочете допомогти?
В.: Звичайно.
П.: Пані Джонсон, чи казали Ви поліції те, що кажете сьогодні?
В.: Ні.
П.: Але поліцейський слідчий приходив до Вас додому декілька днів потому, так?
В.: Так.
П.: Він запитував Вас, чи хочете Ви розповісти йому, що Вам відомо про справу та про обвинуваченого, правда?
В.: Він сказав, що він хотів би знати, про що я збираюся давати свідчення.
П.: Але Ви йому не сказали, вірно?
В.: Ні.
П.: І не сказали ніякому іншому поліцейському, так?
В.: Ні.
П.: Та не сказали мені, так?
В.: Ні.
П.: Ви нікому не казали про це у моєму офісі, офісі прокурору штату, правда?
В.: Ні.
П.: Але Ви сказали адвокату захисту, вірно?
В.: Ні.
П.: І більше нікому?
В.: Тільки адвокату захисту.

7. Дискредитація

Часто дискредитація свідка шляхом демонстрування прихильності, інтересу або мотиву відбувається, коли сторона, що уклала угоду із правоохоронними органами, стає свідком у справі, де обвинуваченими є колишні співучасники. Найчастіше відбувається ситуація, коли співучасник у цивільній або кримінальній справі домовляється з обвинуваченим і пізніше викликається як свідок з боку обвинуваченого. У цій ситуації інші обвинувачені теж хочуть укласти угоду про примирення або угоду про визнання винуватості.

Приклад (Угода про визнання винуватості):

П.: Пан Джонсон, Ви були співучасником в цій справі, чи не так?
В.: Так.
П.: Звинувачення у озброєному розбої?
В.: Так.
П.: Насправді, відразу після Вашого арешту Ви сказали поліції, що Ви не скоювали ніякого озброєного розбою, вірно?
В.: Так.
П.: Але потім все змінилося, правда?
В.: Я не розумію.

П.: Ви уклали угоду з прокурором, так?

В.: Ми уклали угоду про визнання винуватості.

П.: Частиною цієї угоди було, що Ви будете свідчити, якщо Вас буде викликано в якості свідка прокурором. Вірно?

В.: Це було частиною угоди.

П.: Та за те, що Ви будете свідчити, прокурор не буди висувати обвинувачення в озброєному розбої, так?

В.: Так, але обвинувачення у грабежі залишаються.

П.: Перед тим на Вас чекав вирок щонайменше 10 років тюремного ув'язнення за обвинуваченням у озброєному розбої, так?

В.: Щось біля цього.

П.: Тепер, коли звинувачення в озброєному розбої були відкинуті та перекваліфіковані на простий грабіж, Вас очікує всього лише один рік ув'язнення, правда?

В.: Так.

V. МАТЕРІАЛИ СТОСОВНО НАДАННЯ СВДЧЕНЬ

СТІВ ВАЙНБЕРГ БАЧИТИ – ОЗНАЧАЄ ВІРИТИ

На підставі експерименту за експериментом, Гарі Уеллс переконався в тому, що свідчення очевидців є ненадійними і призводять до хибних засуджень. Чому судова система не сприйняла його рекомендацій?

В суботній вечір у липні 1984 року Дженніфер Томпсон, 22-річна студентка-відмінниця коледжу Елон у місті Елон, штат Північна Кароліна, повернулася до свого мешкання після вечірки. Томпсон недобре себе почувала і лягла спати. Її бой-френд пішов десь близько одинадцяті. Приблизно через чотири години Томпсон прокинулася, відчувши на собі вагу чоловіка. Він приставив ножа їй до шиї. Від нього тхнуло алкоголем і цигарками. Томпсон закричала. “Стули пельку, бо заріжу”, погрозив чоловік.

Перед зґвалтуванням, під час нього і після нього Томпсон примусила себе вивчати риси його обличчя, щоб збільшити свої шанси упізнати його потім. Вона відмітила для себе його коротко стрижене волосся, його маленькі мигдалевидні очі, його високі, широкі вилиці, його маленькі вусики.

Коли зґвалтування було вже позаду, Томпсон виманила чоловіка до кухні, пообіцявши налити випити їм обом, і цим ненадовго відвернула його увагу. Томпсон вибігла через двері до сусіднього будинку. Сусіди зателефонували до поліції. Пізніше Томпсон довідається, що того вечора її нападник увірвався у домівку на відстані менш ніж милі від її квартири і зґвалтував ще іншу жінку.

Томпсон попрацювала з детективом Майком Голдіном над словесним портретом гвалтівника. “Рот вийшов не зовсім вдало”, згадувала вона пізніше, “і вуха надто сильно стирчали, але це було схоже на картинку у моїй голові”. Друга жертва зґвалтування, Мері Рейнолдс (це не справжнє ім’я), не була впевнена, що зможе упізнати нападника. Один факт був очевидним: він був чорношкірим чоловіком, який гвалтує білих жінок у маленькому місті зі спадщиною складних міжрасових стосунків.

Через два дні після поширення словесного портрету поліція звернулася до Томпсон із проханням повернутися до відділку. Голдін і два інших детективи сиділи з нею. Перед нею поставили добірку з шести фотографій. Детективи попередили, що гвалтівника у цій добірці може не бути.

“Я припустила, що в них має бути підозрюваний”, розповідала Томпсон пізніше. Інакше для чого ще вони її покликали? “Усе, що я мала зробити, це вибрати його з-поміж інших. А якщо я не зможу цього зробити, він що – залишиться на свободі? Може, він мене знайде?” Чотири знімки Томпсон відкинула без трудно. З тих двох, що залишилися, один “з такою силою нагадав мені, як той чоловік займався зі мною оральним сексом, що мене ледь не вирвало прямо там”.

Вона вказала на те фото. “Так. Це той самий. Я гадаю, це той парубок”.

Один з детективів спитав: “Ви гадаєте, це той парубок?”.

Томпсон відповіла: “Це він”.

Інший детектив спитав? “Ви певні?”.

Вона відповіла: “так”.

Через хвилину Томпсон спитала: “Я правильно все зробила?”

Один з детективів відповів: “Ви чудово справилися, міс Томпсон”.

Усе це зайняло п’ять хвилин.

Через 11 днів після зґвалтування Томпсон знову пішла до відділку, щоб побачити лінійку з семи чоловіків, пред’явлених для упізнання. Жодної перегородки

між нею і підозрюваними не було. Чоловіки у групі могли її бачити і чути. Детективи сказали Томпсон, що вона не повинна відчувати жодного тиску щодо упізнання когось з семи, але вона все ж таки відчувала тиск. Томпсон пригадувала, що подумала: “Якщо він тут, він тепер знає, як я виглядаю при світлі дня”. “Він знав тепер моє прізвище. Якщо він тут, я не маю права все зіпсувати”. Вона не хотіла зустрічатися поглядами з цими чоловіками, коли вони один за одним робили крок уперед. Але вона мусила. Томпсон дійшла висновку, що її гвалтівником міг бути номер четвертий чи номер п'ятий.

Вона знову почула їхні голоси. Голос номера п'ятого був лункий. Вона примусила себе подивитися на нього. Його тіло було “довгим і худим”. В нього були “невеликі вусики”. Його очі дивилися “холодно”. Томпсон вибрала номера п'ятого. В коридорі вона запитала у Голдіна, як вона справилася. Він відповів: “Ми подумали, що це може бути він. Це той самий, якого ви вибрали на фото”. Томпсон відчула задоволення. “Ми його впіймали”, подумала вона.

Його прізвище було Роналд Коттон. Він опинився у добірці фотографій та потім у групі осіб, пред'явлених для упізнання, через словесний портрет. Йому виповнилося двадцять два роки, він полишив школу після дев'ятого класу, працював у ресторані, його упізнав за словесним портретом директор ресторану. Коттон вже затримувався раніше за підозрою у зламі і проникненні з наміром згвалтування - затриманні, як він наполягав, через непорозуміння, а не з причини насильницького сексуального діяння.

Коли Коттон дізнався, що поліція його розшукує, він добровільно прийшов до відділку. Він розмовляв з детективами у відсутності адвоката, і розповів про те, що він вважав надійним алібі, але пізніше зрозумів, що він переплутав ночі. В результаті, поліція більше не слухала його пояснень, і він сидів у в'язниці округу, не маючи можливості зібрати достатньо коштів для звільнення під заставу.

Коли Томпсон готувалася свідчити на судовому процесі по справі Коттона, призначеному на січень 1985 р., вона дізналася, що Мері Рейнолдс не упізнала Коттона під час пред'явлення для упізнання. Натомість, вона упізнала одного з чоловіків, яких поліція залучила до лінійки як “заповнювача”. Замість того, щоб замислитися, чи вона не помилилася, вона відчула ще більшу рішучість. На суді, коли її запитали, чи може вона упізнати свого гвалтівника, Томпсон вказала на Коттона. Вона звернула увагу на його обличчя без виразу, “якби йому було зовсім байдуже, що він зробив зі мною”.

Захисник Коттона зробив наголос на відсутності фізичних доказів. Чи визнають присяжні Коттона винним, спитав він, на підставі виключно свідчень потерпілої? Адже Томпсон нічого не сказала про відмітні позначки, такі як шрами Коттона. Захист хотів представити свідчення експерта про примхи пам'яті, особливо під час та після травматичної події. Суддя відмовив у цьому. Журі присяжних обговорювало питання протягом чотирьох годин, перш ніж визнати Коттона винним. Його було засуджено до довічного ув'язнення плюс п'ятдесят років.

Десь через три місяці по тому, як він опинився у камері, Коттон помітив нового в'язня, якого вели до камери. Він виглядав дивовижно схожим на словесний портрет чоловіка, який згвалтував Томпсон. Звернувшись до цього в'язня, Коттон спитав, звідки він. Берлінгтон, відповів новий в'язень, через одне місто від Елона. Вони назвали одне одному свої прізвища: Рон Коттон, Боббі Пул. Незабаром Коттон дізнався, що злочин, за який Пул опинився у в'язниці, - згвалтування. Їхня зовнішня схожість призвела до того, що деякі тюремні наглядачі та в'язні плутали їх між собою.

Коли Коттон перебував вже другий рік у в'язниці, він виграв новий судовий процес по своїй справі у Верховному суді штату Північна Кароліна. Судді ухвалили, що адвокату Коттона повинні були дозволити розповісти присяжним про те, що

Рейнолдс не впізнала обвинуваченого. Проте, надії Коттона було зруйновано, коли за кілька місяців до суду прокурор обвинуватив його у зґвалтуванні Рейнолдс; три роки по тому, як Рейнолдс не впізнала Коттона, вона сказала, що вона його впізнала, але була надто залякана під час пред'явлення для упізнання, щоб про це заявити. Під час нового процесу два злочини було поєднано в одну справу.

Після свідчень Томпсон і Рейнолдс суддя видалив присяжних із залу суду, щоб вислухати доводи стосовно того, чи дозволити захисту допитати Пула в присутності присяжних. Поки присяжні чекали поза залом суду, адвокат Коттона запитав Пула, чи він зґвалтував Томпсон і Рейнолдс. Пул усе заперечував. Інший в'язень поставив це заперечення під сумнів, засвідчивши, що Пул йому розповідав, що це він зґвалтував цих жінок. Адвокат Коттона, усе ще у відсутності присяжних, вказав на те, що в Пула кров типу А – така ж, як та, що знайшли на місці зґвалтування Рейнолдс. Коттон має кров типу О. Тим не менш, суддя вирішив, що докази проти Пула надто хиткі, щоб їх слухали присяжні.

Томпсон побачила Коттона і Пула в залі суду, але коли її запитали, чи міг гвалтівником бути Пул, вона відповіла негативно. Пізніше вона згадувала, що була обурена тим, що адвокати Коттона “намагатимуться вказати на когось іншого, використовуючи для цього тюремного інформатора, не більше і не менше. В мене не було ніколи найменшого сумніву, що саме Роналд Коттон – той чоловік, котрий мене зґвалтував”. Присяжні радилися близько години, перш ніж знову визнати Коттона винним.

Томпсон доклала усіх зусиль, щоб нормально жити далі. Дуже довго їй було важко ставитися з довірою до чоловіків. Врешті-решт вона вийшла заміж, і у 1989 році дізналася, що вона вагітна трійнею. Однак, спогади про зґвалтування надалі переслідували її. Намагаючись заснути, вона у думках бачила перед собою обличчя Коттона. Вона бажала йому померти у в'язниці.

Потім у березні 1995 року детектив Голдін разом з прокурором відвідали Томпсон і її чоловіка вдома. Голдін сповістив їй новину, яка, він розумів, її засмутить. Нова команда адвокатів взялася за справу Коттона і організувала проведення аналізу ДНК на основі речових доказів, які ще зберігалися в поліції. Жодна з речей не містила ДНК Коттона, але не було там і ДНК жодного іншого чоловіка. Цей результат не був доказом невинуватості. Наступним кроком, сповістили адвокати Коттона, буде дослідження матеріалів аналізів після зґвалтування у лікарні, куди Томпсон привезли після нападу. Але зразок крові Томпсон у цих матеріалах виявився зіпсованим.

Голдін сказав Томпсон, що вона може добровільно надати зразок крові, інакше вона, можливо, отримає наказ суду зробити це пізніше. “Чому я маю знову через усе це проходити?”, спитала Томпсон, як вона згадує. “Це ж я, здається, потерпіла”. Сподіваючись заспокоїти її, Голдін сказав: “Бачите, ми усі знаємо, що це нічого не змінить. Це просто остання спроба. Роналд Коттон залишиться у в'язниці. Але вони можуть тягнути далі цю справу”. Томпсон вирішила підкоритися, сподіваючись, що нарешті їй вже ніколи більше не доведеться чути прізвище Коттон.

Але не так сталося, як гадалося. У червні 1995 року під час наступного раунду тестів виявилось, що у матеріалах аналізів Дженніфер Томпсон після зґвалтування у лікарні матеріалів ДНК недостатньо, але у матеріалах аналізів Мері Рейнолдс після зґвалтування було знайдено ДНК Боббі Пула. Коли йому було пред'явлено цей доказ, Пул зізнався у скоєнні обох зґвалтувань.

Коттон був присутній на короткому судовому слуханні і вийшов звідти вільною людиною після 11 років ув'язнення.

Томпсон, буцімто ідеальний свідок, помилилася. Вона вибрала не того чоловіка. Вона не змогла упізнати свого нападника.

ВИЗНАННЯ ВИННИМ РОНАЛДА КОТТОНА на підставі хибного упізнання його Дженніфер Томпсон не здивувало Гарі Уеллса, який працював далеко звідти, в університетському містечку в Еймсі, штат Айова.

Коли настав 1995 рік, він уже витратив 21 рік на дослідження непевності упізнання свідками-очевидцями, шукаючи пояснення, чому довіра до таких свідчень є прокляттям системи кримінального судочинства, і розробляючи недорогі методики для зменшення числа помилкових засуджень. Багато присяжних вважають свідчення свідків-очевидців більш переконливими, ніж будь-які інші докази, спираючись на судження в рамках здорового глузду, що “вона там була, мене там не було, хто я такий, щоб ставити під сумнів її упізнання?” Навіть коли захисники піддають свідків з місця злочину перехресному допиту і виявляють суперечності між версією у звіті поліції і версією, викладеною на суді, довіра присяжних до версії свідків-очевидців часто є непохитною. Для Уеллса підвищення точності свідчень свідків є питанням моралі, але також і питанням правопорядку: коли засуджують невинного, справжні гвалтівники і вбивці залишаються на свободі, маючи змогу гвалтувати і вбивати знову і знову.

Хоча людям подобається вважати себе сприйнятливими, Уеллс у своїх дослідженнях виявив, що в кожному з нас всередині сидить така Дженніфер Томпсон, особа з добрими намірами, впевнена в тому, що саме вона бачила, але вона часом помиляється.

Коли свідки опиняються у стресовій ситуації - як жертва згвалтування, наприклад, або як свідок злочину із застосуванням вогнепальної зброї, - шанси правильної ідентифікації не вищі, ніж коли кидають монету.

За останні 40 років Уеллс став найвизначнішим дослідником свідків з місця злочину, у сфері, де багато успішних дослідників. Жодний інший дослідник в цій царині не посідає притаманної Уеллсу комбінації властивостей мислителя, який бачить усю широку картину, лабораторного дослідника та успішного прихильника реформ всередині системи судочинства.

Уеллс здійснив експеримент, який збагатив його дивовижним усвідомленням. Він розробив сценарій, за яким він просив різних осіб пильнувати його сумку. Коли він виходив з кімнати, його співробітник далі хапав сумку, впускав її і знову підіймав, надаючи усім можливість добре його роздивитися, перш ніж він зникне з приміщення. Коли свідкам пред'являли для упізнання лінійку осіб, більшість свідків вказували на іншу людину. Рівень впевненості свідків, ключовий чинник для поліції, прокурорів, суддів та присяжних під час оцінки свідчень, раптом почав здаватися сумнівним як міра точності їхніх свідчень.

Середовище правоохоронців стримано поставилося до таких одержаних даних. Ну й що з того? – відреагували професійні об'єднання прокурорів, поліцейських та суддів. Лабораторні дослідження нічого не варті в реальному житті, де потерпілих та інших очевидців опитують досвідчені поліційні детективи та окружні прокурори.

Деякі люди впевнені. Інші вагаються. Це – людська натура. Звісно, помилки трапляються, але не у більшості випадків, і коли вони мають місце, вони не навмисні. Що можуть усі ці лабораторні дослідження розповісти нам про конкретного свідка у конкретній справі? Нічого.

Уеллс був рішуче налаштований на те, щоб показати правоохоронцям, що свідчення очевидців пов'язані з центром пам'яті у мозку – таємничою сферою, яку вчені усе ще тільки починають розуміти. Найважливішим є те, що Уеллс хотів дати зрозуміти, що психологи здатні надавати рекомендації стосовно вдосконалення системи кримінального судочинства на основі досліджень, рекомендації, що майже напевно дозволять зменшити кількість хибних засуджень.

“Перша річ, яку треба зрозуміти”, пише Уеллс, “це те, що звичайний запобіжний захід – перехресний допит – просто не працює, коли йдеться про свідків-очевидців. ...Перехресний допит призначений для того, щоб відрізнити тих,

хто каже правду, від брехунів, і це є досить ефективний засіб для цього. ... Проте у випадку свідків-очевидців не йдеться про брехню проти правди. ... Очевидці, котрі помиляються, вірять у те, що вони твердять, їхні помилки є добросовісними, і ці помилки пам'яті часто-густо неможливо відрізнити від точної пам'яті”.

ПЕРШИМ ПСИХОЛОГОМ, який поставив під сумнів точність свідчень очевидців, був Х'юго Мюнстерберг. Один з перших гігантів наукової психології, народжений у Пруссії Мюнстерберг був запрошений викладати у Гарварді в 1892 році Вільямом Джеймсом. Мюнстерберг відстоював застосування психологічного усвідомлення у багатьох сферах, включаючи право. Його найбільш спірна книга виявилася також його найбільш довготривалою – “На місці для надання свідчень”, що вийшла з друку у 1908 році. Це була збірка статей з найрізноманітніших питань – від добору присяжних до допитів у поліції. Він переконував, що поліція, прокурори і судді мають з недовірою ставитися до свідчень очевидців.

Мюнстерберг жив ще до настання ери сучасної електроніки, але він був внутрішньо переконаний, що людська пам'ять – це не те ж саме, що магнітофон чи фотокамера, - популярні, але хибні аналогії, на які спираються поліція, прокурори, судді та присяжні. Свідки стверджують під присягою, що вони пам'ятають обличчя з місця злочину; навіть якщо вони помиляються, усі вірять цим свідченням, як усі повірили б Дженніфер Томпсон.

Мюнстерберг зазнав невдачі у своїй кампанії завести психологічну проникливість до залу суду. Проте, через шістьдесят років психолог Елізабет Лофтус доведе справедливість його тверджень. Коли вона працювала над докторською дисертацією у Стенфордському університеті наприкінці шістдесятих, Лофтус зацікавилася працями Мюнстерберга. Викладаючи в університеті штату Вашингтон та інших навчальних закладах, вона зосередила увагу на піддатливості мозкових центрів, особливо на тому, як пам'ять може виявитися напрочуд ненадійною. Процес спостереження чогось та подальшого зберігання образів у мозку та видобування цих образів є надзвичайно складним, на нього впливає безліч чинників. Наприклад, після утвердження точної пам'яті може утворюватися фальшива пам'ять.

Ось приклад досліджень Лофтус над пам'яттю, з очевидними наслідками стосовно випадків хибної впевненості: Вона запропонувала студентам подивитися фільм про нещасний випадок на дорозі. Половина студентів відповіла на запитання “Як швидко білий спортивний автомобіль їхав, коли проїжджав повз stodолу, рухаючись по сільському шляху?”. У фільмі не було жодної stodоли. Близько 20 відсотків студентів сказали, що бачили stodолу. Показавши, як студенти “бачили” щось, чого взагалі не було, Лофтус з'ясувала, як контамінація може вплинути на пам'ять. Потерпілий обирає номер два з лінійки з шести чоловіків, наприклад, тому, що він вже бачив номер два на добірці фотографій. Трапилася контамінація. Саме за допомогою подібних експериментів Лофтус повністю змінила уявлення про свідчення очевидців. Тепер запитання вже було не “Наскільки очевидці заслуговують на довіру?”, а “Які чинники впливають на якість свідчень очевидців?”. Бакхауту не вдалося примусити з повагою ставитися до досліджень з очевидцями. Лофтус це вдалося.

До моменту, коли Уеллс влаштувався на роботу в університеті штату Айова в 1988 році, він вже розробив елегантну, на перший погляд просту систему для своїх досліджень. Він відокремив ті елементи, які поліцейські і прокурори не можуть контролювати (те, що він назвав “оціночними змінними”) від тих, які вони можуть контролювати (“системні змінні”). Прикладом оціночної змінної може бути адекватність освітлення на місці злочину, тривалість злочину або расова та етнічна приналежність потерпілих, свідків та злочинців.

Наприклад, дослідження показали, що ненадійність свідчень очевидців має тенденцію до збільшення, коли позірні злочинці та свідки належать до різних рас. Представники білої раси в меншому ступені заслуговують на довіру, коли намагаються упізнати афроамериканців, а афроамериканці в меншому ступені заслуговують на довіру, коли намагаються упізнати білих. Коли свідки дивляться на зображення білого чоловіка зі зброєю в руках, а поруч знаходиться чоловік-афроамериканець, вони потім мають тенденцію пригадувати, що саме афроамериканець розмахував зброєю. Зважаючи на непропорційно велику кількість афроамериканців серед хибно засуджених, ці висновки з досліджень були важливими. Вони можуть виявитися корисними під час судового розгляду. Але такі дослідження не могли поліпшити точність свідчень очевидців, бо ці елементи була поза можливістю контролю з боку поліції та прокурорів.

Уеллс вирішив зосередити свою увагу на елементах, які піддаються контролю. Він розпочав низку експериментів із залученням кількох свідків, які спостерігали за перебігом інсценізованих злочинів, а потім, після завершення події, ставали перед лінійкою пред'явлених для упізнання та роздивлялися добірки фотографій. Експерименти послідовно раз за разом показували, що багато свідків вказували не на справжнього “злочинця”. Вочевидь, якийсь механізм всередині людського мозку спричиняв ці помилки. Але який саме механізм? Як можна було б його знешкодити?

Ясність почала вимальовуватися, коли Уеллс проводив експерименти з лінійкою пред'явлених для упізнання з шести осіб та добірками фотографій шести осіб, що типово застосовуються поліцією. Сто свідків інсценізованого злочину дивилися на лінійку та на добірку фотографій, до яких був включений буцімто злочинець. П'ятдесят чотири правильно вказали злочинця. Двадцять п'ять помилилися. Двадцять один твердив, що на їхню думку, злочинця серед пред'явлених нема. Потім інша група зі ста осіб спостерігала той самий інсценізований злочин, дивилася на лінійку та на добірку фотографій. Цьогоразу, однак, Уеллс не включив до лінійки та добірки справжнього “злочинця”. Тридцять два свідка правильно не обрали нікого. Майже уся решта свідків обрала непричетну особу, яка була найбільш схожою на “злочинця”.

Що ж відбулося? Уеллс припустив, що коли свідкам пропонують обрати одного з кількох підозрюваних, ці свідки часто роблять відносне судження, упізнаючи того підозрюваного, який виглядає найбільш схожим на злочинця. Навіть якщо злочинець насправді там відсутній. Недосконала пам'ять плюс бажання задовольнити поліцію та прокурорів призводили до хибних упізнань та помилкових засуджень.

З експериментів витікали відкриття за відкриттям, і ці відкриття призвели до рекомендацій: Правоохоронці, яким невідомо, хто скоїв злочин, мають керувати складом живих лінійок та добірок фотографій в такий спосіб, щоб виключити словесні та фізичні підказки, чи то навмисні, чи ненавмисні. Свідкам та потерпілим треба пояснити, що у лінійці чи добірці фотографій може не бути злочинця, і тим самим зменшити тиск, який примушує свідків упізнавати когось, коли в них немає певності. Під час проведення лінійок та огляду добірок свідкам треба представляти по одній особі чи фотографії нараз, тим самим примушуючи їх давати пряму відповідь (так чи ні) стосовно кожного підозрюваного окремо, радше ніж отримувати відносну реакцію свідків (більш ймовірно чи менш ймовірно).

Раніше у своїй кар'єрі Уеллс оприлюднив свої висновки у “Журналі особистості та соціальної психології”, найпрестижнішому виданні у цій галузі. “Якщо йдеться про сміливість”, каже Джеймс М. Дойл, адвокат-захисник, який був співавтором Лофтуса у написанні книжки про свідчення очевидців, “це було як ніби ученя середньої школи надіслав оповідання до журналу “Нью-Йоркер”. ... В

типових випадках, на статті в наукових виданнях посилаються раз чи два інші науковці. Потім про них забувають. Статтю Уеллса про “системні змінні” цитували сотні разів. Цей термін зараз, як “ксерокс” чи “клінекс”, вийшов зі сфери власних іменників, які пишуть з великої літери, у сферу повсякденного вжитку в цій галузі знань. Часто-густо можна зустріти термін “системна змінна” без посилання на його походження. Наче він завжди тут був”.

Популярність Уеллса зростала. Він виступав з лекціями по всій країні. Журналісти посилалися на нього як на авторитет. Адвокати захисту наймали його в якості добре оплачуваного експерта-свідка, - практика, від якої Уеллс поступово відійшов, бо він вирішив, що це не йде на користь довірі до нього з боку правоохоронців. “Метою свідчень експерта не має бути лише породжувати сумніви стосовно винуватості обвинувачуваного у конкретній судовій справі”, каже Уеллс. “Свідчення експерта нічим не сприятиме розв’язанню проблеми хибного упізнання, якщо воно не допомагатиме правовій системі вдосконалювати свої методи збирання доказів”.

Дослідження Уеллса привели його до неспростовного висновку: З причини схильності до помилок у свідченнях очевидців правова система породжувала хибні засудження, яких можна було б уникнути. Уеллс сподівався, що те, про що він дізнався в лабораторії та на практиці, приверне до себе увагу арбітрів вищого рівня – суддів Верховного суду США. Але його дослідження, плюс дослідження Лофтуса та інших, вступили у протиріччя з вирішальним рішенням Верховного суду стосовно упізнання свідками-очевидцями – рішення 1977 року у справі Джон Р. Менсон проти Новелла А. Брасуейта.

У центрі цієї справи були свідчення очевидця – поліцейського штату Коннектикут Джиммі Гловера. 5 травня 1970 року Гловер здійснив секретну купівлю героїну у продавця у мешканні в місті Хартфорд. Гловер розповів, що він бачив продавця ззовні мешкання крізь двері, відкриті приблизно, на 12 – 18 дюймів (30 – 45 сантиметрів). Це сталося о 7.45 вечора. За твердженням Гловера, природне світло з вікна мешкання забезпечувало достатнє освітлення, щоб можна було розгледіти обличчя всередині. Він передав підозрюваному 20 доларів через частково відкриті двері. Двері зачинилися. Незабаром вони знову прочинилися, і підозрюваний вручив Гловеру два мішечки героїну.

Гловер не знав продавця. В управлінні поліції він описав підозрюваного двом своїм колегам. Один з поліцейських дійшов висновку, що його опис відповідає рисам Новелла Брасуейта, і отримав його фотографію в місцевій поліції. 7 травня Гловер знайшов цю фотографію на своєму робочому столі і вирішив, що вона відповідає зовнішності продавця у мешканні. На суді Гловер упізнав у Брасуейті продавця. Сторона обвинувачення так ніколи і не пояснила, чому Брасуейта не було пред’явлено для упізнання у лінійці або чому фотографію не показали Гловеру як частину добірки. Коли Брасуейт свідчив перед судом, він заперечував, що був у мешканні в день продажу, але не зміг послатися на неспростовне алібі. Журі присяжних визнало Брасуейта винним, і він опинився у в’язниці, засуджений до ув’язнення на термін від шести до дев’яти років.

Верховний суд штату Коннектикут відкинув апеляцію Брасуейта, як і федеральний окружний суд. Проте, федеральний апеляційний суд скасував вирок, зазначивши, що відомості про упізнання Гловером по фотографії мали бути усунені з матеріалів процесу як “непотрібні і такі, що є натяком”. Верховний суд США прийняв цю справу до розгляду.

Неможливо стверджувати, чи Брасуейт був винний чи ні. Безперечно одне: сім суддів, що 16 червня 1977 року ухвалили, що вирок Брасуейту має бути поновлений, вважали свідчення Гловера незаплямованими.

Від імені більшості Суддя Гаррі Блекмун зазначив, що “достовірність” (в даному випадку, свідчень Гловера) “є головною опорою для визначення прийнятності свідчення про упізнання”. Чинники для визначення достовірності, згідно з думкою Блекмуна, включають до себе здатність свідка бачити підозрюваного, ступінь уваги свідка, точність опису з самого початку розслідування справи і в подальшому, рівень упевненості, який продемонстрував свідок, коли оглядав свідка після арешту, та тривалість періоду часу між злочином і пізнішими оглядами. Майже усе, що перелічив Блекмун, спростовують результати досліджень Уеллса.

У своїй особистій думці Суддя Тергуд Маршалл (до нього приєднався Суддя Вільям Бреннан) оскаржив більшість у “руйнуванні засобів захисту від хибного упізнання свідком-очевидцем” і “сліпій підтримці засудження обвинуваченого, який, цілком можливо, є невинуватим”. Маршалл продовжував: “Використання єдиної фотографії (або, відповідно, пред’явлення єдиного живого підозрюваного) являє собою, звичайно, серйозну помилку, оскільки настирливо підказує свідкові, що саме ця особа має бути винуватцем. З якої іншої причини поліція обрала б саме цю особу?”

ДО ДЕВ’ЯНОСТИХ РОКІВ БУДЬ-ХТО, стверджуючи, що хибні засудження трапляються надто часто, незмінно натрапляв на скептицизм, і часто навіть на глузування, з боку правоохоронного середовища: “В’язні завжди твердять, що вони невинні”, була стандартна реакція. В міру того, як показники злочинності повзли вверх впродовж сімдесятих та вісімдесятих років, мало хто серед правоохоронців – і навіть ще менше серед людей, обраних на посади, – бажав чути, що вони шлють не тих, кого треба, до в’язниць.

Потім почали відбуватися два споріднених один з одним процеси.

Перший був пов’язаний із застосуванням аналізу ДНК у лабораторіях судової медичної експертизи. Раніше спроби пов’язати генетичний матеріал з конкретним підозрюваним у скоєнні злочину виявлялися невдалими, бо віднесення людської крові до якоїсь групи залишало під підозрою ще дуже багато потенційних кандидатів – може, сотні тисяч у такому місті як Нью-Йорк. Однак, молекули ДНК кожної людини унікальні. Відбитки пальців також унікальні. Але для зіставлення відбитків пальців з місця злочину з відбитками конкретної особи потрібна інтерпретація судово-медичного експерта, особливо коли відбиток змазаний або в інший спосіб зіпсований. Зразки, що містять ДНК, є більш об’єктивними доказами. У багатьох випадках згвалтування, наприклад, зразки ДНК від потерпілого та нападника можна зіставляти, отримавши представлення неспростовного доказу.

Перший випадок виправдання хибно засудженого підозрюваного із застосуванням аналізу ДНК стався у 1989 році, коли Гері Дотсона звільнили з в’язниці в штаті Іллінойс після помилкового засудження за згвалтування. В міру того, як аналіз ДНК ставав усе більш досконалим, поліція, прокурори, адвокати-захисники та судді погодилися, що їхні результати можна вважати дуже точними – може, не бездоганними, але близькими до цього. Коли аналіз генетичного матеріалу з місця злочину у поточних справах свідчив про те, що затримано не ту особу, повсякденна віра у те, що усі винні в’язні проголошують свою невинність, почала слабнути. Далі, коли аналіз збереженого генетичного матеріалу зі старих справ став призводити до скасування вироків, ця повсякденна віра зовсім згасла.

Другий процес був пов’язаний з виникненням “проектів невинуватості” по всій країні. Найбільший Проект невинуватості, започаткований адвокатами Баррі Шеком і Пітером Нойфельдом у 1992 році, спеціалізувався на реабілітації помилково засуджених в’язнів за допомогою аналізу ДНК. Шек порівнював значення аналізу ДНК у системі кримінального судочинства із застосуванням телескопу в

астрономії – “засіб бачити речі такими, якими вони є насправді”. Впродовж останніх 30 років “проекти невинуватості” - зараз їх більш ніж 50 – відіграли суттєву роль у сотнях випадків реабілітації.

За обставин загального сприйняття аналізу ДНК та поширення “проектів невинуватості”, Уеллсу вже було непотрібно спростовувати думку, що він є вченим-дослідником, який відшукує розв’язання “дрібно” проблеми, або академічним науковцем, якого дурять вуличні хитруни.

Джанет Ріно, генеральний прокурор в адміністрації Білла Клінтона, була першою серед правоохоронців національного рівня, хто висловив зацікавленість у роботах Уеллса. Стривожена кількістю помилкових засуджень у місцевих та федеральних судах, про які вона дізнавалася, Ріно у 1996 році запросила Уеллса зробити презентацію у її департаменті. Після цього заходу Уеллс розповів приятелю, що Ріно “запитувала про тестування всліпу, про інструктаж перед пред’явленням для упізнання, про добір осіб для пред’явлення, про використання словесних портретів, про навідні запитання та про застосування процедур упізнання живу або за фотографіями. Вона усе зрозуміла!”

У 1997 році Ріно включила Уеллса до новоствореної Робочої групи з питань свідчень очевидців. Впродовж наступних двох років представники департаментів поліції, прокуратур, адвокатських об’єднань та університетів вели дебати стосовно того, що треба включити до посібника для правоохоронних органів.

Уеллс та його колеги-дослідники були переконані, що вони знають, які вказівки треба надати поліції та прокурорам, щоб зменшити кількість хибних упізнань свідками-очевидцями:

- **Опитувати потерпілих та інших свідків, користуючись нейтральними висловами та загальними запитаннями.**
- **Забезпечувати, щоб офіцеру поліції, який керує пред’явленням лінійки з живих осіб чи добірки фотографій, не була відома особа підозрюваного.**
- **Застосовувати метод послідовного пред’явлення фотографій з досьє.**
- **Попереджати свідка, що злочинець може бути присутній чи відсутній серед осіб, що пред’являються для упізнання.**
- **Добирати для заповнення лінійки осіб, які відповідають опису свідка, але не занадто схожі на підозрюваного.**
- **Знімати на відео усе, що відбувається.**
- **Після того, як свідок зробив свій вибір, невідкладно занотувати рівень впевненості свідка, щоб можна було його порівняти з подальшими свідченнями.**

Усі ці прийоми здавалися Уеллсу та його однодумцям очевидними, але деякі правоохоронці, що входили до складу групи, дотримувалися думки, що навіть термін “керівні вказівки” створить надто вузькі рамки для них. Вони побоювалися, що адвокати-захисники ставитимуть під сумнів методи розслідувань, що не відповідатимуть цим рекомендаціям. Певну частку невдоволення можна було пояснити зіткненням культур. Поліцейські, яка ризикують своїм життям кожного дня, опиралися повчанням професорів щодо того, як їм краще робити їхню роботу. Поліцейські застосовували пред’явлення одночасно цілої лінійки для упізнання з ХІХ сторіччя. Перехід до процедури послідовного пред’явлення здавався їм чимось на кшталт мандрівки до не позначеної на мапі місцевості. Представники поліції у групі чинили особливо сильний опір включенню керівної вказівки щодо проведення пред’явлення лінійки співробітником поліції, якому невідома особа підозрюваного. Чи пан Уеллс гадає, що копам не вистачає чесності, чи що співробітники настільки погано підготовлені, що вони будуть підказувати свідкові?

Прокурори у групі опиралися ще рішучіше, і це здивувало науковців. Адже, міркували Уеллс та його колеги, вони мають санкцію Ріно – найвищого прокурора країни.

На відміну від поліцейських, від яких вимагається лише закінчити середню школу, прокурори усі мають вищу освіту, як мінімум, закінчили факультет права. Можливо, Уеллсу треба було приділити більшу увагу своїм першим дебатам з Меліссою Мургіс, помічником окружного прокурора з Нью-Йорку, яка входила до складу групи. “Я вважаю Вас втіленням диявола”, сказала Мургіс Уеллсу, а він сподівався, що вона жартує.

Незважаючи на суперечки, Уеллса підбадьорювало те, що Ріно очікувала на позитивний результат. В часі засідань він відчував, що представники поліції в певному сенсі змінюють свої позиції. Поліцейські виявляють тенденцію надавати перевагу конкретним процедурам; їхні посібники мають тенденцію бути великими, з намаганням врахувати будь-які несподіванки. Уеллс також зрозумів, що поліцейські усвідомлюють, що багато свідків-очевидців є ненадійними. Поліція кожного дня має справу з хибними упізнаннями – на пред’явленнях лінійок та добірок фотографій. Це такі хибні упізнання, що часто відбуваються ще до того, як прокурори беруться до справ. Поліцейські у залі засідань працювали з Уеллсом, щоб спонукати його трохи послабити його наполягання, щоб співробітники поліції, котрі керують проведенням пред’явлень лінійок та добірок фотографій, не були обізнані щодо особи підозрюваного. Пропозиція Уеллса була розумною, твердили поліцейські, але на її запровадження у життя потрібен час.

У 1999 році Міністерство юстиції поширило “Свідчення свідків-очевидців: Посібник для правоохоронців” серед органів поліції в усіх юрисдикціях США. Незважаючи на усі компроміси, що в ньому містилися, цей документ був неабияким досягненням, перемогою науки над традицією. Врешті-решт, методи зведення до мінімуму помилок свідків-очевидців були викладені у широкодоступному, легкому для сприйняття керівництві. Проте, після багатомісячних дебатів і компромісів, лишалось велике запитання: чи поліція та прокурори насправді змінять свою поведінку?

ЧЕРЕЗ ПІВТОРА РОКУ ПІСЛЯ розповсюдження посібника Генеральний прокурор штату Нью-Джерсі Джон Дж. Фармер-молодший підписав наказ, згідно з яким усім правоохоронним юрисдикціям цього штату приписувалося дотримуватися рекомендацій цього посібника. Фармер зрозумів, зокрема, необхідність сліпого керування пред’явленням добірок фотографій та лінійок живих осіб – вказівка, щодо якої правоохоронці висловлювали найбільше заперечень. Усвідомлюючи чутливий характер цієї рекомендації, Фармер зазначив, що “її мета не полягає в тому, щоб ставити під сумнів досвід, чесність або відданість первинних слідчих, які працюють над справами. Радше, вона є визнанням результатів багаторічних досліджень, які довели, що навіть за умови застосування спеціальних заходів для уникання будь-яких необережних тілесних сигналів чи підказок свідкам, такі жести все ж таки мають місце, коли особа справжнього підозрюваного відома співробітнику, який проводить процедуру упізнання”.

Наказ Фармера був лише першим кроком. Щоб у системі кримінального судочинства штату зменшилася кількість хибних упізнань свідками-очевидцями, потрібна була спільна праця не тільки поліції та прокуратури, але також і суддів. У 2010 році суди Нью-Джерсі започаткували реформи у справі упізнання свідками-очевидцями після затяжної судової справи, пов’язаної з буцімто помилковим засудженням Ларрі Р. Гендерсона. Верховний суд штату звернувся з проханням до Джеффри Голкіна, відставного судді, виконувати обов’язки “розпорядника суду”; він головував впродовж десяти днів на слуханнях, які включали до себе свідчення

Уеллса. Голкін звернувся до генерального прокурора, громадських захисників, які представляли Гендерсона, та інших сторін із закликом співпрацювати одне з одним, щоб остаточні вказівки були якомога більш остаточними. Спираючись у великій мірі на результати досліджень Уеллса, Голкін видав підручник для суддів штату Нью-Джерсі на 88 сторінках, у якому було викладено рекомендації щодо скорочення кількості неприпустимих або оманливих свідчень очевидців.

Незабаром після меморандуму Фармера, Голова Верховного суду штату Північна Кароліна утворив комісію з 31 члена для розгляду питання, чому в такій великій кількості трапляються помилкові засудження. Саме завдяки свідченням Уеллса, на думку Крістін Мумма, виконавчого директора Центру дійсної невинуватості Північної Кароліни, дійшли висновку, що реформа є можливою. “Презентація Гаррі”, розповідає вона, “переконала членів комісії, що необхідно і можливо підвищити надійність засуджень, і кінець-кінцем спричинила одностайну підтримку реформи упізнання свідками-очевидцями”. Точне число поліцейських юрисдикцій у США, які змінили свої практики роботи з очевидцями з моменту публікації посібника, є невідомим. Але за приблизними оцінками, аж до 40 відсотків із загальної кількості - близько 18 000, вже запровадили реформи.

Проте, дослідження Уеллса ще не дали результатів в одній інстанції, де могли б дати найбільший ефект: у Верховному суді Сполучених Штатів. Остання прикрість почала розгортатися 2 листопада 2011 року, коли дев'ять Суддів слухали усні дебати у справі Перрі проти штату Нью-Гемпшир. Суд не видавав ухвал щодо надійності та дійсності упізнання свідками-очевидцями з часів розгляду справи Менсон проти Брасуейта у 1977 році. Уеллс сподівався, що консенсус у питанні про проблематичних свідків-очевидців спонукає суддів Верховного суду переглянути або скасувати свою ухвалу у справі Менсон проти Брасуейта. Але він хвилювався, щоб ця специфічна справа, якщо призведе до перегляду ставлення до свідчень очевидців, не виявилася поганим побудником до реформ, оскільки у ній зачепилися за вузькі технічні юридичні тонкощі.

У 2008 році Беріона Перрі затримали у Нешуа, штат Нью-Гемпшир, за підозрою, що він буцімто намагався проникнути в автомобілі, запарковані біля житлового будинку. Коли поліція зреагувала о третій годині ночі на телефонний дзвінок від мешканки цього будинку, яка помітила, що хтось вештається по стоянці, вони знайшли там Перрі з автомобільними стерео підсилювачами у руках. На землі біля нього лежала металева бита. Перрі розповів поліцейським, що помітив підсилювачі на стоянці і підібрав їх. Один з поліцейських зайшов до будинку, в той час як інший стояв з Перрі на стоянці. Перший поліцейський попросив свідка описати підозрюваного. Свідок вказала на вікно своєї кухні і сказала, що особа, яку вона бачила, коли та вдиралася в автомобіль, стоїть на стоянці поруч з офіцером поліції в уніформі. Прокурор обвинуватив Перрі у крадіжці і злочинному ушкодженні.

До суду Перрі звернувся із клопотанням про усунення з матеріалів справи відомостей про упізнання, з урахуванням того, що йшлося про присутність лише однієї особи на стоянці, а це практично гарантувало, що його упізнають як винуватця. Суддя відмовив у цьому клопотанні, незважаючи на те, що він визнав небезпідставність сумнівів щодо упізнання свідком-очевидцем: стоянка була погано освітленою; Перрі був єдиним афроамериканцем чоловічої статі поблизу; він стояв поруч з офіцером поліції; і свідок не змогла пізніше упізнати Перрі у добірці фотографій.

Перрі було визнано винним у крадіжці, але виправдано за обвинуваченням у злочинному ушкодженні, і Верховний суд штату Нью-Гемпшир підтвердив вирок суду нижчої інстанції. Верховний суд США прийняв до свого провадження цю справу стосовно вузького запитання, чи пункт поправок V та XIV до Конституції

США про належну правову процедуру “вимагав від судді здійснити попередню оцінку надійності упізнання свідком-очевидцем, яке сталося за обставин, що натякали на певну відповідь, і не було організовано поліцією”.

Уеллс був головним автором “висновку друзів суду”, представлених на користь Перрі Американською психологічною асоціацією. Спираючись на прориви у розумінні – свої та своїх колег – за останні десятиріччя, Уеллс у цьому висновку наполягав на тому – чітко, але з певною витонченістю, він сподівався, – що ухвала 1977 року тоді могла бути розсудливою, “але тепер ми знаємо набагато більше”.

11 січня 2012 року Верховний суд відмовив у клопотанні Перрі вісьмома голосами проти одного. Суддя Рут Бейдер Гінзбург так сформулювала висновок більшості, як якби результатів досліджень стосовно свідчень очевидців взагалі ніколи не існувало. Сонія Сотомайор, єдина з суддів, яка є колишнім прокурором, голосувала проти цієї ухвали. У своїй окремій думці вона послалася на працю Уеллса, осуджуючи своїх колег за неспроможність визнати вагомість досліджень, які “поставили під сумнів” прецедент Суду з 1977 року.

“В моєму раціональному внутрішньому розумі”, написав Уеллс після цієї ухвали, “я знав, що навряд чи справа Перрі запропонує якісь значущі розв’язання серйозної проблеми упізнання свідками-очевидцями для нашої правової системи, проблеми, над якою я працював впродовж 35 років. Але мій емоційний настрій, на який впливали пишність і містична атмосфера величного Холу і Залу засідань Верховного суду, дозволив мені утримувати тимчасову ілюзію надії. ... [Поки я перебував у збудженому стані], я ставив собі запитання, чи Верховний суд чекатиме ще 35 років, перш ніж вони знову візьмуться за серйозну проблему доказів, отриманих шляхом упізнання свідками-очевидцями. Хотів би сподіватися, що ні... . Не думаю, що я буду здатний підійматися цими східцями у віці 95 років”.

Серед чотирьох “висновків друзів суду”, представлених на користь Перрі, був і висновок Дженніфер Томпсон.

Перехресний допит свідків – запитання стосовно достовірності їх показань

Помилка свідка-очевидця фігурує у справах половини і більше усіх неправомірно засуджених за скоєння тяжкого злочину осіб. Наприклад, саме помилка свідка-очевидця стала підставою для виправдання засуджених за результатами аналізу ДНК у 75% з 280-ти справ.

Існує чимало причин, з яких свідки-очевидці помиляються, але головна причина полягає у природі пам'яті. Хоча наша пам'ять досить непогано служить нам у повсякденному житті, вона не може працювати як відеокамера, що знімає подію з майже бездоганною точністю. Частина інформації може зовсім не запам'ятатися (не відбитися у пам'яті), а деталі можуть швидко забутися. Найважливіше тут те, що пригадування такої події як злочин – це активний процес відновлення. Відтак, при пригадуванні злочину очевидець підсвідомо відновлює в пам'яті обставини злочину з різних джерел. До таких джерел належить пам'ять очевидця про злочин, а для того, щоб заповнити прогалини у своїй пам'яті, свідок-очевидець мимовільно покладається на свої очікування, ставлення, упередження, знання про аналогічні події та відомості, отримані вже після події (те, про що свідок дізнався після злочину).

Наприклад, у справі про напад з ножем потерпіла змалювала зловмисника людиною з “лютим” виразом на обличчі. Пізніше вона не змогла упізнати його ні на фотографії серед інших, ні в суді, коли він проголошував заяву про визнання своєї вини, оскільки вираз на його обличчі в ті моменти був більш нейтральним і не таким загрозливим. Вочевидь її очікування, ставлення, упередження, знання про аналогічні події змусили її повірити в те, що зловмисник повинен мати лютий вигляд, а отже – це вплинуло на її запам'ятовування зловмисника.

Відомості, отримані після події від правоохоронців, інших свідків-очевидців, ЗМІ та інших осіб, також можуть змінювати те, що запам'ятав свідок про злочин, і завадити свідкові при упізнанні зловмисника. Коли свідок пригадує обставини злочину, він автоматично зводить воєдино всі джерела інформації і створює таке уявлення про злочин, яке загалом виявляється монолітним і послідовним, але може містити неточності.

Крім того, здатності свідка-очевидця упізнати зловмисника чи запам'ятати злочин можуть завадити обставини на місці (напр., зброя, маскування) чи пройдений час. І зрештою, свідка підводить не лише пам'ять, а й упевненість свідка-очевидця у тому, що це була точно ця особа. Відповідно, на момент судового розгляду між упевненістю свідка-очевидця і достовірністю залишається мало або нічого спільного, оскільки повторні опитування та подальші відомості зміцнюють упевненість свідка-очевидця, але як правило, не збільшують його точність.

Якщо система кримінального судочинства збирається істотно зменшити кількість неправомірно засуджених осіб через помилки свідків-очевидців, правоохоронцям потрібно зробити три речі.

- По-перше, вони повинні з'ясувати відповідні чинники, які мають вплив на свідка-очевидця на місці події, і визначити, як саме вони можуть вплинути на правдивість відомостей, які надаватиме свідок.
- По-друге, вони повинні проводити опитування свідка-очевидця таким чином, щоб отримати максимум правдивої інформації від свідка-очевидця, намагатися не спотворити пам'ять свідка-очевидця про злочин інформацією, що з'являється

після злочину, намагатися не зміцнювати штучно упевненість свідка-очевидця у безпомилковості своєї пам'яті про злочин.

- По-третє, вони повинні проводити справедливую і неупереджену процедуру упізнання.

Правильне опитування свідка-очевидця і процедура упізнання мають особливо критично важливе значення. Через природу пам'яті, упевненість свідка-очевидця, через те, що багато деталей злочину швидко забуваються, а помилки під час першого опитування свідка-очевидця і процедури упізнання вже не виправити подальшою правильною процедурою. Але - хоча правоохоронні органи не можуть контролювати ті чинники, що впливають на свідка-очевидця на місці злочину, і такі чинники на місці злочину, що можуть вплинути на свідка, об'єктивно не фіксуються, правоохоронна система може контролювати такі моменти, як опитування свідка-очевидця і процедура упізнання.

Також правоохоронна система може об'єктивно фіксувати надані свідком-очевидцем відомості в протоколі опитування, а процедуру упізнання – відеозаписом.

Таблиця 1.

Науково-методичні рекомендації до порядку визначення наявності негативного впливу на обсяг точної інформації від свідка-очевидця

А. Підготовка до опитування.

1. Якщо ситуація дозволяє, опитування слід провести якомога швидше після злочину.
2. Особа, яка здійснює опитування, має переглянути всю інформацію стосовно злочину до опитування.
3. За можливості, опитування слід організувати в більш комфортній обстановці і звести до мінімуму все, що може відволікати увагу або переривати опитування.
4. Всі необхідні технічні засоби (відеомагнітофон, приміщення для опитування, тощо) слід підготувати заздалегідь, а не переривати опитування через їх відсутність.
5. Опитування свідків-очевидців слід фіксувати за допомогою технічних засобів (на відео).

Б. Опитування

1. Встановити й підтримувати контакт зі свідком-очевидцем, заспокоїти свідка-очевидця, запитати, як він почувається.
2. Інструктаж свідка-очевидця на предмет (1) добровільного надання ним інформації; (2) надань усіх подробиць щодо злочину, які він запам'ятав, навіть якщо йому щось із цього видається тривіальним або незначущим.
3. Поінформувати свідка про те, якого роду і в якому обсязі потрібні відомості і наскільки докладно слід розповідати.
4. Попросити свідка-очевидця повернутися до злочину у своїй уяві.
5. Головним чином, під час опитування слід вдаватися до відкритих запитань (які передбачають альтернативну відповідь – напр., “як виглядав зловмисник?”).
6. Ставити закриті запитання (які не передбачають альтернативної відповіді –

напр., “якого кольору волосся зловмисника?”) лише в тому випадку, коли потрібно доповнити відповідь на відкрите запитання.

7. Перед наступним запитанням зробити паузу (коли свідок-очевидець закінчить фразу).
8. Пристосовуватися до розповіді свідка, а не йти за стандартним набором запитань.
9. Пропонуйте свідкові-очевидцеві засоби невербальної комунікації – малюнки, мову жестів – особливо, коли свідками виступають діти або особи, які не володіють англійською мовою.
10. Запитайте свідка: “Чи маєте Ви додати щось таке, про що я не згадав у своїх запитаннях?”

В. Закінчення опитування

1. Нагадати свідкові-очевидцю про те, що він може повідомити особі, яка проводить опитування, додаткові факти злочину додатково, якщо пригадає їх у подальшому.
2. Особа, яка проводить опитування, повинна переглянути письмовий документ разом зі свідком-очевидцем і спитати свідка-очевидця, чи хоче він внести у нього зміни, додаткову інформацію чи наголосити на чомусь.
3. Особа, яка проводить опитування, повинна подякувати свідкові-очевидцю за те, що виділив час на опитування і за співпрацю.

Перехресний допит свідків – запитання стосовно правдивості показань

Судді, який розглядає справу, дуже важливо показати, чому показання свідка-очевидця у кримінальній справі можуть бути неточними. Відповідно, слід викликати на перехресний допит як свідка-очевидця, так і слідчого з метою з'ясування таких питань: (1) чи було організоване належним чином опитування свідка-очевидця; (2) чи була організована належним чином процедура упізнання; а також (3) чи визначив працівник правоохоронного органу відповідні чинники на місці злочину і з'ясував, яким чином вони могли вплинути на точність наданих свідком-очевидцем відомостей. Крім того, під час перехресного допиту можна перевірити знання працівника правоохоронного органу на предмет того, як працює пам'ять, помилки свідка-очевидця і причин винесення обвинувального вироку. Працівникам правоохоронних органів потрібно мати такі знання і відповідну підготовку, яка допоможе не допускати помилок свідків-очевидців.

Під час перехресного допиту свідків-очевидців і працівників правоохоронних органів з питань опитування потрібно звернутися до трьох компонентів опитування. По-перше, чи отримав працівник правоохоронного органу максимум правдивої інформації від свідка? По-друге, чи не змінив працівник правоохоронного органу те, що пам'ятав свідок-очевидець про злочин і злочинця, через надання відомостей після події? По-третє, чи не зміцнив працівник правоохоронного органу упевненість свідка-очевидця, перш ніж заслухати його підтвердження безпомилкового упізнання?

Отримання від свідка-очевидця інформації по максимуму має надзвичайно важливе значення, оскільки результати досліджень свідчать про те, що це найважливіша детермінанта у розкритті злочину. Крім того, отримання максимуму точної інформації від свідка-очевидця збільшує вірогідність винесення правомірного вироку у справі, допомагає працівникам правоохоронних органів отримувати зізнання винних підозрюваних, допомагає захисникам більш ефективно

захищати обвинувачених у випадку їх невинуватості, допомагає державі притягувати винних до відповідальності.

Визначення факту спотворення пам'яті свідка-очевидця інформацією, отриманою після події, має критично важливе значення не лише тому, що запам'ятав свідок про злочин, але й заважає йому упізнати справжнього злочинця. Свідки-очевидці, як правило, не усвідомлюють того, що те, що вони запам'ятали, змінилося через почуте уже після події. Більше того – почуте після події уже змінило те, що свідок-очевидець пам'ятав спочатку, і буде важко, якщо не неможливо, витягти з пам'яті свідка-очевидця те, що він дійсно запам'ятав про злочин.

Також нагальне значення має аналіз можливості зміцнення упевненості свідка-очевидця в тому, що він безпомилково упізнав зловмисника під час опитування або деінде до того, як він офіційно підтвердив точність упізнавання. Упевненість свідка-очевидця легко піддається впливу, і на момент судового розгляду у справі вона навряд чи матиме доказову силу при оцінці достовірності показань або й зовсім її втратить. Плюс до всього, упевненість свідка-очевидця здебільшого виступає найважливішим чинником для судді, який розглядає справу, при визначенні достовірності показань свідка-очевидця.

Таблиця 2

Науково-методичні рекомендації щодо порядку оцінки можливого негативного впливу на пам'ять свідка-очевидця інформації, почутої після події

Порядок дій особи, яка проводить опитування, з метою недопущення негативного впливу на те, що відклалося в пам'яті свідка-очевидця, і перевірки наявності факту такого впливу

1. Розділити свідків-очевидців і дати вказівку не обговорювати деталі злочину з іншими свідками-очевидцями, намагатися не читати повідомлення про злочин у ЗМІ.
2. З'ясувати, чи розмовляв свідок-очевидець про злочин з іншими свідками-очевидцями чи іншими особами і чи читав про злочин у ЗМІ.
3. Встановити характер попереднього контакту свідка-очевидця з працівниками правоохоронних органів у зв'язку з розслідуваним злочином. Це можуть бути як попередні опитування працівниками правоохоронних органів, так і процедура упізнавання.
4. Намагатися самостійно не надавати будь-яку інформацію стосовно правопорушника чи фактів злочину.
5. Дати вказівку свідкові-очевидцю нічого не вигадувати і повідомити про своє почуття непевності, якщо воно у нього виникає при відповіді на поставлене запитання.
6. Намагатися не ставити (а) сугестивні чи навідні запитання (напр., “так автомобіль був червоний?”); (б) не розкривати перед свідком-очевидцем таку інформацію про злочин, яка стала відома особі, яка проводить опитування, з інших джерел; (в) запитання з багатьма варіантами відповіді.

Порядок опитування свідків-очевидців

Порядок опитування ґрунтується на когнітивному опитуванні – це практичний і науково обґрунтований метод опитування, який охоплює декілька прийомів відновлення в пам'яті свідка-очевидця відповідних обставин. Основна передумова когнітивного опитування – це те, що свідок-очевидець повинен тримати опитування під контролем і розповідати якомога більше, оскільки саме свідок-очевидець, а не особа, яка проводить опитування, має знання про злочин. А задача особи, яка проводить опитування, відповідно - уважно слухати пояснення свідка-очевидця і допомагати свідкові-очевидцю пригадувати обставини злочину.

Наукові дослідження когнітивного опитування, які проводилися в лабораторних і польових умовах в різних куточках світу, показують, що таке опитування збільшує обсяги інформації про злочин, яку свідок-очевидець пригадує приблизно на 45 відсотків порівняно з результатами стандартного опитування без збільшення відсотку помилок. При когнітивному опитуванні також існує менша, ніж при стандартному опитуванні, ймовірність спотворення того, що запам'ятав свідок-очевидець про злочин, навідними запитаннями, і воно, як правило, не зміцнює впевненість свідка-очевидця у зв'язку з тим, що він пам'ятає про злочин.

Працівники правоохоронних органів нового і старого порядку доповідають, що для забезпечення справедливого і повноцінного опитування необхідно дотримуватися такого порядку: (а) перед початком опитування просимо свідка-очевидця відновити в пам'яті місце злочину; (б) на початку опитування пояснюємо свідкові-очевидцю, якого роду і до якої міри деталі нам потрібні; (в) пристосовуємо свої запитання до розповіді свідка-очевидця (напр., якщо свідок-очевидець розповідає про автомобіль зловмисника, не слід запитувати в даний момент про його зовнішність).

Порядок упізнання шляхом пред'явлення фотографій чи осіб

Результати дослідження питань ідентифікації особи шляхом особистого впізнання у Сполучених Штатах і Великобританії показують, що свідки-очевидці впізнають підозрюваного лише у 40% під час такого пред'явлення на особисте упізнання.

Таблиця 3

Науково-методичні рекомендації щодо порядку оцінки наявності факту збільшення впевненості свідка-очевидця

Порядок дій особи, яка проводить опитування, з метою недопущення збільшення впевненості свідка-очевидця і перевірки наявності факту такого штучного впливу

1. Намагатися не повідомляти свідкові-очевидцеві (а) факт упізнання одного підозрюваного іншим свідком-очевидцем; (б) сказане іншим свідком-очевидцем про злочин чи особу правопорушника; (в) про існування інших доказів, якими підтверджуються показання свідка-очевидця чи впізнання ним особи.
2. З'ясувати, чи контактував свідок-очевидець з іншими свідками-очевидцями,

ЗМІ чи іншими працівниками правоохоронних органів, встановити характер контакту з метою оцінки факту можливого збільшення упевненості свідка-очевидця.

3. Намагатися не надавати свідкові-очевидцю інформації будь-якого роду на підтвердження будь-якого факту (напр. „от і добре – ви впізнали підозрюваного) або опитувати його повторно без необхідності.
4. Взяти у свідка-очевидця заяву про підтвердження ним правдивості упізнання в підозрюваному злочинця одразу після процедури упізнання і до того моменту, коли свідок-очевидець отримає будь-який відгук про своє упізнання.

Таблиця 4

Науково-методичні рекомендації щодо порядку справедливого та безстороннього впізнання

1. За можливості, працівники правоохоронних органів мають вдаватися до упізнання за фотографіями чи на очній ставці лише в тих випадках, коли існує достатньо підстав вважати, що злочин скоєний підозрюваним.
2. Перед проведенням процедури упізнання слід з'ясувати, чи бачив свідок-очевидець підозрюваного раніше.
3. В одній процедурі упізнання дозволяється участь лише одного підозрюваного.
4. Кількість учасників, які пред'являються під час процедури упізнання, слід збільшити до дванадцяти.
5. Підозрюваний не повинен вирізнятися серед інших учасників.
6. Правоохоронні органи повинні проводити послідовні процедури упізнання.
7. При ідентифікації особи шляхом особистого упізнання, особа, яка організовує таку процедуру, не повинна знати особу підозрюваного (наприклад, подвійний сліпий спосіб) і повідомити свідкові-очевидцю про те, що вона не знає, хто підозрюваний.
8. Свідків-очевидців слід проінструктувати щодо правил обережності.
9. Усі процедури ідентифікації особи шляхом упізнання записуються на відеомагнітофон.
10. Свідок-очевидець повинен зробити недвозначну заяву по свою упевненість на момент упізнання до отримання будь-якого відгуку про процедуру.
11. Якщо під час процедури упізнання допущена помилка, виправити її буде неможливо.

Якщо упізнання здійснюється за пред'явленням фотографій при недостатності або відсутності доказів вини підозрюваного, це збільшує ймовірність відсутності порушника на фотографіях (тобто, процедура упізнання здійснюється за відсутності фотографії порушника). Саме такі процедури упізнання за відсутності фотографії порушника, де будь-яка вибірка буде помилковою, можуть призводити до винесення неправомірного обвинувального вироку. У підсумку можна зробити висновок про те, що упізнання за пред'явленням фотографій при недостатності або відсутності доказів вини підозрюваного, істотно збільшує ймовірність помилки свідка-очевидця.

Рекомендується застосовувати такий порядок упізнання: (а) процедура упізнання сліпим методом; (б) попередження свідка-очевидця про те, що порушника може й не бути серед пред'явлених на впізнання осіб; (в) наявність

серед пред'явлених на упізнання лише одного підозрюваного; (г) запис процедури впізнання на відео; (д) свідка просять надати заяву про точність упізнання одразу після закінчення упізнання.

Належний порядок ідентифікації особи шляхом особистого упізнання: (1) одних і тих же осіб можна пред'явити і решті свідків-очевидців, якщо вони упізнали підозрюваного серед пред'явлених фотографій; (2) пред'явлення особи для особистого упізнання застосовувати лише за необхідності. При особистому упізнанні існує більша ймовірність помилки свідка-очевидця, ніж при упізнанні за фотографіями.

Таблиця 5

Загальні чинники, що впливають на здатність свідка-очевидця точно встановити особу	
А. Що є характерним для свідка-очевидця	
Свідок-очевидець – дитина Свідок-очевидець - особа літнього віку Працівники правоохоронних органів	Під вплив алкогольного сп'яніння Дрібні деталі Несвідомий переніс
Б. Що є характерним для порушника	
Міжрасові ознаки Маскування	Чіткість рис обличчя Увага переноситься на зброю
В. Що є характерним для злочину	
Тривалість Крива запам'ятовування та інтервал утримання в пам'яті	Освітлення Стрес

Науково-методичні рекомендації до перехресного допиту свідків-очевидців та працівників правоохоронних органів

Як уже попередньо зазначалося, при перехресному допиті свідків на предмет достовірності того, що вони бачили на власні очі, захисник має спершу з'ясувати правильність проведення опитування свідка-очевидця. В Табл. 1 надаються науково-методичні рекомендації порядку з'ясування того чи отримали працівники правоохоронного органу максимального обсягу правдивої інформації від свідка-очевидця. Ці рекомендації поділені на три категорії: підготовка до опитування, проведення опитування, закінчення опитування. Науково-методичні рекомендації щодо порядку оцінки можливого негативного впливу на пам'ять свідка-очевидця інформації, почуті після події чи факту збільшення упевненості свідка-очевидця, надаються відповідно в таблицях 3, 4. Наступним кроком захисник проводить перехресний допит свідків-очевидців і працівників правоохоронних органів з запитаннями стосовно процедур упізнання особи. Науково-методичні рекомендації, окреслені в таблиці 4, можна застосовувати для з'ясування правильної організації упізнання за фотографіями та особистого упізнання. Обґрунтування цих методичних рекомендацій надаються у статтях юридичних вісників, довідниках,

методичних посібниках для викладачів. Науково-методичні рекомендації щодо фотографій для упізнання, фотороботів, порядку пред'явлення фотографій для упізнання див. в довідниках і методичних рекомендаціях для викладачів.

І врешті-решт, при перехресному допиті захисник повинен допитати свідків і працівників правоохоронних органів на предмет наявності на місці злочину відповідних чинників і яка може бути ймовірність їх впливу на достовірність показань свідка-очевидця. Загальнопоширені на місці злочину чинники, що впливають на сприйняття свідка-очевидця, надаються в таблиці 5. Вони діляться на три види: характерні для свідка-очевидця, характерні для злочинця, характерні для злочину. За інформацією щодо наслідків чинників, що впливають на сприйняття подій свідком-очевидцем, не наданих у таблиці 4, слід звертатися до відповідної літератури або експерта з питань свідків-очевидців. Ця стаття містить форму оцінювання ступеню достовірності показань свідка у кримінальній справі. Після того, як представники сторін заповнили форму у своїх справах, вони можуть нею користуватися під час перехресного допиту при з'ясуванні достовірності пояснень свідка-очевидця за тими пунктами у формі, які вказують на те, що опитування було неповним, упередженим і збільшило упевненість свідка-очевидця у своїй правдивості; процедури упізнання проведені неналежним чином; і що умови на місці злочину не сприяли точному сприйняттю обставин свідком-очевидцем.

Якщо показання свідка-очевидця – це єдиний або головний доказ вини обвинуваченого, захисникові слід заручитися підтримкою експерта з питань показань свідків-очевидців.

Висновок

Працівників правоохоронних органів, прокурорів, захисників об'єднує одна спільна мета – не допустити неправомірного засудження особи. Повільне реформування в питаннях, що стосуються свідків-очевидців, означає, що захисникам сторін потрібно бути готовими переконливо ставити під сумнів правоохоронні процедури, які можуть призвести до помилки свідка-очевидця. Ефективний перехресний допит свідків-очевидців та працівників правоохоронних органів є, можливо, найкращим засобом у руках захисників для досягнення ними своєї головної мети.

Форма оцінки достовірності показань свідка-очевидця

I. Опитування свідка-очевидця (кожне опитування свідка-очевидця оцінювати окремо)

А. Чинники, за якими встановлюється, що опитування було повним, неупередженим і не збільшило упевненість свідка-очевидця

1. Скласти перелік чинників, які вказують на те, що за результатами опитування від свідка-очевидця отримали максимум інформації
2. Скласти перелік чинників, які вказують на те, що опитування було неупередженим і не перекрутило ті відомості, які свідок-очевидець запам'ятав про злочин
3. Скласти перелік чинників, які вказують на те, що опитування не збільшило упевненість свідка-очевидця

Б. Чинники, за якими встановлюється, що опитування було неповним, упередженим і збільшило упевненість свідка-очевидця

1. Скласти перелік чинників, які вказують на те, що за результатами опитування від свідка-очевидця не отримали максимум інформації
2. Скласти перелік чинників, які вказують на те, що опитування не було неупередженим і перекутило ті відомості, які свідок-очевидець запам'ятав про злочин
3. Скласти перелік чинників, які вказують на те, що опитування збільшило упевненість свідка-очевидця

II. Процедури упізнання

(кожна процедура упізнання аналізується окремо)

А. Скласти перелік чинників, які вказують на те, що процедура упізнання була справедливою і безсторонньою

Б. Скласти перелік чинників, які вказують на те, що процедура упізнання була упередженою:

Якщо опитування та процедури упізнання були по суті справедливими і неупередженими, або у випадку поширення дії винятку (напр., свідок-очевидець і злочинець були знайомі до злочину, або свідок-очевидець мав неодноразові і тривалі контакти зі злочинцем, або існує достовірний, правомірний доказ точності показань свідка), переходимо до Частини III. Якщо опитування та процедури упізнання були по суті несправедливими і упередженими, і не поширюється дія винятку показання свідка-очевидця чи будь-яке наступне впізнання обвинуваченого свідком-очевидцем не мають доказової сили і не повинні братися до уваги при встановленні винуватості обвинуваченого.

III. Чинники, які мають вплив на сприйняття свідка-очевидця під час події злочину і можуть вплинути на точність упізнання

А. Скласти перелік чинників, які мають відношення до свідка-очевидця під час події злочину і можуть збільшувати точність свідка-очевидця

Б. Скласти перелік чинників, які мають відношення до свідка-очевидця під час події злочину і можуть зменшувати точність свідка-очевидця

IV. Висновки

А. Чи отримали від свідка-очевидця максимальну кількість інформації під час опитування?

1. Так 2. Ні

Б. Чи отримана заява від свідка-очевидця про його упевненість у точному упізнанні до надання йому будь-якого відгуку?

1. Так 2. Ні

В. Існує високий, середній, низький рівень вірогідності правдивих показань свідка-очевидця?

1. Високий 2. Середній 3. Низький

Г. Існує високий, середній, низький рівень вірогідності точності упізнання особи свідком-очевидцем?

1. Високий 2. Середній 3. Низький

Рекомендації щодо перехресного допиту експерта

Дороті Клей Сімс

Дороті Сімс є автором книги “Виявляємо лікарів, що обманюють” і була членом команди захисників Кейсі Ентоні; консультує адвокатів щодо допиту експертів

Коли адвокат допитує експерта, необхідно дати останньому зрозуміти, що адвокат належно підготувався. Принесіть записник з результатами досліджень, та помітьте його іменем експерта великим шрифтом. Це стимулює поганих експертів бути чеснішими, оскільки вони не знають, яка інформація міститься у записнику. Чесний експерт не буде цим стривожений, бо він надає правдиві покази і паралельно не повинен згадувати, коли він надавав суперечливі показання.

Експерт-соціопат (антисоціального типу) – погано обізнаний з фактами справи. Він не витрачає зусилля на те, щоб вивчити справу, оскільки йому байдуже, важливим для нього є лише оплата. Коли юрист підозрює, що експерт може бути соціопатом, він(вона) може виявити байдужість такого експерта шляхом постановки питання, що стосується факту, на яке він дати відповідь не зможе.

Коли експерт уникає відповіді – продовжуйте. Деколи юрист може засмутитися та припинити допит, коли експерт уникає відповіді на питання і починає говорити довго і не по-суті. Не важливо, чи експерт відповів на запитання. Що більш важливо – це факт, що експерт не зумів відповісти на запитання. Робота юриста в тому, щоб зробити це зрозумілим. Якщо експерт не відповість на запитання юриста і юрист засмучується та припиняє допит, суддя та присяжні можуть подумати, що експерт відповів на запитання, а юристу ця відповідь не сподобалася. Таким чином, захист повинен наголошувати на тому, що експерт не дав відповіді на запитання – до того часу, доки суддя не зобов’яже експерта відповісти або не стане зрозуміло, що експерт уникає відповіді.

Досліджуйте експерта

Чи працює експерт в межах своєї компетенції? Деякі експерти працюють з дому і у них немає офісу. Використайте пошукову систему Google Earth чи його офіс – це його дім.

Пересвідчіться, що у нього належна підготовка (диплом). Якщо експерт рекламує диплом університету, про який юристи нічого не чули, вони повинні перевірити його, особливо, якщо диплом з іншої країни. Якщо Ви введете у пошукову систему Google словосполучення “фальшивий диплом” (на англ.) Вам видасть 1,6 млн. результатів. Кожен може купити диплом. В одній справі простий телефонний дзвінок в університет Іспанії виявив, що експерт отримав свій диплом лікаря на протязі 2 тижнів, без курсів анатомії. Крім того, юристи повинні перевірити усе, що міститься в резюме експерта. Якщо експерт стверджує, що у нього є патент – перевірте це. Якщо він стверджує, що він належить до будь-якої організації – з’ясуйте, чи така організації існує. Перевірте членство експерта в організаціях. Більшість організацій поміщають списки членів у бази даних, доступних в інтернеті. Попросіть експерта, при необхідності, підписати дозвіл на доступ до документації про відповідне членство. Більшість поганих експертів на це не погодяться, бо не захочуть викрити себе.

Перевірте минулі веб-сторінки експерта. Може бути корисним дізнатись, чи є статті минулих років, що підтримують позицію Вашої сторони в процесі.

Чи експерт проходив тренінги та підготовку у тих ділянках знань, у яких він стверджує, що є експертом? Якщо експерт є науковцем з точних наук, то чи

проходив він екзамени на професійність? Чи вдалось йому здати іспит з першого разу? Як довго він проходив відповідну підготовку? Якщо, наприклад, експерт досліджував зразки волосся і навчання він проходив на протязі року, яка частина навчання стосувалася власне порівняння зразків волосся? Часто це може тривати зовсім недовго.

Чого *немає* в резюме? Судовий експерт може пропустити важливу інформацію, що відображає певну поляризацію, наприклад, спонтанні виступи перед прокурорами чи в організаціях. Чи виступає експерт на семінарах для адвокатів? Чи є він учасником проектів неурядових організацій “Проект невинуватості”?

Професійна сертифікація

Чи справді експерт отримав професійну сертифікацію? Деякі організації дозволяють отримати професійну сертифікацію будь-кому, навіть дитині. Особа може просто відвідати веб-сайт організації, оплатити внесок і діло зроблено. Адвокати також можуть вступити до організації та заплатити, щоб отримати професійну сертифікацію. В суді захист може запитати експерта чи організація, яка надала йому сертифікат, таким чином підтверджує його експертизу чи виділяє його від решти. Зробіть його особливим. Деякі експерти натхненно розповідатимуть про свій ексклюзивний “клуб”. Потім, юрист може висвітлити, що він/вона доєдналися до цього клубу разом зі своєю 8-річною дитиною. Покажіть експерту фото його маленької дитини. Чи робить це дитину судовим експертом?

Чи організація вимагає пройти огляд чи тести? Деякі організації нібито тестують своїх членів, проте юристи повинні дізнатися чи тестування включає в себе більше ніж одну усну співбесіду, яка може виявитися просто короткою розмовою. Чи був письмовий тест? Який результат? Чи є документи про результат? Як можна його перевірити? Наприклад, в медичній сфері Американське Правління Медичних Спеціалістів є легальним органом і вимагає докази компетенції лікарів.

Досліджуйте фінансові питання

Експерт може стверджувати, що він не знає, скільки заробляє своєю аналітичною роботою. Запитайте його, чи він заперечує заробіток у розмірі “х” за рік. Підвищуйте суми починаючи з цієї цифри. Багато експертів стверджують, що вони не слідкують за винагородою і будуть притримуватись цієї позиції навіть якщо юристи питатимуть, чи вони заробляють тисячі і навіть мільйони своєю аналітичною роботою. Важливим є не те, скільки він заробляє, а те, що він не є відвертим. Деяким юристам байдуже скільки заробляє експерт. Напротивагу, інші вважають, що більше отримує експерт, тим він більш надійний. Тому адвокат повинен поставити свідчення у такий контекст: “Ви не знаєте чи отримуєте пів мільйона доларів на рік, хіба це не така річ, яку людина б пам’ятала?”.

Кодекс етики

Чи належить експерт до організації з опублікованим кодексом етики? Якщо ні, то хто моніторить етичну поведінку?

Чи *припиняв* експерт *членство* в організації, що має кодекс етики? Існують випадки, коли у докторів були проблеми з етичними питаннями, і вони покидали організації перед можливими скаргами. Якщо б була скарга, такий експерт був би викинутий з організації або на нього були б накладені санкції. Тому це заслуговує подальшого дослідження.

Досліджуйте наукові аспекти

Дорогі Клей Сімс повинна була дослідити інструмент, перед розмовою з експертами, в процесі дослідження газових хроматографів у справі Кейсі Ентоні, шляхом перегляду фото на Google Images, щоб побачити інструмент. Потім вона ознайомилась з методикою роботи апарату на Google videos. “Це надало мені систему координат для того, щоб могли розглянути науку в широкому контексті” - прокоментувала Сімс. “Ти не знаєш, того, чого ти не знаєш. Розгляньте можливість провести присяжних і суддів через цей процес, щоб упевнитись у тому, що ті, хто приймають рішення, мають глибоке розуміння наукових аспектів. Занадто часто я була свідком, як юристи втрачали контакт з присяжними і судьями за перших 5 хв. перехресного допиту”.

Дбайливо *розгляньте* наукові аспекти. Якщо справа включає наукові прилади, юристи можуть скористатись Google Images, щоб знайти фото інструментів. Для того, щоб побачити їх в дії, використайте Google videos. Членам журі присяжних це теж може бути корисним.

Попрактикуйтесь на семикласнику

Більше ніж один член журі може мати рівень розвитку семикласника або навіть нижчий. Нажаль, це об’єктивна реальність. Не забувайте, що коли свідки дають свідчення, присяжні або судді можуть бути уже знудженими, змученими, відчувати дискомфорт або думати про щось інше. Адвокату ж потрібна увага усіх: і присяжних, і суддів, коли їх експерт свідчить. Якщо наукові аспекти не подаються в маленьких легких для сприйняття порціях – аудиторія та справа буде втрачена. Адвокати захисту ризикують небажаним вердиктом, якщо семикласник не розуміє наукових аспектів справи і питань на перехресному допиті.

Дослідіть, збережіть і поділіться

Починати з Вікіпедії? Так. Поки, це офіційно не визнане наукове джерело, але Вікіпедія пропонує схему, по якій можна вибудувати справу. Дослідіть у Вікіпедії, чому був створений тест, його слабкі сторони та його фінансування. Збережіть цю інформацію. Якщо ви втратите 20 годин для дослідження, обов’язково збережіть нотатки, щоб Ви могли легко скористатися ними. Це питання може виникнути знову через рік і тоді Ви збережете масу часу. Почавши використовувати цей метод, у Вас може виникнути база з тисячі сторінок на експертів та різні теми. Збережіть питання та дослідження, використовуйте їх в наступних справах.

Справа Кейсі Ентоні

Методика дослідження

Кейсі Ентоні була звинувачена в загибелі своєї 2-річної доньки. Прокурори стверджували, що речові докази, включаючи запах та хімічні сліди розкладу в її машині, вказували на її причетність до смерті дочки. Присяжні признали Ентоні невинною у скоєні вбивства першого ступеню.

В справі Ентоні, представники обвинувачення представили повітря з багажника машини. Експерт звинувачення дав показання про те, що повітряний потік з багажника машини, отриманий після того, як дитина зникла, свідчив про розклад. Ця заява спричинила кілька проблем. По-перше, такий вид заяви перед тим не був прийнятий у жодній кримінальній справі. По-друге, методика дослідження повітря, а саме *як і коли* був зібраний, зберігався та аналізувався аналіз повітря, не була представлена у жодній опублікованій інструкції. По-третє, у статтях про

хімічні складники розкладу не було консенсусу стосовно безпосередніх складників розкладу. Який з них був власне тим? Публікації відрізнялися і по складниках розкладу, і по тому, що хімічні складники могли б відрізнятися від місця знаходження тіла та умов розпаду (під землею, над землею, температури та час розкладу).

Один з експертів свідчив про те, що кількість хлороформу, знайденого у багажнику, був дуже високим, а інший свідчив про те, що концентрація останнього була дуже-дуже низькою. Більше того, слідчі знайшли хлороформ в покинутій машині на звалищі. Власне це і стало проблемою, оскільки це була покинута машина без слідів розкладу тіла у ній. Можливо багажники містять хлороформ з інших причин, не пов'язаних з розкладом. Також, в публікації одного з експертів були перераховані хімічні елементи, які нібито присутні при розкладі тіла людини. Однак, жоден з перекислених елементів не був знайдений у багажнику Ентоні.

Якщо є розрив у причинно-наслідковому зв'язку між наукою та висновком, тоді висновок може бути невірним. Як бути юристу з наукою і експертами у випадку, коли експерти розуміють набагато більше, настільки що можуть перекривити наукові аспекти. Відповідь є достатньо простою. Захист повинен вірити у те, що він каже судді і присяжним. На прокурорі, а не на захисті лежить тягар доведення. Такий же підхід повинен відноситися до перехресного допиту. Якщо дозволяє законодавство, витребуйте документи, матеріали. Якщо маєте можливість, вимагайте у експерта надання додаткових документів стосовно методології оцінки, для того, щоб мати можливість її оцінити. Останніх може не існувати. В 2000 році, Федеральний Юридичний Центр видав Посібник з дослідження доказів, та розтлумачив, як судді повинні брати до уваги думки експертів:

1. Чи була правильно визначена група населення чи генеральна сукупність вибірки?
2. Чи основа вибірки враховувала приблизну кількість населення?
3. Як саме був обраний приклад, який має на меті відобразити релевантні характеристики групи населення?
4. Чи був показник не отримання відповіді настільки великим, щоб можна було піддати сумніву відповідність прикладу?
5. Які процедури провели дослідники, для того щоб уникнути упередженої оцінки?
6. Які заходи вжили дослідники, щоб інтерв'ювати лише кваліфікованих респондентів?

Юристам слід подумати про можливість доведення шляхом “сліпого” незалежного оцінювання. Якщо б інший науковець знав би думку першого, це не було б “сліпим” оцінюванням. “Сліпе” означає свіжий погляд, необтяжений думкою керівника. Чи була думка першого експерта підтверджена другим? Така схема рекомендована при дослідженнях ДНК. Логічним є повторити (сліпий) тест у випадку досліджень. Якщо було удостовірення, слід дослідити чи експерт передав матеріали суду. Одним з найкращих прикладів цього є справа Грегорі Тейлора з Північної Кароліни. У цьому випадку експерт не розповів суду, що він провів тести достовірності, що виявили негативні результати аналізу крові проти позитивних результатів фенол-фталейнового тесту. Це урок для кожного члена захисту. Запитайте під присягою чи особа здійснювала підтверджуючі тести та запитайте про результати. Селективна доповідь є в арсеналі деяких експертів. Звичайно, це є причиною і підставою для додаткової роботи для захисту, який зобов'язаний перевірити чи були свідчення повними.

Природні докази

У випадку Кейсі Ентоні, згаданому вище, обвинувачення запросило експерта, який свідчив про те, наскільки довго, на його думку, останки тіла дитини знаходилися на місці знайдення тіла. Однак він чесно заявив, що його методи, щодо визначення розміру коренів невідомих рослин з цифрових фото та подальшого визначення їх віку, ніколи не були опублікованими в жодному журналі. Також він зазначив, що в нього не має жодного емпіричного доказу, який би підтвердив його метод. Жодна людина і він також не навчали цьому методу. Проте, книжка, яку цей експерт написав, пропонувала методологію, як оцінити природні докази. Цей метод не був використаний у справі (доказ був знищений перед тим як експерт міг його особисто побачити). Прокурор вирішив не викликати його в якості експерта по справі.

Юристи можуть вести документацію по відносному числу помилково-позитивних висновків. Зауважте таке питання: де є ця *документація*? Експерт може заявити, що він знає це число, проте захист може витребувати доказ. Якщо адвокат питає про таке, це застерігає експерта від безпідставних заяв.

Як зазначено раніше, адвокати захисту повинні клопотати чи були зроблені підтвердження досліджень, точно так, як це робиться у сфері ДНК. Такий підхід доцільний і в інших сферах. Національна Академія Наук (НАН) США у своїй доповіді зазначила: “людське судження піддається багатьом впливам, оскільки ми несвідомо підбираємо їх від нашого оточення..”. В цьому дослідженні було представлено упередження в контексті. Дослідники попросили експертів по відбитках пальців, зробити висновки щодо невідомих їм відбитків, які насправді вони вивчали в інших справах. Дослідники сказали експертам, що підозрюваний зізнався у скоєнні злочину, і 6 в з 24 експертних оцінок результати відрізнялися від попередніх заключень зроблених тим ж особами. Звідси висновок: незалежна “сліпа” перевірка є просто необхідною для зниження впливу упередження.

Ціль – зробити наукові дослідження максимально неупередженими, так щоб результати абсолютно не залежали від дослідника. Що станеться, якщо глибоке, якісне розслідування, вільне від упереджень, не буде мати місця? Результат - помилкові вироки та дорогі наступні суди. Репортаж американського каналу CNN показав, що Федеральне Бюро Розслідувань (ФБР) вважає, що свинець у кулях має унікальний хімічний слід. Щонайменше 200 осіб були засуджені помилково. В 2002 ФБР замовило НАН США провести незалежне розслідування. Два роки по тому Національна Рада Досліджень США видала доповідь, згідно якої процес аналізу сліду свинцю у кулі був перебільшений у своєму значенні, неправдивим і недостовірним. Аналіз свинцю у кулях використовувався у США для підтвердження звинувачень десятиліттями.

Експерт може бути не в курсі задокументованого числа помилок. Це дуже важливо. Жодна з наук не ідеальна. Якщо експерт не може прокоментувати можливість помилки, тоді застосування такої технології є проблемою. А якщо технологія є помилковою у 90% випадків? Якщо експерт не може відповісти, у скількох випадках певна технологія чи пристрій роблять помилки, то останні є не надійними.

Контроль негативу

Юристам слід розуміти як саме експерти контролюють негативні емоції. Наприклад: звинувачення стверджує, що підзахисний скоїв убивство. Міліція знайшла тіло його жінки в спальні, розтин показав високий рівень свинцю в приміщенні. Для порівняння, яким є нормальний рівень свинцю, у приміщенні, *де ніхто не помер* (контроль негативу)? Експерт звинувачення робить заміри повітря в

спальні клієнта, і визнає що рівень наявності свинцю є настільки високим, що є токсичним. Якщо б експерт дослідив 3 різні спальні, де ніхто не помер (контроль негативу), і виявив *такий же* рівень свинцю, що існує в питній воді та навіть повітрі, то яке значення для справи має рівень свинцю взагалі?

- Де саме є документація, що вказує на те, що задіяна технологія є сучасною, точною та надійною?
- Де документація, яка б вказувала на те, що експерт має відповідну підготовку для застосування цієї технології?
- Чи експерт записував проблеми, що могли виникнути в ході використання примірника? Чи машина знайшла речовину, яку треба було дослідити? Чи машина не ламалась впродовж тестування? Чи експерт записує можливі неполадки?
- Де докази, що лабораторія є судовою лабораторією, а не просто дослідницькою? Чи лабораторія була акредитована належним чином?
- Чи експерт діяв у відповідності до інструкцій виробника?
- Чи існують опубліковані стандарти роботи лабораторії? Чи вони були дотримані?
- Чи контролюється якість і яким чином? Чи були дотримані відповідні стандарти якості?
- Чи була задокументована належним чином передача відповідальності за передання доказів?

Дослідіть висновок

Чи є висновок? Деякі звіти надзвичайно розпливчаті і не доходять до чітких висновків. Що саме стверджує експерт? Якщо дозволені письмові свідчення, використайте це для чітких питань експертів.

Що експерт упускає? Деколи звіт упускає важливі висновки, що може означати те, що експерт не має сформованої думки, або така може бути не на користь сторони обвинувачення. Вивчіть уважно те, чого звіт *не* містить.

Чи експерт має достатню підготовку для винесення висновків? Ким, коли, де є підтвердження про це? Чи він/вона старанно відвідував/ла курс? Якщо б адвокат захисту відвідував такі курси, це зробило б його експертом?

Чи висновок враховує усі належні факти, або експерт дійшов висновків, опираючись на висновки інших експертів обвинувачення? Якщо експерт брав до уваги думку лише експертів обвинувачення, тоді чи має він/вона інформацію про освіту та компетентність свідків захисту? Якщо ні, чи кодекс етики цього експерта дозволяє дійти висновку, ігноруючи іншу інформацію та думку інших експертів. Це мало б поставити експерта у позицію захисту, і якщо Ви адвокат, Вам це вигідно, і навпаки. Зрештою, тягар доказу лежить на прокуратурі (принаймні, у теорії).

Якщо інший факт вставлено або якийсь факт усунуто, чи змінює це висновок? Чи має зміст висновок сам по собі? Чи розуміє захист або обвинувачення, яким чином експерт дійшов до такого висновку? Чи розумітиме судді, або присяжні, як він дійшов такого висновку?

Чи є результат дослідження легітимним, але *нерелевантним*? Уявіть ситуацію, в якій поліція заявляє про підозру особи у вчиненні нападу. Прокуратура викликає свідка, який провів психологічну експертизу підозрюваного. Лікар у висновку зазначає, що у клієнта був аборт. Деякі експерти намагаються вставити нерелевантні факти у свій висновок та обґрунтовують, що цей факт має значення. Переконайте суд, щоб обмежити такі показання, та наказати експерту обмежитися у показаннях. Потім задайте питання експерту чи його висновок коли-небудь визнавали недійсним. Звичайно, певні експерти будуть обманювати.

Як працювати з експертами, що проводять психологічну або психіатричну експертизу

Психологи та психіатри-експерти відрізняються від решти свідків. Такі експерти більш схильні сказати, наприклад, що симптоми “відповідають” чомусь. Це по-суті нічого не означає. Альтернативні причини є в такій самій мірі відповідними, а то й більше. Якими чином експерт це визначив? Використання такого терміну не лише дуже суб’єктивний, а й може вводити в оману.

Подумайте про те, щоб переформулювати висновок лікаря про те, що обвинувачений симулює. Якщо лікар звинувачує обвинуваченого у симуляції (умисний обман суду), тоді підготуйте документ та попросіть лікаря його підписати. “Я, П.І.Б. та посада, під присягою стверджую, що обвинувачений *говорить неправду* та обманує. Підпис і дата.”. Якщо лікар відмовиться це підписати, його висновок не може вважатися достовірним.

Дослідіть тест

У США існує психологічний тест онлайн, про що сторона захисту повинна пам’ятати (MMPI-2). Тест акредитований та використовується судами. По-суті, тест містить запитання, які спрямовані на викриття симуляції. Якщо клієнт відповідає “Так” на запитання про його заплутаність, ментальну нестабільність або хворобу, він отримує бали за те, що є симулянтном.

Слід перевіряти фактичні бали. Були випадки, коли лікарі стверджують, що особа симулює, хоча звіт програми та бали є прохідними.

Врахуйте етнокультурні відмінності. Люди з різних культур реагують по-різному на деякі ситуації, і це необхідно враховувати.

З’ясуйте, які бали IQ у клієнта. Деякі тести є упередженими та результати по них не повинні враховуватися. Деякі особи можуть показувати невисокий бал у деяких тестах, якщо у них проблеми з зором або моторикою. Також, особи з ушкодженнями мозку можуть показати погані результати у тестах.

Психолог може проігнорувати вплив медикаментів на пацієнта та стверджувати, що він/вона симулюють. Існують інтернет ресурси, де можна перевірити побічні ефекти медикаментів (www.epocrates.com – на англ.). Складіть список усіх медикаментів, які обвинувачений приймав(є); є випадки, коли прийом різних медикаментів у сукупності призводить до додаткових погіршень. У справі DUI обвинувачений приймав комплекс медикаментів, які спричиняли, що наркотики не розклалися у її організмі. В результаті, вона в’їхала в дерево, коли рівень наркотиків у крові накопичився. Прокуратура зняла з неї обвинувачення після того як взяла цю інформацію. Зокрема, такий медикамент як Консерта (Concerta) зупинив розпад наркотиків в крові і з часом рівень наркотиків в крові наблизився до токсичного. Відповідно, її вини у тому, що сталося, не було.

Якщо психолог здійснив тест для пацієнта, витребуйте інструкції з проведення такого тестування на судове засідання. Для чого? Недобросовісний експерт може обманювати, що означають його висновки. Захисник повинен знати, що саме відповів обвинувачений та перевірити інтерпретацію отриманих результатів дослідження з тою, що дана у відповідних посібниках, інструкціях чи інших допоміжних документах. Можна попросити експерта прямо вказати у посібнику на таку інтерпретацію. Якщо експерт не може знайти цього і підтвердити власний висновок – отже такого висновку немає. Достатньо поширена практика, коли адвокати звіряють “сиру” інформацію та факти з відповідними інструкціями та

посібниками, вони знаходять упущення або недостовірну інформацію у результатах експертизи. Чому експерти це роблять? Тому що у них є така можливість. Більшість адвокатів не мають годин на те, щоб зрозуміти, яким чином проводився психологічний тест, а тому експерти не попадаються.

Альтернативно, попросіть психолога, нехай його асистент перевірить результати експертизи або тесту. Виберіть тест, який є найбільш серйозним, та попросіть психолога інтерпретувати отримані результати, не заглядаючи у посібник. Попросіть оцінити це незалежно. Багато психологів наївно вірять інтерпретації іншої сторони, замість того, щоб перевірити підручник. Не будьте і Ви наївними, довіряючи експерту. Оскільки введення в оману є типовим зловживанням.

Інше питання, яке слід брати до уваги, це старі тести. Ефект Флінна доводить, що населення з кожним поколінням стає розумнішає. Таким чином, якщо лікар використовує стару версію тестів і порівнює пацієнта з особами, яких він оцінював 30 років тому, пацієнт може пройти тест з штучно завищеними показниками. Деякі експерти не використовують повних тестів взагалі. Багато посібників дають детальні інструкції з проходження тестів, включаючи вказівку про проходження всього тесту, а не лише його частини, а також зупиняти тестування, якщо пацієнт дає дуже низький результат.

Деякі експерти не визнають, що обвинувачений пройшов тест на симуляцію. Коли працюєте з тестами IQ, то майте на увазі, що деякі експерти можуть допомагати з відповідями. Якщо можливо, слід записувати проходження тесту, щоб переконатися, що обвинуваченому не допомагали. Якщо інша сторона заперечує та стверджує, що неможливо виявити сирі дані, добийтесь, щоб суд витребував ці дані.

Захисники повинні спробувати пройти психологічні тести. Це найкращий спосіб навчитися. Це дасть можливість краще зрозуміти те, як проводити перехресний допит психологів та психіатрів.

Поговоріть з лікарями та запитайте у них, яким чином можна маніпулювати результатами досліджень. Наприклад, у одному випадку з IQ тестом адміністратор сказав клієнту перевернути блоки, щоб створити картину. Завдання було схожим на складання пазлу. Тест потрібно було пройти у певний відрізок часу. Інструкції передбачали, що лише дві частини є у правильній позиції. У цій ситуації адміністратор допоміг клієнту, по-суті склавши пазл замість нього. Крім того, адвокат повинен шукати випадки, коли лікар стирає інформацію з власних документів. Насамкінець, захисник повинен впевнитись, що почерк клієнта збігається з почерком на результаті тесту.

Резюме

Якщо юристи вчать інших захисників проводити глибинне дослідження експерта, і якщо ці юристи докладуть зусиль до розуміння відповідних наук, вони зможуть чітко аргументувати свою позицію та виявляти неправдиві або оманливі свідчення експерта. Це – професійний та етичний обов'язок. Від цього може залежати життя обвинуваченого.

VI. ЗАКЛЮЧНА ПРОМОВА

ЗАКЛЮЧНА ПРОМОВА

1. Вступ

Вступна промова – це остання можливість кожної сторони нагадати суду свої аргументи, про що ця справа з їх точки зору, чому позиція цієї сторони є більш вірогідна та чому справедливість вимагає сприятливого вироку.

2. Зміст

В заключній промові можна ще раз переглянути та обговорити докази, які були визнані прийнятними протягом судового засідання. Можуть обговорюватися логічні висновки з доказів. Однак, юристи не можуть згадувати про докази, які не були визнані прийнятними.

Більшість суддів дозволяють юристам звертатися у промові до галузі загальних знань, як-то до важливих історичних та сучасних подій, та вплітати їх у промову. Багато суддів дозволяють звертатися до Конституції, Біблії, п'єс Шекспіра та інших широко відомих літературних творів. Деякі судді дозволяють згадувати сучасні культурні події, наприклад, фільми, телевізійні серіали, т.п. Деякі судді дозволяють юристам згадувати особистий досвід їх життя, але інші цього не дозволяють.

Юристи можуть використовувати тільки ті речові докази, які були прийняті в якості доказів. Часто юристи мають змогу створювати наочні матеріали для підтримки своїх аргументів при умові, що вони містять тільки такі докази, про які юристи могли говорити усно.

3. Неприпустимі заключні промови

Що таке неприпустима заключна промова?

- згадування неприйнятних доказів;
- невірне вказування доказу або невірна характеристика доказів;
- невідповідне коментування доказів, які є відсутніми;
- висловлення особистої думки;
- звернення до питань симпатизування або упередженості;
- невідповідне обговорення законодавства;
- невідповідне обговорення збитків;
- оскаржування наслідків вироку;
- невідповідне оскаржування судових дебатів.

А. Згадування неприйнятних доказів

Заключна промова повинна базуватися на прийнятних доказах. Найбільш розповсюдженими помилками є згадування базової інформації про сторони процесу та свідків, якщо не було доказів правдивості цієї інформації; згадування речових доказів, які не були прийняті в якості доказів; негативне коментування доказів, які були прийняті з обмеженими цілями, за невідповідні цілі; коментування попередньої поганої поведінки обвинуваченого або його/її попередніх судимостей, якщо така інформація не була відповідним чином визнана прийнятною; та

коментування конституційного права обвинуваченого на мовчання, яким він/вона скористалися. Таким чином, згадування неприйнятних доказів є недопустимим.

Б. Невірне вказування доказу або невірна характеристика доказів

Заклучна промова повинна базуватися на прийнятних доказах, хоча юристи можуть оскаржувати “логічні висновки” з цих доказів. Звичайною помилкою є ситуація, коли юристи намагаються довести, що намір або знання сторони процесу були непрямо доведені поведінкою та заявами цієї сторони.

В. Невідповідне коментування доказів, які є відсутніми

Часто юристи намагаються довести важливість доказів, які є відсутніми, та свідків, які не з’явилися на судовий процес. Такий аргумент може бути прийнятним, якщо свідок або доказ мав бути представленим іншою стороною процесу, але ця сторона не викликала свідка або не надала доказ. Однак, якщо цей свідок або доказ міг бути представлений будь-якою стороною, такий аргумент є невідповідним.

Юристи не повинні робити зауваження стосовно доказів, які не були представлені, якщо ці докази були вилучені ухвалою судді на досудовому слуханні або слуханні стосовно доказів.

Г. Висловлення особистої думки

Юрист ніколи не повинен висловлювати свою особисту думку. Це включає заперука за достовірність або недостовірність будь-яких свідчень або заяви про власне знання фактів. Фрази “Я вірю”, “Я знаю” та “Я думаю” необхідно вилучити із словника юриста. Особисті нападки на сторони процесу, свідків та юристів, що представляють протилежну сторону, також є недопустимими, оскільки вони не представляють собою докази або логічні висновки з доказів.

Д. Звернення до питань симпатизування або упередженості

Прямі звернення до симпатизування, упередженості або інших пристрастей є недопустимим, оскільки такі аргументи мають на меті змусити суддю прийняти рішення, базуючись на чомусь іншому, ніж докази та право. Найчастіше такі ситуації трапляються у кримінальних справах, коли деякі юрисдикції дозволяють, а деякі забороняють прокурорам робити твердження, що завданням судді є обмеження злочинності та захист суспільства. Звернення до судді із проханням базувати рішення на особистих характеристиках сторони (раса, стать, громадянство) очевидно є недопустимим, так само є недопустимим звертатися до питання багатства чи бідності сторін (винятком є випадок, коли мають бути застосовані заходи відшкодування шкоди).

Е. Невідповідне обговорення законодавства

Заклучна промова може містити думки стосовно законодавства, базуючись на якому суддя буде вирішувати справу. Однак юристи не можуть неправильно трактувати його, фальсифікувати або спотворювати застосовне право. Вони не можуть намагатися перекласти тягар доведення із сторони, яка має його нести, на іншу сторону. Практично у всіх юрисдикціях юристи не можуть просити суд проігнорувати або відмінити закон (аргумент про відміну закону).

Ж. Невідповідне обговорення впливу на потерпілого

Найбільш невідповідним аргументом є аргумент *золотого правила*, коли суддю просять стати на місце однієї із сторін (як правило, потерпілого) та вирішити, яке відшкодування було б відповідним, якщо суддя був би у позиції потерпілого. Адвокати захисту не можуть заявляти, як той чи інший вирок відіб’ється на

суспільстві, податках, особистій чи діловій репутації особи. Адвокати можуть просити суддю покарати обвинуваченого тільки якщо справа пов'язана із відшкодуванням шкоди.

3. Невідповідне оскаржування судових дебатів

У багатьох юрисдикціях сторона, на якій лежить тягар доказування, виступає першою та вступає у судові дебати після іншої сторони. Зазвичай у кримінальних справах таке право мають прокурори, тому що найчастіше на них лягає тягар доказування. Судові дебати обмежуються відповіддю на аргументи, висунуті захистом. Прокурор не має права вперше висунути протягом дебатів абсолютно нові докази, оскільки це позбавить обвинуваченого будь-якої значущої можливості відповісти на такі закидання. Різниця між відповідними судовими дебатами та висуванням нових аргументів базується на принципах справедливості, але частково залежить від відношення судді. У деяких справах суддя дає адвокатам захисту провести додаткові дебати для відповіді на нові аргументи, що були висунуті прокурорами.

4. Зміст успішної заключної промови

Успішна заключна промова повинна забезпечити досягнення декількох цілей. Вона повинна захопити увагу суддів; включати ті самі основні думки/теми та визначення, що використовувались у вступній промові; продемонструвати суддям, що означають докази та до чого вони зводяться; пояснити, що зробили ключові особи та чому вони це зробили; використовувати логіку та емоції з метою знайти шлях до розуму та сердець суддів для того, щоби вони спромоглися винести правильний вирок. Крім того, в рамках цієї промови все це необхідно робити швидко та ефективно.

Істотною умовою успішної заключної промови є аргументація. Перелік доказів не є аргументацією. В цей момент судді менш за все хочуть почути нудний переказ того, що казали свідки та що містять в собі речові докази. Замість цього судді бажають знати, як ці докази були доведені або залишились недоведеними, та що потрібно довести з боку сторін: елементи їх позовів, шкоди та захисту (заперечення по позовах). Вони хочуть, щоби докази склалися в чітку картину того, що дійсно відбулося та чому це відбулося.

Планування успішної заключної промови – це творчий процес, у якому юристи мають широкі межі свободи. Пам'ятайте, що Ви, як адвокат, схожі на режисера вистави. І хоча Ви обмежені прийнятими судом доказами, обґрунтованими припущеннями та застосовними законами, у Вас є велика міра гнучкості для організації цієї промови. Ви не повинні відхилятися від своєї теорії справи, тем та визначень, але у Вас є багато різних шляхів і засобів їх викладення під час проголошення заключної промови. На цьому останньому етапі Ви складаєте іспит: Чи переконлива ця промова?

1. Сильні початкові твердження

У кращому випадку, у Вас є одна чи дві хвилини, аби викликати зацікавленість у судді. Такою є реальність заключних промов. Сьогодні судді добре поінформовані, багато з них самовпевнені та уперті, а деякі інші – втомились. Більшість із них знає, яким має бути правильний вердикт, і вони прагнуть розпочати обговорення. Більшість із них думає: Оскільки мені зараз відомі усі факти, чому я маю продовжувати слухати Вас або будь-якого іншого юриста? Тому перші одна-дві

хвилини повинні містити одне переконливе повідомлення: Мене варто вислухати, тому що я буду висловлювати свою точку зору та обговорювати докази та правові норми у цікавий і корисний спосіб.

А. Починайте з Ваших основних думок/ тем

Загальний підхід полягає в тому, щоби негайно розпочати промову, переконливо висловлюючи ключові думки/питання, які Ви використовували впродовж усього судового процесу.

Приклад (Обвинувачення):

Ця справа виникла через помсту. Усім керувала помста з моменту закінчення гри в карти, гри в карти, в результаті якої обвинувачений програв гроші і звинуватив Боббі Джексона в шахрайстві. Починаючи з того самого дня обвинуваченому не давала спокою лише одна думка: помста. Три тижні потому він помстився, пограбувавши Боббі Джексона у провулку. І сьогодні саме той день, коли – нарешті – він повинен відповісти за те, що скоїв.

Приклад (Захист):

Згідно з одним із законів природи, кожна особа має право захищати себе. Крім того, згідно з однією з правових норм, будь-яка особа, зіткнувшись з неминучою загрозою застосування проти неї смертоносного насильства, має право захищати себе, застосовуючи смертоносне насильство. Саме про це йдеться в цій справі, і це все, про що в ній йде мова. Тієї ночі Френк Джонсон зіткнувся з неминучою загрозою застосування проти нього смертоносного насильства, і він вдався саме до тих дій, які дозволяються законом: він застосував смертоносне насильство з метою самозахисту. Це були не тільки законні, але ще й виправданні дії. Якщо б він цього не зробив, то загинув би тієї ночі.

Б. Відтворіть подію

Ще одним розповсюдженим початком такого виступу є відтворення ключової події з Вашої точки зору. Такий прийом може бути ефективним, коли справа пов'язана з якоюсь пам'ятною подією або подією, що призводить до душевних травм.

Приклад (Обвинувачення):

У неї перед очима завжди буде стояти його обличчя. Обличчя, яке нависало над нею, майже торкаючись її. Обличчя, яке самовдоволено посміхалося, коли він здійснював фізичне насильство над нею. Якщо в житті Мері Сміт є щось таке, що вона буде завжди бачити, про що вона завжди буде пам'ятати та про що завжди буде знати, – це обличчя чоловіка, який згвалтував її 1 червня 2005 року: чоловіка, який сидить он там, ось цього обвинуваченого. І вона бачитиме це обличчя і знатиме, хто це, кожного дня, впродовж усього свого життя.

Приклад (Захист):

Повернімося у часі назад до 1 червня, 2005 року, приблизно до 9-ої години вечора. Майк Адамс сидить у барі таверни “Хогз Брет” (“Подих кабана”). Він думає про свої справи и крутить у руках кухоль з пивом. Саме в цей час Вінні Джонсон, який на той момент пив вже декілька годин і випив більше пляшок пива, аніж міг порахувати, і який був абсолютно п'яний, підходить, хитаючись, до Майка й каже: “Агов! Пригости мене пивом” Майк відповідає: “Дякую, ні”, проте Джонсон знаходиться не в тому гуморі, аби погодитись із відповіддю “ні”. Джонсон говорить:

“Я сказав – пригости мене пивом”, і Майк знову каже: “Дякую, ні” Саме тоді Джонсон говорить: “Пригости мене пивом, інакше це буде остання річ в твоєму житті, яку ти не зробив” Джонсон лізе в кишеню та виймає звідти ножа. Майк миттєво реагує, хапає пивну пляшку, розбиває її на голові Джонсона, і Джонсон падає на підлогу. Все це відбувається саме так швидко, і саме це трапилося – ані більше, ані менше. Це – необхідна оборона.

В. Демонструйте вражаючі докази

Іноді у справі фігурує неспростовний доказ. Хорошим початком вважається, коли Ви негайно пред’являєте такий доказ і говорите, що він доводить правоту всього того, про що Ви вели мову весь час.

Приклад:

Це все зафіксовано прямо тут, безпосередньо на плівці камери спостереження крамниці. Ось кадр, який ми збільшили, це – речовий доказ № 1 обвинувачення [кладе збільшений кадр на підставку]. А це – обвинувачений, ось там (вказує рукою). Ви можете добре бачити його, і це безумовно він. Все дуже просто.

Приклад:

Ось він [піднімаючи вгору документ]! Ось документ, який вони не хотіли, аби Ви його бачили. У цій внутрішній пам’ятній записці компанії від віце-президента говориться: “Внаслідок того, що ми продовжуємо нести збитки, починаючи з останнього кварталу, ...” Саме завдяки цьому Ви можете дізнатися про те, що компанія ніколи справедливо не розглядала заяву про (страхове) відшкодування пані Хілл. Ось чому вони безпідставно відхилили її заяву. І зараз Вам відомо, що вони діяли недоброчинно.

Г. Надавайте підтримку судді

Іноколи юристам подобається починати з підкреслення мудрості суду та його вміння та спроможності приймати рішення. Це може бути успішним початком, коли Ви звертаєтесь до суду з проханням зробити щось таке, що не є легким або популярним.

Приклад:

Правосуддя не означає робити щось таке, що легко зробити. Правосуддя не означає робити щось популярне. Правосуддя означає робити правильні речі. Ось чому справедливі та об’єктивні судді були скликані для прийняття рішень у тих чи інших справах. Ось чому закон наділяє суд найбільш важливим із існуючих повноважень: повноваженням вершити правосуддя, повноваженням робити те, що є правильним.

Приклад:

Хто говорить правду? Не може бути так, що обидва праві. Зрозуміло, що один з них говорить правду, а інший – ні. Отже, яке рішення Ви приймете? Ви вчините так, як Ви це робите у повсякденному житті: Ви подивитесь на обох свідків і побачите, хто з них виглядає або звучить не так. Ви це робите, дивлячись чи співпадають їх свідчення з тим, що Ви знаєте про людей та про те, як це відбувається у реальному житті. Ви робите це, дивлячись, свідчення якої з цих двох осіб підтримують інші свідки та підтверджують речові докази.

Д. Розкажіть якусь історію

Розповідь якоїсь відомої історії інколи може успішно стати стрижнем Вашої справи. Потім Ви можете повертатись до головного моменту Вашої історії та прив'язувати його до фактів Вашої справи. Переконайтесь в тому, що Ваша історія недовга і що вона узгоджується з тією думкою, на якій Ви наголошуєте.

Приклад:

Ми всі знаємо історію про Робінзона Крузо. Робінзон Крузо багато років прожив один на острові. Незважаючи на це, він продовжував кожного дня шукати ознаки того, що там є ще хто-небудь. І одного дня він побачив це і зрозумів: Я не самотній. Те, що побачив Робінзон Крузо у вологому піску, був відбиток ноги людини, і він зрозумів, що хтось ще є на острові. Віз знав це напевне, хоча ще не бачив цієї людини. Це – сила непрямих доказів. Ми повинні подивитись на “відбитки” у цій справі.

Приклад:

Ще коли ми були малими дітьми, нас вчили не бути жадібними. Дійсно, в одній з байок Езопа розповідається про маленького хлопчика, який побачив великий глиняний глечик у дворі. Отвір у глечика був достатньо великий для того, щоб можна було просунути в нього руку. Коли хлопчик просунув крізь нього руку, він зрозумів, що глечик наповнений лісовими горіхами, які йому були дуже до смаку. Хлопчик набрав повну жменю горіхів і почав витягувати руку назад. Коли кисть його руки досягла отвору в глечика, він зрозумів, що зможе витягти свою руку з глечика тільки якщо висипле горіхи назад. Хлопчик зайшов у безвихідь – він не може вийняти руку з глечика, але й не збирається висипати горіхи. Він почав плакати, і тут до нього підійшла доросла людина та спитала його, що трапилось. Потім ця людина сказала хлопчику те, що всім нам відомо: бери лише декілька горіхів за один раз і не будь жадібним. На жаль, обвинувачений цей урок поки що не засвоїв. Тому ця справа пов'язана із жадібністю.

2. Обговорення, аргументація

Із заключної промови суддя дізнається про те, як докази були доведені або залишились недоведеними, та про необхідні елементи правопорушення та захисту (заперечень по позову). Ця промова має дати чітку картину того, що відбулося, чому це відбулося та що спонукало людей зробити те, що вони зробили. Крім того, вона має пояснити, чому суд може винести вирок, будучи впевненим у справедливому та правильному результаті судового процесу. Для забезпечення гарного початку Вам необхідно відповісти на чотири питання.

А. Що обговорювати

По-перше, які ключові спірні питання даної справи? Майже у кожній справі більшість елементів не є предметом спору, і, зазвичай, не варто витрачати багато часу на їх обговорення. Замість цього треба визначити ключові спірні питання і зосередити увагу на них. Наприклад, у кримінальній справі, сторони можуть погодитись, що озброєне пограбування мало місце, і єдиним спірним питанням залишається визначення особи грабіжника. У більшості справ, лише один або два елементи позовів, шкоди та захисту (заперечення по позовах) лежать у центрі спору. Саме навколо цього і точиться боротьба. Ви можете одразу розпочати з цього.

По-друге, які у Вас найбільш сильні та найбільш слабкі аргументи? Успішна заключна промова не лише зосереджена на обговоренні найбільш переконливих доказів, що свідчать на Вашу користь, вона також має торкатися найсильніших

аргументів Вашого опонента та ослаблювати їх. Хороші заключні аргументи “перевертають” аргументи іншої сторони, і в результаті Ваші слабкі місця стають сильними. Було б серйозною помилкою під час обговорення робити наголос тільки на Ваших сильних аргументах і уникати згадування Ваших слабких місць. Дослідження показали, що двосторонні аргументовані промови (тобто такі, що також торкаються найсильніших аргументів опонента та спростовують їх) є найбільш успішними у справах, де є багато питань.

По-третє, які головні питання турбують і цікавлять суддю? Заключна промова – це Ваш останній шанс вплинути на думки та почуття судді. Якщо судді можуть зараз поставити питання, то якими будуть їхні питання? Якщо судді могли б сказати, що їх непокоїть у даній справі, то що саме вони сказали б? Юристи, які безпосередньо реагують на питання та занепокоєність присяжних та широко відповідають на них, мають помітну перевагу під час проголошення заключних промов.

По-четверте, де знаходиться емоційне ядро справи? Пам’ятайте про те, що, приймаючи рішення, більшість присяжних засідателів керуються емоціями, а потім вже обґрунтовують свої рішення тим, що вони вважають логікою. Присяжні бажають прийняти рішення на користь тих людей, які їм подобаються і яким вони вірять, та проти тих людей, які їм не подобаються і яким вони не довіряють. Де той емоційний зв’язок, який змушує присяжних відчутти, що Ваша сторона – це добра сторона, та сторона, що має перемоги? Цей зв’язок повинен бути виражений через емоційну тему. Наприклад, “не грати по правилам”, “жадібність” і “Давид проти Голіафа” – всі вони відображають емоційні реакції на головні факти справи.

Б. Як аргументувати

А тепер, як Ви будете аргументувати? Пам’ятайте, що аргумент – це не перелік або огляд доказів. Аргумент – це наполягання на своїй точці зору – висновку – та підтримка її усіма наявними засобами та знаряддям. По-перше, висловлюйте свою думку/ точку зору. І робіть це наполегливо та впевнено.

Приклади:

Вона не могла бачити достатньо добре для того, аби бути впевненою, що саме вона бачила.

Він був у розпачі, а часу залишалось обмаль.

У цій компанії на першому місці стоять прибутки, а потім вже закон.

По-друге, підкріплюйте свою точку зору. Чому ця точка зору правильна? Звідки ми це знаємо? Як вона була доведена? Продемонструйте, як Ваша точка зору – висновок – підтверджується низкою джерел. Іноді ці джерела можуть бути прямими доказами, що доводять правоту Вашої точки зору; іноді вони підтримують бажані для Вас висновки/ припущення, зроблені присяжними. Завжди беріть до уваги наступне:

Свідчення свідків. Безумовно, покази свідка зазвичай буде частиною підтримки тієї чи іншої точки зору. Але не обмежуйтеся нечітким, туманним посиланням на такі свідчення. Оживіть свідчення свідка шляхом відтворення/ повторення того, що говорив і робив свідок, або шляхом наведення цитат безпосередньо із показів свідка. Зробіть це яскраво. Покажіть, що фактично сказали свідки замість того, щоби просто голослівно підсумовувати їх свідчення. Якщо це свідчення підтверджується іншими свідками, зверніть на це увагу судді.

Приклад:

Пан Хаммелс сидів тут [наближаючись до місця для давання показів свідком], він був під присягою, він дивився прямо на обвинуваченого [показуючи на нього] і сказав: “Це той чоловік, який пограбував мене. Я впевнений у цьому”.

Приклад:

Пан Адамс бачив зіткнення автомобілів, і він сказав нам: “Світло було червоне для Мейн-стріт, коли зіткнулися дві машини”. Пані Уільямс також бачила це, і вона сказала: “Світло було червоне”. Там ще був третій свідок-очевидець, Ширлі Сміт, учениця середньої школи. Вона сказала: “Світло було червоне”. Це три свідка-очевидця, всі вони знаходилися в місцях, звідки можна було ідеально бачити, як відбулося це зіткнення, всі вони дали свідчення і всі вони говорять одне й те саме; Світло було червоне для Мейн-стріт.

Прийняті судом речові докази: Будь-який речовий доказ, який був офіційно допущений в якості доказу, можна використовувати під час заключної промови. У кримінальних справах використання фотографій і схем є загальноприйнятним. Знову-таки, не обмежуйтеся нечітким, туманним посиланням на той чи інший речовий доказ. Покажіть судді фактичний речовий доказ, вкажіть на те, що він був допущений в якості доказу, а також зазначте та зачитайте найбільш важливу, ключову інформацію.

Приклад:

Ось фотографія, яка точно показує, що трапилось [бере речовий доказ та прямує до лави присяжних]. Це речовий доказ № 3, який її честь допустила в якості доказу. А зараз подивиться сюди [показує]. Ви можете побачити сліди від гальмування на дорозі, які ведуть прямо до машини обвинуваченого. Ви можете побачити, де ці сліди починаються та де вони закінчуються. Ця фотографія доводить, що обвинувачений не тиснув на гальма аж доки він не перетнув пішохідний перехід.

Приклад:

Схема перехрестя – це речовий доказ № 2 – дає повну картину того, що трапилось. Це – речовий доказ, на якому два свідка зробили помітки. Поліцейський Уілсон сказав, що впродовж трьох секунд світло залишалось жовтим, і він написав це прямо ось тут [показує]. Пан Гейбл сказав, що він їхав із швидкістю 30 миль на годину і знаходився приблизно в 12 м від пішохідного переходу, коли світло спочатку помінялось на жовте. Він це написав прямо ось тут [показує]. Ніхто не заперечував їх свідченням, і це доводить, що світло все ще було жовтим, коли пан Гейбл в'їхав на перехрестя доріг.

Приклад:

Коли Ви стикаєтесь з прямими протиріччями у свідченнях двох свідків-очевидців, обидва з них не можуть бути правими одночасно. Тож, кому з них Ви повірите? Давайте знову звернімося до закону і подивимося, що він передбачає в таких випадках. Закон і здоровий глузд вимагають від Вас, коли Ви приймаєте рішення стосовно надійності та правдивості свідків, брати до уваги таке: спроможність і можливість свідків спостерігати; манеру їх поведінки та їх пам'ять під час свідчення; будь-яку упередженість, зацікавленість або мотив, що їх вони можуть мати; а також будь-які несумісні, суперечливі заяви, які вони можуть зробити. Керуючись усім цим, давайте подивимося, що нам сказав Френк Джоунс та вирішимо, чи можна вірити тому, що він сказав.

Здоровий глузд і життєвий досвід. Поширеним методом є перевірка, чи узгоджується конкретний доказ із здоровим глуздом та життєвим досвідом судді. Адже, якщо доказ відповідає життєвому досвіду, він матиме сенс і буде вважатись правдоподібним.

Приклад:

Обвинувачення хоче, аби Ви повірили, що Френк утікав, коли поліція прибула на місце події, та що це так або інакше свідчить про те, що він відчував провину. Але це не має ніякого сенсу. Коли Вам 17 років, і Ви мешкаєте у цій частині міста, а тут раптом з-за рогу вулиці з'являється поліцейська машина з мигалкою, то будь-який 17-річний підліток інстинктивно відреагував би на це, навіть тоді, коли він абсолютно нічого поганого не зробив. У цьому випадку втеча Френка абсолютно нічого не означає.

Приклад:

Якщо бізнесмен отримує готівку за оплатним чеком і не робить відповідного запису в книзі обліку грошових надходжень за цей день, то про що це говорить? Якщо він це зробив один або два рази, це може бути просто помилка з його боку. Але якщо він робить таке знов і знов. Десятки разів впродовж одного року, це говорить про щось інше. Наш життєвий досвід чітко і ясно говорить нам, що він робить: цей бізнесмен намагається ухилитися від сплати податків, не фіксує доходи на суму у тисячі доларів і не звітує про них. Це єдине розумне пояснення, і саме це мало місце в цьому випадку.

Історії та аналогії. Історії та аналогії можуть забезпечити потужну підтримку для аргументів, особливо якщо ці історії та аналогії добре відомі усім з часів дитинства.

Риторичні питання. До категорії найбільш потужних інструментів належать риторичні питання. Вони активно привертають увагу судді. Вони стосуються питань та занепокоєності, які виникають у судді. Вони можуть змусити іншу сторону зайняти оборонну позицію, шляхом спонукання її відповідати на важкі питання. Риторичні питання треба розкидати по всьому тексту заключної промови. Проте є одна засторога: переконайтеся у тому, що конкретне риторичне питання не має легкої відповіді, яку може дати інша сторона і таким чином повернути вістря цього питання проти Вас.

Приклад:

Коли Ви слухали свідчення Боббі Адамса і почули, що він брав участь у озброєному пограбуванні разом з обвинуваченим, багатьом з Вас, мабуть, спало на думку таке: Він причетний до скоєння цього злочину. Чому ж обвинувачення уклало з ним угоду та дозволило йому визнати себе винуватим у скоєнні простого пограбування? Чи правильно це? Та чи можемо ми вірити тому, що він каже? Це все гарні питання, і на них є гарні відповіді. По-перше, інколи Вам потрібно використати маленьку рибку, щоби впіймати велику.

Наочні матеріали. Наочні матеріали, на додаток до прийнятих судом речових доказів, є важливою частиною заключної промови, оскільки це приладдя стимулює інтерес та привертає увагу судді в той час, коли він або вона можуть відчувати втому та дратівливість. Необхідно, аби кожна заключна промова передбачала періодичну демонстрацію речових доказів і наочних матеріалів, щоб Ви жодного

разу не промовляли більше декількох хвилин поспіль. Як вже згадувалось раніше, Ви можете використовувати будь-який речовий доказ, який був офіційно допущений в якості доказу. Ви також можете зробити та використовувати будь-який наочний матеріал, що “говорить” щось таке, про що Ви можете сказати і в своїй заключній промові.

Двосторонні аргументи. Більшість справ, що потрапляють до суду, включають деякі неоднозначні питання. Результати дослідження ступеня переконливості показали, що у випадку неоднозначних питань двосторонні аргументи сильніше. Тобто, Вам не лише потрібно аргументувати Ваші сильні моменти, а й широко говорити про свої слабкі місця (які є сильними місцями іншої сторони). Уникання або ігнорування цих проблем навряд чи можна вважати можливим рішенням.

Приклад:

Впродовж усього судового процесу захист повторював, знову і знову, Що обвинувачений – психічно хвора людина і не може відповідати за вбивство свого керівника. Захист стверджує, що медична картка обвинуваченого, де зареєстровані його візити до психіатрів за останні декілька років, якимось чином доводить, що він божевільний. Але наскільки переконливим є цей аргумент? Не тоді, коли Ви фактично намагаєтесь зрозуміти, чому він відвідував отих психіатрів. Давайте почнемо з його візиту до доктора Філіпса вісім років тому. Що спричинило цей візит? М‘яка форма депресії. Він хвилювався через свою роботу. Він мав невпокійний сон. Можливо, це достатні причини для відвідання психіатра, але навряд чи це можна вважати доказом того, що обвинувачений був психічно хворим.

Поверніть факти та аргументи в інший бік. Часто найкращий спосіб подолання очевидних слабких місць – повернути їх в інший бік, коли це можливо. Тобто, перетворити слабкі місця на сильні, демонструючи, що гадана слабкість фактично доводить щось абсолютно інше. Коротко кажучи, повернути аргументи іншої сторони в інший бік. Саме це інстинктивно роблять вправні судові адвокати.

Приклад:

Чи вибрала Мері Сміт фотографію обвинуваченого серед декількох фотографій інших людей? Ні. Але що це доводить? Вона сказала нам, що зробила це, тому що вона хотіла побачити обвинуваченого не на фото, а “в житті” для того, щоби бути впевненою в його ідентифікації. І під час процедури упізнання підозрюваного вона одразу зрозуміла, що це був він і негайно сказала детективу О‘Коннору: “Це саме той чоловік, який пограбував мене. Я впевнена в цьому”. Чи це не є саме ті дії, яких Ви очікуєте від обережного свідка-очевидця? Саме так вчинила Мері Сміт.

Приклад:

Кожний з нас бачить речі трохи інакше. Це й робить нас людьми. Тому, коли дві людини дивляться на ту саму річ, вони опишуть її кожний по-своєму, своїми словами. Коли вони це роблять, і вони описують речі трохи інакше, це не означає, що одна особа права, а інша помиляється. Це не обов‘язково означає, що один правий, а інший помиляється. Це означає, що вони – люди. Це коли Ви чуєте, як два свідки дають абсолютно однакові свідчення, Вам необхідно почати дивуватись і питати себе, а що, власне, тут відбувається? Саме цього тут не трапилось.

Робіть коментарі щодо невиконаних обіцянок. І, нарешті, юристи зазвичай дають обіцянки під час проголошення вступної промови. Досвідчені юристи роблять примітки на вступній промові іншої сторони. Зокрема, вони записують, докази чого інша сторона обіцяла представити в ході судового процесу. Якщо ця сторона не надає таких доказів, Ви можете стверджувати, що інша сторона не виконала того, що обіцяла зробити.

Приклад:

За законом обвинувачений не зобов'язаний доводити будь-що. Це задача обвинувачення довести провину обвинуваченого поза розумним сумнівом. Однак, у цьому випадку захисник сказав, що обвинувачений доведе щось важливе. Пам'ятаєте, як захист у своїй вступній промові обіцяв, що вони представлять письмові докази того, що обвинувачений знаходився на роботі, коли сталося пограбування? Саме це обіцяв захист: "письмовий доказ". А що ми отримали? Лише очікуване своєкорисливе твердження обвинуваченого, що він того ранку перебував на роботі. І абсолютно нічого більше. Чи вони пред'явили якісь картки табельного обліку (хронокартки)? Ні. Чи вони пред'явили якісь бланки реєстрації присутності на роботі? Ні. Чи вони пред'явили якісь службові записки стосовно проведення зборів або наради, де був присутній обвинувачений? Жодного доказу того, що обвинувачений знаходився на роботі, коли мало місце пограбування.

3. Завершальна частина

Завершальна частина – останні одна-дві хвилини – повинна закінчуватись сильними аргументами і бути спрямованою на досягнення декількох цілей. Вона в останній раз має повторити головні теми. Вона має підсумувати підстави для визнання провини або невинуватості. Вона має сказати судді, що б Ви хотіли бачити в його вирокі. І, нарешті, вона має уповноважити та мотивувати суд зробити все належне для перемоги справедливості та відправлення правосуддя. За своїм змістом ця завершальна частина часто буде багато в чому схожа із завершальною частиною вступної промови, але за формою проголошення вона повинна бути більш запальною та переконливою.

Приклад (Обвинувачення):

Коротко кажучи, те, що зробив цей обвинувачений, було мотивоване одним: помстою. Він вирішив вбити Джеймса Маршалла, він планував, як він буде це робити, і він здійснив свій задум точнісінько так, як і планував це зробити. Поліція виконала свій обов'язок, коли провела розслідування цього злочину. Ми виконали свій обов'язок шляхом пред'явлення доказів скоєння цього злочину. Тепер Ваша черга виконати свій обов'язок: визнати цього обвинуваченого винним у навмисному вбивстві. Цього вимагають факти, і цього вимагає правосуддя.

Приклад (Захист):

Ми це казали на початку цього судового процесу, і ми знову скажемо це в останній раз. Ця справа пов'язана з недобросовісною роботою поліції. Вона пов'язана з помилковим упізнанням. І вона також пов'язана з прийняттям поспішних рішень. Коли поліція зрізує кути, вибираючи короткий шлях, коли поліція звинувачує будь-кого ще до того, як вони зібрали факти, можна припуститися жахливої помилки. Ви бачили, як це трапилось у цій справі. Необхідно негайно покласти цьому край, і тільки Ви маєте повноваження це припинити. Тільки Ви можете завадити тому, що жахлива помилка перетвориться на

жахливу несправедливість. Ваш вирок може лише чітко та ясно сказати: невинуватий. Френк не винуватий у вбивстві.

5. Виголошення промови

Виголошення заключної промови є не менш важливим за її зміст. Так само, як у вступній промові, судді поставлять запитання: “Ви це говорите, бо того вимагає Ваш службовий обов’язок, чи Ви справді вірите в те, що говорите?” Судді будуть вишукувати будь-який вербальний чи невербальний сигнал, який свідчитиме про Вашу не цілковиту щирість.

Правильно виголошена заключна промова має зачепити серце та розум судді. Це означає, що Вам потрібно захищати свою позицію упевнено та пристрасно. Деякі юристи від природи наділені силою переконання та емоційністю, а інші тримаються спокійніше та контролюють свої емоції. Обидва стилі можуть виявитися ефективними. Якими б не були Ваш особистий стиль та ораторська майстерність, Ви одразу повинні показати свою небайдужість та твердість. Коли суддя каже: “Захисник, Вам надається слово для заключної промови”, Ви повинні одразу встати, подякувати судді, упевнено і твердо підійти до нього (за умови, що Ви не обмежені вимогою виголошувати промову за трибуною), стати на місці, встановити зоровий контакт з суддею і розпочинати промову. З цього моменту все, що Ви кажете й робите, повинне переконувати у Вашій щирості, активній позиції, вірі в те, що Ви виграєте справу.

Намагайтеся ставати за трибуну лише на вимогу суду. Трибуна – це фізична загорода між Вами та суддею. За трибуною Ви не будете використовувати виразну мову тіла, жести та зоровий контакт. Якщо промову вимагається виголошувати за трибуною, намагайтеся стояти з одного боку, з якого суддя Вас бачитиме на весь зріст.

Будуйте свій виступ на простих словах і лаконічних реченнях. Не удавайтеся до складної юридичної термінології! Заключна промова – це не просто виклад фактів. Це пристрасна розмова з питання, в якому Ви маєте свою позицію, твердо переконані в її правильності і намагаєтеся донести її до аудиторії. Нехай Вас не хвилює фрагментарність висловлювань або неправильна вимова слів. Зараз мають значення пристрасність та сила переконання, а не технічна красномовність. Недосвідчені юристи припускаються загальної помилки, коли пишуть заключну захисну промову, а тоді практикуються у її виголошенні. Це рідко коли спрацьовує, оскільки письмовий виклад є більш формальним, у ньому використовується мудрована лексика і речення складної структури. Це не працює у вступній промові і не працює в заключній промові. Натомість краще скласти план заключної промови, а тоді попрактикуватися у її проголошенні з використанням таких слів та фразеологізмів, якими Ви доносите свою позицію, в правильності якої Ви переконані, в розмовах з людьми.

Намагайтеся практикуватися у виголошенні заключної частини промови за якомога коротшими тезами – як правило, на одну-дві сторінки плюс, можливо, ще декілька записів, зроблених Вами під час судового розгляду. Розлогі тези, як правило, стають серйозною перешкодою для переконливого донесення своєї думки. Вони не дають Вам зосередитися на тому, як виголошувати заключну промову, встановити зоровий контакт з суддею, і стримують природну мову тіла, яка додає силу сказаному Вами. Розлогі тези можуть нагадати судді, що все, що Ви кажете, Вами заплановане і заздалегідь записане, а не йде від Вашого серця. Коротко кажучи, розлогі тези майже завжди роблять зміст формальним і притуплюють виступ. Це надто велика ціна для заключної промови, де мають значення пристрасність і твердість.

Насамкінець, вивчіть і потренуйте усі вербальні й невербальні складові ефективної комунікації. Ефективний виступ розпочинається з Вашої фізичної присутності. Одяг на Вас повинен говорити про впевненість та авторитетність. Стояти слід рівно та обличчям до судді. Ноги поставити на відстані приблизно 30 см одна від одної і трохи нахилитися вперед. Не треба ходити або погойдуватися на місці, оскільки така манера відволікає. Натомість перехід на інше місце та зміна постави мають стати сигналом про те, що Ви переходите від однієї теми до іншої.

Дихайте глибоко – це забезпечить достатньо повітря для того, щоб промовляти слова твердо та впевнено. Змінійте гучність, висоту тону, швидкість мовлення, артикуляцію, паузи і мовчання для підтримання уваги судді.

Для акцентів у виступі використовуйте жести долонями, руками та міміку. Руки тримайте в готовності до участі у розмові на рівні талії (а не в кишенях, схрещеними на грудях чи зімкнутими за спиною) для того, щоб бути готовим підсилити сказане жестами. Коли Ваші руки, долоні, обличчя задіяні, ці рухи верхньої частини тіла привертають увагу до Вашого обличчя та роблять Ваш виступ цікавішим та яскравішим.

6. Які загальні питання притаманні заключній промові

Юристи в суді знову й знову мають справу з однаковими питаннями, притаманними для промов. З часом вони напрацьовують базу корисних висловлювань для використання в дебатах у такі моменти. Юристи безсоромно запозичують чужі висловлювання. Вони складають у банк пам'яті на майбутнє всі почуті чи прочитані переконливі доводи.

Починайте колекціонувати такі корисні аргументи й пристосовуйте їх під свій характер та стиль. З часом Ви назбираєте колекцію висловлювань, якими можна користуватися в таких загальних питаннях.

1. Загальні питання

А. Тривалість заключної частини промови

Якою має бути тривалість заключної промови? Типово в кримінальних справах, які розглядаються протягом 2-4-х днів, юристи, як правило, беруть 20-40 хвилин на одну сторону процесу. Цього достатньо для ефективного виголошування заключної промови, і триває не настільки довго, щоб суддя перестав слухати, бо йому надокучило. Інші справи, залежно від тривалості судового розгляду, складності питань та резонансного характеру злочину, можуть вимагати більше часу.

Сторони, як правило, використовують більшу частину виділеного часу, але це не завжди вимагається. Часом сторони виголошують лаконічну заключну промову для того, щоб підкреслити, що їхні підзахисні брали лише побічну участь. Наприклад, у кримінальних справах з багатьма обвинуваченими адвокат обвинуваченого з найменшим обсягом доказів проти особи проголошує коротеньку заключну промову, ніби питаючи “і чому ми тут опинилися?”

Б. Розподіл часу між заключною промовою державного обвинувача та дебатами – якщо дебати дозволяються

В більшості юрисдикцій державний обвинувач, на якому лежить тягар доказування, має право відкривати і закривати дебати своїм виступом. Тобто, державний обвинувач першим виступає з заключною промовою, після нього слово

надається стороні захисту, після чого державний обвинувач має право на репліку. Скільки часу слід виділити на такі дебати?

Здебільшого сторони беруть надто багато часу на дебати, і не використовують цей час ефективно. Правильна репліка має бути лаконічною, збіраною і позитивною. Золоте правило вчить, що дебати мають бути не довгими за половину заключної промови, а ще краще - коротшими.

В. Передбачати, що скаже у своїй промові захист чи чекати на час для дебатів

Якщо прокурор виступає з промовою першим та останнім, він має два варіанти: передбачити, які аргументи висуне захист і відповідати на них у заключній промові, чи зачекати й відреагувати на них у дебатах?

Більшість прокурорів у заключну промову вкладають всю силу переконання для донесення своєї позиції, а дебати використовують для заперечення тих питань в промові захисника, з якими прокурор не погоджується. Вони вважають, що намагатися передбачити, що скаже у своїй промові захисник, не принесе користі, оскільки сказане ним можна буде заперечити під час дебатів.

Водночас деякі правники вважають, що передбачення деяких аргументів сторони захисту може виявитися корисним. Результати дослідження з питань переконання показують, що у близьких питаннях заперечення сторін набирають більшу силу. Це означає, що обґрунтування своїх сильних сторін і контраргументи на користь слабких має переконливішу силу. Таким чином, інколи як прокурор, Ви можете передбачити доводи захисника і звести їх нанівець у заключній промові: коли захисник виступить з запереченням, суддя уже знатиме, про що йдеться, і на той час уже почув дієву відповідь на такий довід.

І насамкінець, деякі прокурори інколи залишають переконливий довід на час дебатів на тій підставі, що наведення переконливого контраргументу під час дебатів – це більш ефективна стратегія. Тут, звісно, існує загроза, що захист може і не навести довід, який можна буде заперечити, і висунути заперечення (у зв'язку з тим, що він безвідносний до даного питання), якщо прокурор вперше пред'явить свої доводи з цього питання у дебатах.

Г. Передбачення репліки державного обвинувача, якщо вона дозволяється

Якщо захисник виступає лише з однією реплікою, він має передбачити репліку прокурора у відповідь. По-перше, придивіться, як часто державний обвинувач виступає з репліками. Кожен правник має свій заведений порядок, і прокурори нерідко дотримуються такої звичної практики у дебатах. По-друге, при підготовці до виступу з заключною промовою у Вас окресляться найпереконливіші доводи іншої сторони. Якщо державний обвинувач у своєму виступі з першою частиною промови не вдався до такої звичної практики та доводів (інколи це називають "*камінець за пазухою*"), існує велика вірогідність того, що державний обвинувач приберігає все це для дебатів. Саме такі аргументи Ви маєте порушити й відповісти на них у заключній промові. Як правило, судді нагадують про те, що захисник не матиме другого виступу і все, що Ви можете зробити, так це передбачити доводи державного обвинувача під час дебатів і довіритися судді, який знайде відповідь на решту.

Приклад (обвинувачений):

Шановний суддя, нам дозволили лише одну репліку. Після того, як я повернуся на своє місце, а державному обвинуваченню дозволять другу репліку, я не матиму можливості відповісти на неї. Отже, мені залишається лише передбачити,

що вони скажуть, і відповісти на це. Що ж до решти, дивіться на докази, бо саме в них криється відповідь.

Приклад (обвинувачений):

Вони ще не висували доводів щодо цього – отже, вони вочевидь притримують це для дебатів, знаючи, що я не матиму можливості відповісти. Якщо вони висунуть заперечення...., все, що Вам потрібно зробити – це згадати свідчень пані Джонсон, в яких вона розповіла .... Саме тут знаходиться відповідь на цей довід.

Для захисту також важливо бути готовими до некоректних заперечень у дебатів. Для державного обвинувачення репліка, якщо її дозволить суд - це можливість спростувати факти, наведені в заключній промові захисту. Вона не має на меті дати обвинуваченню можливість вперше заявити нові доводи, оскільки це буде несправедливим.

Д. Велика кількість учасників провадження та позовів

Загальна дилема – що робити у випадку великої кількості учасників – найчастіше це стосується великої кількості обвинувачених. Державне обвинувачення, як правило, намагається повернути так, щоб суддя усіх обвинувачених судив гуртом – в такому разі, якщо один обвинувачений несе відповідальність за скоєне і визнається винним, то й інші повинні також. Обвинувачені, звичайно, хочуть, щоб їхні справи розглядалися окремо – особливо той обвинувачений, на якого обвинувачення має найменше доказів. Цей обвинувачений забажає відокремити себе від інших обвинувачених і твердитиме, що хоча обвинувач і пред’явив докази, серед них найменше достовірних фактів, які свідчать проти цього обвинуваченого. У кримінальних справах, де тягар доказування покладається на прокурора, це заперечення висувається неосновним обвинуваченими. Інших обвинувачених, як правило, така аргументація розлютовує, оскільки це, як правило, наводить на думку, що якщо докази проти такого обвинуваченого слабкі, то значить докази проти інших обвинувачених переконливі. Тим не менш, Ви маєте висунути це заперечення, якщо захищаєте неосновного обвинуваченого.

Приклад (обвинувачений):

За законом, Ви повинні розглядати справу кожного обвинуваченого окремо, і можете визнати обвинуваченого винним лише в тому випадку, коли факти доводять винуватість обвинуваченого поза розумним сумнівом. Це особливо важливо при розгляді Вами доказів, пред’явлених обвинуваченням проти Боббі Джексона, або навіть більш важливо – доказів, не пред’явлених обвинуваченням. Обвинувачення не пред’явило свідків, які б заявили, що Боббі Джексон пограбував банк. Воно не пред’явило свідків, які б сказали, що Боббі Джексон навіть знаходився поблизу банку у той час, коли сталося пограбування. Воно не пред’явило свідків, які б сказали, що Боббі Джексон допомагав планувати чи здійснювати пограбування. То ж як вони можуть навіть заявляти, що довели винуватість Боббі у будь-чому поза розумним сумнівом? Вони хочуть, щоб Ви визнали його винним “за компанію” - просто те, що він товаришував з іншими обвинуваченими, означає, що він точно був співучасником. Це не вірно і не відповідає закону.

Така ж проблема виникає, коли є декілька обвинувачень проти однієї особи. Прокурори висувають численні обвинувачення, сподіваючись, що суддя задовольнить хоча б одне з них. Захист повинен домагатися, щоб кожне

обвинувачення повинно розглядатися окремо, або зазначати, що факт, що прокурор висуває численні обвинувачення у надії, що суд задовольнить хоч одну з них, може бути прийнятним, якщо до всіх обвинувачених застосовуватиметься одна й та ж лінія захисту. Коротше кажучи, захист повинен попередити суддю про таку тактику та заявити, що така тактика сама по собі свідчить, що доводи прокуратури є слабкими.

Е. Свідки – достовірність і суперечності

Чи не найпоширеніше питання свідків у судовому процесі стосується довіри до їх показань та суперечностей у них. В кримінальних справах нерідко виникають суперечності між свідками з боку обвинувачення та показаннями обвинуваченого. В таких ситуаціях судді потрібно вирішити питання достовірності, а представники сторін мають у дебатах показати, як їх слід вирішувати.

Непоганий спосіб – розпочати з запитання “а чому цей свідок каже те, що він каже? Те, що людина робить і каже, має причину. А він не помиляється? А він не заплутався? Він не пам’ятає? Чи каже він про подію чи розмову те, що суперечить сказаному ним раніше? Якщо так, то що за цим стоїть? Упередження чи інтерес? Чи має він мотив для перекручування чи брехні? Чи є щось у його біографії, що підказує, що йому не можна довіряти?” Умілий перехресний допит виявить такі факти, а умілі дебати стосовно довіри до свідків акцентують на них увагу.

Приклад:

Шановні, у цій справі ми маємо дві сторони – пана Гейбла та пана Кеннона, які кажуть дві різні речі. Пан Гейбл каже одне, а пан Кеннон каже інше. Однак, вони не можуть обидва мати рацію, тож кому з них Вам вірити?

Один спосіб вирішити це питання – поставити запитання “а хто з них міг краще бачити те, що вони кажуть вони бачили?” Хто це був? Пан Гейбл. Він знаходився в такому місці, з якого було краще видно, що відбувалося. Він ішов вулицею, а світлофор був прямо перед ним. Порівняємо це з паном Кенноном, якого зупинили посеред перехрестя під світлофором, повертаючи ліворуч. Він ніяк не міг бачити, яке світло горіло на світлофорі, бо одночасно – як він каже – він дивився на зустрічний транспорт. Якщо б у цій справі вирішувалося питання про те, кому вірити – панові Гейблу чи панові Кеннону – ви мали б вирішити на користь пана Гейбла: адже з того місця, де він знаходився, йому було видно все – і світлофор в тому числі.

Але тут є ще дещо. Пам’ятаєте, що сказав свідок події пан Бозза? Він стояв на розі, коли це сталося. Він розповів, що коли два автомобілі зіткнулися, на світлофорі все ще горіло жовте світло для вулиці Мейн. Його показання підтверджують правоту пана Гейбла, а панові Боззу байдуже, хто виграє суд. Ось як ми дізнаємося про те, що зіткнення сталося саме так, як розповів пан Гейбл.

Приклад:

Шановні, пан Голден не очікував стати свідком стрілянини того ранку. Він просто сидів на автобусній зупинці і чекав на свій автобус. Коли зненацька і без попередження пролунав постріл, один чоловік впав на бруківку за метр від нього, а інший чоловік пробіг повз нього на північ вулиці Мейпл. Перш ніж пан Голден зрозумів, що сталося, все скінчилося, і той чоловік зник з поля зору. Це, в двох словах, суть справи за поясненням обвинувачення – за свідченням пана Голдена, їх єдиного свідка, який зараз стверджує, що Боббі Сміт і був тим чоловіком з рушницею.

Але чи можна вірити такому упізнанню? У своїх показаннях пан Голден стверджував, що бачив обличчя того чоловіка протягом приблизно трьох секунд.

Вже стемніло, а вулиця ледь освітлювалася. Пам'ятаєте, коли я спитав пана Голдена, у що був одягнений чоловік, він зміг назвати лише темні штани та спортивний светр. У нього була звичайна зачіска? Волосся на обличчі? Риси обличчя? Татування? Він нічого не запам'ятав. А рушниця? Це був револьвер чи автомат? Воронована сталь чи хромований? Він не зміг сказати.

Найкраще, що ми можемо сказати про пана Голдена, це те, що все сталося так швидко, що пану Голдену не вдалося розгледіти того чоловіка – придивитися так, щоб бути впевненим у тому, що побачив. Це не те упізнання, на яке можна покластися – не можна, коли стоїть питання про те, чи надало обвинувачення доводи у справі поза розумним сумнівом.

Приклад:

З одного боку, ми маємо показання пана Сміта – чоловіка, який сидів на своєму ганку того ранку. Він каже, що бачив, як потерпілий та обвинувачений сперечалися на деякій відстані на вулиці. Він каже, вони стояли один від одного на відстані трьох метрів, повернуті обличчям один до одного, не рухалися, коли зненацька пролунав постріл, потерпілий упав, а обвинувачений постояв мить, а тоді кинув зброю і втік. З іншого боку, ми маємо те, що розповів обвинувачений. Він стверджує, що потерпілий кинувся до нього, а він вистрілив з метою необхідної оборони.

Давайте зазирнемо глибше в те, що розповів обвинувачений. Звісно, що він буде казати щось такого роду! Він має якось пояснити, чому вистрілив у груди неозброєного чоловіка з пістолета 38-го калібру, і найкраще, що йому може спасти на думку, – це те, що потерпілий зненацька кинувся на нього. Якщо в цій залі судового засідання і є людина, не варта довіри, яка має мотив вигадати щось, щоб вигородити себе, так це обвинувачений. На щастя для нас, пан Сміт сидів на своєму ганку і все бачив, і тепер нам відомо, що сталося.

Приклад:

Ви чули показання Боббі Дальтона. Дальтону з самого початку пред'явили обвинувачення у пограбуванні банку разом з обвинуваченим. Після того він уклав угоду про визнання винуватості з державою, визнав свою вину в обмін на обвинувачення у менш тяжкому злочині, і після закінчення цього суду йому буде призначена міра покарання. Захист каже: “Ви не можете вірити доводам прокурора, оскільки вони ґрунтуються на слові колишнього співучасника, який пішов на угоду з державою, щоб врятувати свою шкуру”. Це на перший погляд звучить ніби так воно й є, але просто не тримається купи.

По-перше, не ми вирішували взяти Дальтона за свідка; це зробив обвинувачений, коли залучив Дальтона у цю змову. Дальтон виклав перед Вами свій унікальний погляд зсередини стосовно того, як вони між собою домовлялися, що відбувалося, і хто був лідером. По-друге, ми не кажемо вірити Дальтону просто тому, що Дальтон давав показання під присягою. Не треба покладатися лише на сказане ним. Натомість, подивіться, чи підтверджується його розповідь іншими доказами. Коли Ви це зробите, Ви побачите, що все, що він сказав, точно відповідає іншим доказам. Ось як Вам стане ясно, що Боббі Дальтон сказав нам правду.

Ж. Експерти – достовірність і суперечності

Ще одна поширена сфера у тому, що стосується довіри до свідків та суперечностей в показаннях – це битва експертів. Коли сторони пред'являють суперечливі висновки експертів, правники повинні ставити запитання: а чому судді мають вірити одному експертові, а іншому – ні?

Знову ж таки – подивіться на показання експертів від протилежних сторін. Чи має Ваш експерт кращу освіту й підготовку? Кращий практичний досвід? А експерт від протилежної сторони завжди виступає від позивача чи обвинуваченого, або завжди працює на протилежну сторону? Чи активно їх експерт просить консультаційну роботу? Чи заробляє на життя роботою експерта в судових засіданнях? Чи користувався їхній експерт ненадійними даними? Вдавався до сумнівних припущень? Чи всі передбачені перевірки та аналізи провів експерт? Чи висловлював експерт суперечливі твердження у своєму виступі чи в інших свідченнях? Чи спростовували його твердження науковими фактами? Це ті питання, які Ви порушуєте в перехресному допиті. Заключна промова – це час для пояснення їх важливого значення.

Приклад:

Чи знаходився обвинувачений у стані неосудності, коли застрелив свою дівчину? Експерт з боку обвинуваченого д-р Рубін каже, що так. Психіатр суду д-р Келлігер каже, що ні. Хто з них має більше рації?

Д-р Рубін має приватну практику і бачив за роки своєї праці багато пацієнтів з психічними розладами, але він майже не має досвіду у встановленні правової неосудності обвинуваченого під час скоєння злочину.

Д-р Келлігер, з іншого боку, працює з обвинуваченими у кримінальних справах щодня. Це його робота на посаді судового психіатра. Близько половини свого часу він з'ясовує, чи знаходилися обвинувачені, яким пред'явили обвинувачення у скоєнні злочину, у стані неосудності. Він за роки своєї праці робив це сотні разів. І д-р Келлігер каже, що найважче з усього розібратися, чи не симулює - він так і називає це – симулює обвинувачений свій стан, вдаючи з себе душевнохворого. Тут потрібен досвід, і лише д-р Келлігер має такий досвід.

3. Робота з речовими доказами

І обвинувачення, і захист можуть і повинні використовувати прийняті речові докази та наочні матеріали під час заключної промови. Коли прокурор виступив з заключною промовою, йому слід виставити на стенді два чи три великих речових докази і поставити стенд найзручніше для максимального огляду. Наприклад, прокурор може виставити велику схему перехрестя з підсумком усіх фактів, за якими настає відповідальність, і велику таблицю збитків з зазначеними сумами в доларах, пов'язаними з пунктами завданого збитку.

Що слід робити стороні захисту, коли захист починає виступати з заключною промовою. Один спосіб – це просто зняти докази обвинувачення і покласти їх на стіл обвинувача. Інший спосіб – залишити один речовий доказ і спростувати його на початку виступу захисника.

2. Питання кримінальних справ

А. Непрямі докази

Непрямі докази часто виникають у кримінальних справах. Мабуть причиною є те, що у кримінальних справах важливими є питання психічного стану, а його часто доводять за допомогою непрямих доказів. На додаток, високий стандарт тягарю доказування у кримінальних справах робить важливими якість непрямих доказів.

Прокурори часто доводять, що закон не робить різниці між прямими та непрямыми доказами, та що непрямі докази є настільки ж переконливими, а інколи ще більше переконливими, ніж прямі докази. Для демонстрації, наскільки сильними можуть бути непрямі докази, прокурори часто використовують перевірені часом

аналогії. Як правило, адвокати захисту твердять, що непрямі докази доказують у справі дуже малу частину або зовсім нічого, та нагадують судді, як мало вони слухали прямих свідчень очевидців протягом процесу.

Приклад (прокурор):

Потерпіла Мері Веллс дала свідчення, що обвинувачений згвалтував її, коли вона прийшла в агенцію по працевлаштуванню обвинуваченого для проходження співбесіди стосовно роботи в модельному бізнесі. Спочатку обвинувачений заперечував, що вона взагалі приходила. У другій заяві поліції він стверджував, що потерпіла пропонувала себе протягом співбесіди. Звідки ми знаємо, що обвинувачений бреше? Погляньте на непрямі докази, тому що докази доводять винний намір, а особа з винним наміром є винною у скоєнні злочину.

Непрямі докази схожі на сніг, що йшов уночі. Може Ви не бачили, як він йшов, але напередодні снігу не було. Таким чином, коли Ви бачите наступного ранку сніг на землі, Ви з очевидністю знаєте, що він йшов вночі.

Які є непрямі докази у цій справі? Коли поліція допитувала обвинуваченого вдома того ж вечора, спочатку він заперечував, що потерпіла навіть заходила до його агенції того дня для проведення співбесіди. Він не знав, що поліція вже обшукала його офіс та знайшла спалену заяву на працевлаштування, заяву, що заповнила потерпіла, та яку обвинувачений пізніше спалив у кошику для сміття. Тільки коли йому пред'явили ці факти, він змінив свої покази.

Панове, це є силою непрямих доказів. Якщо обвинуваченому нема чого приховувати, чому він заперечував, що потерпіла була в агенції? Чому він намагався знищити єдиний документ, що доводив присутність потерпілої в агенції по працевлаштуванню? Є тільки один висновок: він зробив саме те, у чому його обвинувачує потерпіла.

Приклад (Адвокат захисту):

Обвинувачення зазвичай стверджує, наскільки надійними є свідчення очевидців. Звичайно, коли обвинувачення не має очевидців, вони завжди кажуть, наскільки чудовими є непрямі докази. Це пояснює їх позицію у цій справі. Прокурори хочуть, щоб Ви повірили, що те, що вони тільки знайшли відбиток долоні Боббі на прилавку, деяким чином доводить, що він є винним у розбої. Але Ви занадто розумні, щоб купитися на це. Боббі мешкав у сусідньому кварталі. Він багато разів був у цьому господарчому магазині. Відбиток його долоні звичайно є на прилавку магазину. Скільки з нас залишали відбитки своїх долонь на прилавках магазинів, де ми робимо покупки?

Найбільш важливим є те, що обвинувачення не може сказати, наскільки давнім є той відбиток долоні. Їх власний експерт сказав нам, що дату визначити неможливо. Все, що можна зробити, це визначити, кому належить відбиток. Наскільки ми знаємо, Боббі залишив цей відбиток на прилавку місяць тому. Ось що можуть довести непрямі докази.

Приклад (адвокат захисту):

Головним чином, цей аргумент вийшов з-під контролю. Ніхто нічого не планував заздалегідь, і ніхто не мав жодних намірів. Найкраще, на що може сподіватися обвинувач за даними фактами – це те, що Ви визнаєте його винним в убивстві з необережності, але в даному випадку це не був би правильний вирок. Правда полягає в тому, що пан Рауш гадав, що у Джонсона був схований ніж, оскільки, як правило, він був при ньому, і коли Джонсон кинувся на нього, пан Рауш подумав, що той його ударить ножом.

Розсудливо було так подумати? Безумовно, зважаючи на те, що ми знаємо про пана Джонсона, його схильність до насильства, і те, що люди знали, що він носить ніж. Пан Рауш також це знав, і звісно що розсудливо подумав, що зараз його заріжуть. За таких обставин хто б так не подумав?

Саме тому це випадок необхідної оборони, і саме тому обвинувачеві не вдалося довести вину пана Рауша поза розумним сумнівом. Не вбивство, не вбивство з необережності. Саме тому єдиним вироком у цій справі має стати виправдання.

I. Психічний стан

У кримінальних справах прокурор повинен завжди доводити відповідний психічний стан під час скоєння злочину, в якому особа обвинувачується – умисел, знання чи необережність. Це має бути доведено поза розумним сумнівом, і в такому доведенні нерідко фігурують непрямі докази. Прокурори, як правило, стверджують, що психічний стан обвинуваченого цілковито доведений його поведінкою перед скоєнням злочину, під час злочину і після нього, або що у обвинуваченого був мотив для скоєння злочину, що вже доводить його душевний стан. Сторона захисту, як правило, стверджує, що такі докази є недостатніми для доведення перебування в даному психічному стані поза розумним сумнівом.

Приклад (обвинувачення):

Чи мав обвинувачений намір ошукати д-ра Сміта, чи це просто велика помилка, як хоче Вас змусити повірити сторона захисту? Що ж, давайте розглянемо факти. Цей обвинувачений “розвів” д-ра Сміта на 50 000 доларів, удаючи що ці гроші він використає на відкриття агентства нерухомості, в якому він та д-р Сміт стануть рівноправними партнерами.

Аж понад дев’ять місяців минуло, коли д-р Сміт зателефонував до поліції і заявив, що його ошукали. А що робив обвинувачений протягом цих дев’яти місяців? По суті – нічого. Він зняв в оренду офісне приміщення? Ні. Чи склав він маркетинговий план? Ні. Чи намагався він організувати реєстрацію нерухомості, яку виставляють на продаж продавці? Ні. Чи підготував він брошури зі списками нерухомості, які виходитимуть раз на місяць? Ні. Єдине, що він намагався робити протягом цих дев’яти місяців, це вмовляти інших осіб на “інвестування” в його “бізнес”.

Шановні, Ви ж не вчора народилися. Ви знаєте, що ці факти доводять лише одне – що обвинувачений ніколи не мав наміру відкрити бізнес. Це був пряник, щоб з його допомогою виманити у д-ра Сміта 50 000 доларів. Він мав намір ошукати д-ра Сміта, і це в нього вийшло.

Приклад (захист):

Біл Мартін винен лише в одному: він не усвідомлював, як важко розпочати новий бізнес, не усвідомлював, скільки на це потрібно часу. Якби це було справжнє шахрайство, то перше, що зробив би справжній аферист, як тільки гроші пана Сміта опинилися б у нього в руках – це дременув би навітікача. Але Біл цього не зробив. Він регулярно спілкувався з д-ром Смітом. Він пояснював д-ру Сміту, що на все йде більше часу, ніж він очікував. Він пояснював, що не міг витратити стільки часу, бо ще працював на повній зайнятості.

Біл винен лише в тому, що для нього це виявилось несподіваним. Він не перший, кому спала на думку ідея, непогана ідея, яка так і не зрушила з мертвої точки. Але це не шахрайство. Це просто добросовісна, невинна помилка.

Приклад (обвинувачення):

Ми тут не сперечаємося про основні факти. Обвинувачений на автомобілі перетинав кордон в прикордонному пункті Ель Пасо. Його зупинив прикордонний патруль після в'їзду на територію США. Обвинувачений не зміг пред'явити техпаспорт на автомобіль. Прикордонники також відчули запах марихуани. Вони відкрили багажник і знайшли майже 150 кг марихуани, загорнуті в поліетиленові пакети для сміття. Коли вони звернулися до нього з запитанням, обвинувачений сказав, що чоловік на ім'я Гектор заплатив йому 250 доларів готівкою за те, щоб він перегнав автомобіль через кордон і залишив його на заправці в Ель Пасо. Його спитали, як прізвище Гектора, і він сказав, що не знає. Обвинувачений, звісно, заперечував, що він знав про те, що в багажнику була марихуана.

Питання, звісно, полягає в тому, чи знав він, що було в автомобілі? Безперечно, знав! Знав, бо погодився перегнати автомобіль через кордон за 250 доларів, тоді як часу на це потрібно менше години. Так не роблять, не знаючи, що відбувається, і не роблять, не знаючи, з чим мають справу. Він також знав, бо запах марихуани відчувався просто коли стояти біля автомобіля, і ніяк не можна не відчувати цей запах, сидячи за кермом. Здоровий глузд підказує, що він мав знати про те, що в автомобілі була марихуана, коли ще тільки-но сів за кермо. І знаючи це, він поїхав до США.

Приклад (захист):

А чи довела сторона обвинувачення поза розумним сумнівом той факт, що Луїсу Рамірезу було відомо про марихуану в автомобілі? Це запитання з запитань. Довести те, що він міг про це знати – недостатньо. Недостатньо сказати, що він мав про це знати. За нашою Конституцією вони повинні поза розумним сумнівом довести, що він дійсно знав про це. Вони навіть близько не підійшли до цього.

Докази показують лише те, що стався сумний випадок, коли становищем бідного чоловіка скористався інший, у кого були при собі гроші. І він готовий був заплатити. Йому заплатили, щоб він перегнав автомобіль через кордон, йому нічого не сказали, і він гадки не мав, що там коїться. Ось усе, що показують їх докази, і це навіть близько не доводить той факт, що пан Рамірез знав, що везе марихуану через кордон.

И. Заяви на захист

Заяви на захист щодо спростування фактів часто відіграють критично важливу роль у розгляді судом кримінальної справи. Захист нерідко стає на позицію згоди з тим, що обвинувачений вчинив деякі дії, але заперечує той факт, що поведінка обвинуваченого була повністю виправдана або пояснена захисником. Загальні заяви на захист – це необхідна оборона у вбивствах і згода в насильстві на сексуальному ґрунті. Хоча заява про алібі не захищає, до неї частенько звертаються, коли захисник стверджує, що обвинуваченого упізнали помилково, обвинуватили неправильно, і пред'являє докази того, що обвинувачений знаходився в іншому місці на момент скоєння злочину.

Тягар доказування – важливе питання при виголошенні заяв на захист, оскільки різні юрисдикції по-своєму розуміють його суть та те, на яку сторону він покладається. В деяких юрисдикціях тягар доказування покладається на захист – саме він має довести те, що стверджується на захист особи, і як правило, виходячи з переваги доказів. В інших тягар доказування покладається на сторону обвинувачення, яка має *спростувати* заяви на захист поза розумним сумнівом. Вам потрібно з'ясувати, на кому лежить тягар доказування, та які існують стандарти, і Вам потрібно вміти розпізнати невловимі спроби свого опонента перенести тягар або некоректно виголосити стандарт.

Приклад (обвинувачення):

Шановні присяжні, ми довели той факт, що обвинувачений Френк Джоунз умисно вдарив ножем потерпілого Елмера Сміта у пабі Тап Рут, і пан Сміт помер за дві години. Ми довели, що обвинувачений скоїв убивство, і довели це поза розумним сумнівом. Залишається лише одне запитання: чи довів обвинувачений, що це була необхідна оборона? Оскільки саме обвинувачений стверджує, що це необхідна оборона, він повинен довести факт необхідної оборони за перевагою доказів.

Чи він довів, що це була необхідна оборона? Ні. Звідкіля ми знаємо? Єдине свідчення необхідної оборони ми почули саме від обвинуваченого, коли він розповів про те, як пан Сміт схопив пляшку від пива і замахнувся, щоб вдарити його по голові. Отже, подивимося на того, хто зробив таку заяву. Обвинувачений має всі підстави для таких заяв. Понад усе на світі він хоче уникнути правосуддя. І ясно, що готовий заявити що завгодно.

Проблема полягає в тому, що в барі були інші свідки. Ми викликали трьох із них, і жоден не підтвердив розповідь обвинуваченого. Троє свідків сказали, що бачили потерпілого, і він не мав у руці пляшку від пива. Троє свідків бачили, що потерпілий не намагався вдарити обвинуваченого. Троє свідків сказали, що бачили лише суперечку між двома чоловіками, а тоді обвинувачений зненацька вдарив пана Сміта ножем у груди. Це – не необхідна оборона. Це вбивство.

Приклад (захист):

А що, власне, ці троє свідків, про яких так багато говорить прокурор, доводять? Нічого такого, що суперечить розповіді Френка про те, що сталося. Але сторона обвинувачення не згадала про те, що ці троє свідків сиділи за сусіднім столом, попивали пиво і собі відпочивали. Вони не звертали увагу на те, що відбувалося біля барної стійки між Френком та паном Смітом. Жоден з них не звернув увагу до тих пір, поки хтось не закричав, а на той момент усе майже скінчилося. Звісно вони не бачили, що призвело до ножового удару, і звісно вони не бачили того, що побачив Френк: що пан Сміт тримав пляшку від пива і замахнувся нею, щоб ударити Френка.

Коротко кажучи, жоден свідок сторони обвинувачення не суперечить розповіді Френка про те, що сталося. Правда полягає в тому, що за такими фактами Френк абсолютно виправдано став захищатися. Він чинив опір смертельній силі смертельною силою, і нічого більше. Це і є необхідна оборона.

Приклад (обвинувачення):

І що розповідає обвинувачений? Він каже, що не грабував цілодобову крамничку, а був після обіду вдома з мамою. Не дивно, що матуся прибігла до суду підтвердити алібі обвинуваченого. Але чи можемо ми їм вірити? Розповідь обвинуваченого ми можемо відкинути одразу. Він же обвинувачений! Звісно що йому треба вигадати, що сказати.

Але матуся – це вже інша справа. Вона не знала, що післяобідній час 1 червня стане важливим моментом, оскільки обвинуваченого заарештували за пограбування аж через шість тижнів. Попри це, матуся каже, що певна в тому, що син прибув додому того дня на третю годину дня і був удома до пів на шосту. Зручно виходить – правда ж? Аякже. А чи вірити цьому? Ні. Пам'ятаєте, я поспитався в неї, чи пам'ятає вона, о котрій годині її син прийшов додому напередодні? Вона не могла згадати. А наступного дня? Не могла згадати.

Приклад (захист):

Де, на Вашу думку, був Боббі о четвертій дня в будні дні? Уроки в школі закінчуються о 2:45, і він рушає додому – а йти йому 15 хвилин. І хто є удома?

Звісно, що його мати. Вона завжди вдома в пообідній час. Так це відбувається щодня, так було і 1 червня. Прокурор назвав це зручним. Але це реальне життя. 1 червня о четвертій годині Боббі був удома з матусею. Сторона обвинувачення абсолютно не довела поза розумним сумнівом факт відсутності Боббі удома, коли сталося пограбування крамниці.

І. Тягар доказування

В усіх кримінальних справах сторона обвинувачення повинна довести вину обвинуваченого поза розумним сумнівом. Зокрема, сторона обвинувачення повинна довести поза розумним сумнівом кожен епізод кожного пункту обвинувачення і в тому числі – особу обвинуваченого.

Юристи можуть та часто надають приклади сумнівів, які трапляються у нашому житті, та стверджують, що це є розумні або нерозумні сумніви.

Приклад (адвокат захисту):

У відповідності з законом Ви не можете обвинувачувати, поки Ви не впевнитися, що обвинувачення довело кожний елемент обвинувального акту поза розумним сумнівом. Такий закон. Так каже наша Конституція вже більше 200 років. Поза розумним сумнівом не означає, що Ви вважаєте його винним. Це не означає, що Ви припускаєте, що він є винним. Це навіть не означає, що Ви вважаєте, що він можливо є винним. Це більше. Поза розумним сумнівом означає, що докази в цій справі повинні залишити Вас твердо впевненим, що обвинувачений є винним. Твердо впевненим. У даному випадку докази прокуратури навіть близько не підійшли до будь-якого твердого переконання.

Приклад (адвокат захисту):

Чи я зачинив задні двері? Чи я поставив будильник? Скільки з нас лягали спати вночі та потім мучилися з цими думками? Всі мали такі думки. Чи були це розумні сумніви? Якщо ми подумали про двері або будильник на хвилину, а потім впевнено лягли спати, ми знаємо, що розумних сумнівів не було. Але якщо ми ворочалися, не могли заснути, думали, чи зачинили, це свідчить про наявність розумних сумнівів. Ми просто не були впевнені. Суддя, у справі повно таких розумних сумнівів.

Зазвичай прокурори звертаються до питання розумних сумнівів у судових дебатах.

Приклад (прокурор):

Всі ми люди. Ми міркуємо. Частиною міркування є задавати питання. Нам потрібно довести вину обвинуваченого поза розумним сумнівом. Це добрий та гідний стандарт, який ми сприймаємо без будь-яких питань або вагань. Але він не означає всі сумніви або будь-який сумнів. У цьому світі є декілька речей, які ми абсолютно точно знаємо. У кримінальній справі ми не зобов'язані подолати кожний можливий сумнів, які може висунути будь-хто. Ми зобов'язані подолати кожний розумний сумнів. Цей стандарт доказування застосовується у будь-якому суді країни. Ми приймаємо цей тягар та йдемо поза нього.

Чи повинні Ви робити замітки щодо заключної промови опонента? Звичайно, якщо у Вас є можливість відповісти та якщо Ви плануєте прямо відповісти на цей аргумент. Як робити замітки? Юристи роблять це двома способами. Перший спосіб – використовувати блокнот, робити замітки, а потім включити нотатки до справи.

Інший спосіб, який є більш корисним, робити замітки на чернетці Вашої заключної промови. Наприклад, нотатки обвинуваченого щодо заключної промови занотовуються на проекті його заключної промови. Ці нотатки використовуються в аргументах на етапі судових дебатів. Таким чином, проект Вашого виступу містить Ваші замітки саме там, де Ви хочете їх використовувати.

Яким би методом Ви не користувалися, Ваші нотатки повинні бути стислими. Недосвідчені юристи витрачають дуже багато часу на підготування нотаток. Пам'ятайте, що стенографіст робить повний запис судового засідання. Єдиною причиною, яка може змусити Вас робити нотатки, є бажання не забути важливі деталі, на які Вам необхідно зреагувати під час Вашої черги виступати. Занадто багато заміток та активне слухання буде заважати обмірковуванню, та Ви можете пропустити можливість своєчасного заперечення невідповідному аргументу. Також це заважатиме Вам спостерігати за мовою тіла судді, оскільки він реагуватиме на аргументи кожної сторони.

7. Проблемні питання

1. Нудно

Нудна заключна промова відвертає увагу судді. Цього необхідно будь-якою ціною уникати. Слідкуйте за суддею. Чи він/вона ще дивляться та слухають? Чи вони здаються зацікавленими? Коли час дійде до заключної промови, суддя вже є стомленим та хоче найскоріше прийняти рішення. Суддя мовою свого тіла дасть Вам зрозуміти, чи розумними є Ваші аргументи, або Ви просто марнуєте його/її час.

2. Слабка перша хвилина

Перша хвилина привертає увагу судді. Вона повинна казати: мене все ще варто слухати, залишайтеся у тонусі. Сьогодні не спрацює повільний традиційний початок – подяка судді, ми на фінішній прямій, т.п. Сильний початок повинен бути уважно спланованим, його треба викладати без нотаток, підтримувати добрий зоровий контакт, виголошувати впевненим голосом та підтверджувати мовою тіла.

3. Не використовувати теми та визначення вступної промови

Судді дуже чутливі до невідповідності. Вони помітять, що Ваша версія змінилася та що Ви використовуєте інші теми та визначення, ніж ті, що Ви використовували у вступній промові. Також виникає проблема, коли вступну та заключну промову виголошують різні юристи. Якщо так потрібно зробити, обидва юристи повинні узгодити між собою вступну та заключну промови та такі теми та визначення, які є зручними для них.

4. Відсутність сперечань

Суттю заключної промови є висловлювання своєї позиції. Позиція складається із викладення своєї теорії, яку потрібно підкріпити свідченнями, речовими доказами, правом та здоровим глуздом. Недосвідчені юристи часто просто ще раз перелічують докази або переказують показання свідків. Суддя не хоче, щоб Ви підсумовували докази. Вони вже бачили та чули їх та, у тих юрисдикціях, які це дозволяють, робили нотатки. Суддя хоче, щоб Ви пояснили, що означають ці докази, що вони доказують та що доказами не було доведено.

5. Не використовувалися наочні матеріали

Наш час є часом візуального навчання. Наслідки цього відносяться до заключної промови таким же чином, як і до всього іншого. Завжди намагайтесь використовувати прийнятні речові докази, показання свідків, резюме основних положень законодавства та наочні матеріали, що містять основні моменти ключових доказів. Використовуйте комбінацію фліп-чартів, презентацій та інших презентаційних засобів. Використовуйте великі листи паперу для нотатків, коли Ви будете виступати. Вплітайте ці наочні матеріали у Вашу заключну промову, щоб Ви ніколи не говорили більше 3-4 хвилин без надання судді будь-чого нового та візуального для концентрації його/її уваги.

6. Занадто багато законодавства

Добра заключна промова використовує законодавство. Суддя хоче знати, як надані докази вписуються у законодавство та доводять, або не доводять всі вимоги. Однак недосвідчені юристи часто зачитують довгелезні цитати із законів або дуже багато часу приділяють обговоренню законодавства. Досить рідко це є доцільним. Замість цього просто підсумуйте всі положення законодавства, а ще краще зробіть постер, на якому будуть зображені тільки ключові слова або короткі фрази з законодавства. Це є набагато ефективнішим та фокусує увагу судді.

7. Відсутність широкого відношення до слабкостей

Важливою частиною заключної промови є реакція на застереження судді та можливі слабкості. Часто недосвідчені юристи ігнорують слабкі місця, сподіваючись, що судді про них забудуть. Це ніколи не спрацьовує. Судді рідко щось забувають, крім того, у процесі приймають участь юристи протилежної сторони, які з задоволенням зазначають, що Ви уникаєте несприятливих доказів! Добрі правники завжди широко підходять до застережень суддів та шукають можливість перетворити очевидні слабкі сторони у сильні аргументи.

8. Слабке закінчення

Як і перша хвилина, остання хвилина повинна бути сильною. Вона повинна бути уважно спланована, її треба виголошувати без нотаток, з добрим зоровим контактом, впевненим голосом та підкріплити мовою тіла. Останнє Ваше речення повинно містити впевненість, що Ваша сторона є переможницею у процесі.

9. Занадто багато нотаток

Недосвідчені юристи часто пишуть заплановану заключну промову, а потім її виголошують. Це рідко спрацьовує. По-перше, письмовий текст не звучить як розмовний. По-друге, забагато нотаток заважають підтримувати зоровий контакт та використовувати голос та тіло для посилення враження від Ваших слів. Якщо Ви постійно звертаєтесь до нотаток, у судді виникне враження, що у Вас є підготовлений виступ та Ваші аргументи не йдуть від серця. Натомість, зробіть короткий план з основними ідеями та фразами та тримайте його напоготові, якщо Ви втратите хід думок.

10. Відсутність пристрасті

Протягом заключної промови суддя може розмірковувати: хто звучить як переможець? Ви це кажете, тому що Ви отримує за це зарплатню, або Ви справді в це вірите? Коротше кажучи, Судді дивляться поміж строк, тому що проголошення є не менш важливим, ніж зміст. Правники всі різні та пристрасть у всіх проявляється по-різному. У заключній промові юрист, хто висуває сильні аргументи та проголошує їх із абсолютною впевненістю, все ще може вплинути на суддю.